

Výtvarné umění
Beeldende kunst

P. Schepens

Boháč a smrt jako
muzikant / De rijke
man en de dood als
speelman

Literatura
Literatuur

**M. 't Hart,
L. Vitek**

Osud tažných
ptáků / Een vlucht
regenvulpen

Společnost
Maatschappij

**P. J. Goedhart,
J. C. Henneman,
K. Krijt, R. Krijt,
I. Mostert**

Spolu „alejí Evropy“
/ Samen op de
'laan van Europa'

Překlady
Vertalingen

**S. Hertmans,
V. ter Harmsel
Havlíková**

Válka a terpentýn
/ Oorlog
en terpentijn

NE 2019 BE

Vereniging voor Nederlandse en Vlaamse cultuur

Společnost pro nizozemskou a vlámskou kulturu

Nico Brantjes:

**Okrasná zahrada
v Heemskerku /
Een pronktuin
in Heemskerk** 6/14

Milí přátelé a členové NE-BE,

Letošní rok je přece jen trochu zvláštní. Slavíme tentokrát dvě pro nás významná výročí: dvacet let trvání sdružení NE-BE a jeho ročenky a třicet let výročí sametové revoluce. Nebudu se o těchto výročích zvlášť rozepisovat, jen poznamenám, že existence NE-BE, jeho přednášky, další akce a jeho ročenky by bez sametové revoluce a změn, které přinesla, nebyly možné. Srovnávám-li minulost (situaci před rokem 1989) a přítomnost, nemohu ne- vzpomenout na jedno ze svých prvních tlumočení ve Vítkovických železárnách Klementa Gottwalda někdy kolem roku 1976 pro nizozemské sportovkyně – jen stěží jsem se pak vyhnul tomu, abych o něm podával hlášení „zvláštnímu oddělení“, tj. v podstatě fungoval jako udavač. Cesta do Nizozemska byla pro nás prakticky nemožná a styk s jazykem a kul- turou Nizozemska sporadický a obtížný. Jsem rád, že situace dnes je jiná a pozitivní. Jistě ani ted' nežijeme v dokonalém systému, každá doba má svá omezení a problémy, ale můžeme svobodně projevovat své názory, cestovat bez omezení i do Nizozemska, uplatnit se jako nizozemštináři, svobodně se sdružovat a vydávat třeba tuto ročenku, bez cenzury a autocenzury.

Ročenka je okénko do nizozemské kultury sice nevelké, ale doufám, že i letos jím rádi vyhlédnete.

Článek Nica Brantjese je zprávou o velkorysé obnově krásné zahrady zámku Assumburg v nizozemském Heemskerku. Následuje několik článků a překladů z oblasti literatury (příspěvky Lukáše Vítka, Keese Merckse a Veroniky ter Harmsel Havlíkové) a výtvarného umění (příspěvky Rubena Pellara a Pieta Schepense) a také text Pietera J. Goedharta, Jana C. Hennemana, Kryštofa Krijta, Rebeccy Krijtové a Ivo Mosterta věnovaný společné historii Nizozemska a Československa (respektive České a Slovenské republiky). Fotoreportáž Jany Červenkové, Markéty Cole a Richarda Jagera zachycuje náš výlet do Nymburka, města, založeného pravděpodobně mimo jiné nizozemskými kolonisty v roce 1275.

Naší milou povinností je na závěr poděkovat Velvyslanectví nizozemského království v Praze za podporu, kterou na vydání ročenky poskytlo.

Přeji všem čtenářům NE-BE příjemné počtení.

Ruben Pellar, předseda

Beste vrienden en leden van NE-BE,

Dit jaar is toch een beetje buitengewoon. Wij vieren ditmaal twee voor ons belangrijke jubilea: twintig jaar van het bestaan van de vereniging NE-BE en de dertigste verjaardag van de fluwelen revolutie. Ik zal niet over deze jubilea uitweiden, ik wil alleen opmerken dat het bestaan van NE-BE, zijn lezingen, acties en zijn jaarboek niet mogelijk zouden zijn zonder de omwenteling in 1989 en de wijzigingen die zij teweegbracht. Als ik het verleden (de situatie van voor 1989) en het heden vergelijk, moet ik denken aan een van mijn eerste tolkopdrachten bij de Klement Gottwald-staalfabrieken in Ostrava, ergens rond 1976, toen ik daar voor Nederlandse sportsters tolkte. Alleen met enige inspanning kon ik me aan de plicht onttrekken een melding hierover te maken aan de „speciale afdeling“ van dat bedrijf, dus in principe functioneerde ik als aangever. Het was toen voor ons praktisch onmogelijk om naar Nederland te reizen en het contact met de Nederlandse taal en cultuur was sporadisch en moeizaam. Ik ben blij dat de hedendaagse situatie anders is en positiever. Ook nu leven wij zeker niet in een volmaakt systeem. Iedere tijd heeft zijn begrenzingen en problemen, maar wij kunnen nu vrij onze mening uiten en zonder beperking reizen, ook naar Nederland, we kunnen als Neerlandici actief werken, ons vrij verenigen en vrijelijk publiceren, bijvoorbeeld dit jaarboek, zonder censuur of zelfcensuur.

Het jaarboek is als raam naar de Nederlandse cultuur weliswaar niet groot, maak ik hoop dat u ook dit jaar er graag door kijkt.

Het artikel van Nico Brantjes doet verslag van een grootscheeps herstel van een mooie baroktuin bij het kasteel Assumburg in de Nederlandse stad Heemskerk. Dan volgen er enkele artikelen en vertalingen op het gebied van de letterkunde (bijdragen van Lukáš Vitek, Kees Mercks a Veronika ter Harmsel Havlíková) en van beeldende kunst (Ruben Pellar, Piet Schepens), en verder hebben we de tekst van Pieter J. Goedhardt, Jan C. Henneman, Kryštof Krijt, Rebecca Krijt en Ivo Mostert die gewijd is aan de gezamenlijke raakpunten in de geschiedenis van Nederland en Tsjecho-Slowakije (respectievelijk van de Tsjechische en Slowaakse republiek). De fotoreportage van Jana Červenková, Markéta Cole en Richard Jager documenteert ons uitstapje naar het Midden-Boheemse Nymburk, een stad, die waarschijnlijk gesticht werd door onder andere Nederlandse kolonisten in 1275.

Het is onze aangename plicht om tot slot te dank te zeggen aan de Ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden in Praag voor de subsidie die zij verstrekt heeft voor de uitgave van dit jaarboek.

Ik wens alle lezers van het NE-BE-jaarboek veel leesplezier.

Ruben Pellar, voorzitter

Tato ročenka vychází s laskavou podporou
Velvyslanectví Nizozemského království. *Děkujeme!*

De uitgave van het jaarboek werd ondersteund
door de Ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden.
Onze hartelijke dank!

Koninkrijk der Nederlanden

TIRÁŽ / COLOFON

Vydává / Uitgever
NE-BE – Společnost pro nizozemskou a vlámskou kulturu / Vereniging voor Nederlandse en Vlaamse cultuur, Radhošťská 1, 130 00 Praha 3, Česká rep.

Kontaktní adresa / Contactadres:
Nederlandse Taal en Cultuur – NTC
Karlova 18, 110 00 Praha 1 – Staré Město, Česká rep.

Bank. spojení / Bank
Komerční banka, Praha 2
Č. účtu / Rekeningnummer:
19-2307530267/0100
IBAN: CZ6101000000192307530267
SWIFT (BIC): KOMBCZPPXXX

Výbor / Bestuur
· Sylva Alderliesten: alderliesten@tiscali.cz
· Jana Červenková: jana.cervenkova@tiscali.cz
· Eva Giese: eva.giese@volny.cz,
· Veronika ter Harmsel Havlíková: nika@ntcntc.cz,
m: +420 603 553 789
· Ruben Pellar: info@ruben.cz, m: +420 605 260 005
· Jana Pellarová: pellar@post.cz,
m: +420 603 782 819
· Miroslav Pavel: mirekpavel@gmail.com,
m: +420 775 139 209
· Ladislav Říha: ladislav.riha@ri-tours.cz,
m: +420 603 436 112
· Petra Schürová: ppetra.ppetra@gmail.com,
m: +420 723 986 743
· Lenka Strnadová: lstrnadova@volny.cz,
· Jos Wuijts wuijtsjos@gmail.com
m: +420 602 207 730

Čestná předsedkyně / Erevoorzitter
Petra Schürová: ppetra.ppetra@gmail.com

Předseda / Voorzitter
Ruben Pellar: info@ruben.cz

Místopředseda / Vice-voorzitter
Petra Schürová: ppetra.ppetra@gmail.com

Pokladník / Penningmeester
Eva Giese: eva.giese@volny.cz

Knihovna / Bibliotheek
Nizozemské velvyslanectví /
Nederlandse Ambassade
Gotthardská 6, Praha 6
Kontakt / Contact: Ruben Pellar, info@ruben.cz,
m: +420 605 260 005

E-mail ne-be@ne-be.cz

Internetové stránky / Onze website
www.ne-be.cz

Redakce časopisu / Redactie van het tijdschrift
· Lenka Strnadová: lstrnadova@volny.cz
· Jana Červenková: jana.cervenkova@tiscali.cz
· Kees Mercks: dalibor117@tele2.nl
· Jesse Ultzen: jesse.ultzen@gmail.com

Redakce textů nizozemské části / Redactie van de Nederlandse teksten Kees Mercks, Jesse Ultzen

Redakce textů české části / Redactie van de Tsjechische teksten Lenka Strnadová

Grafický design / Grafisch ontwerp
Markéta Cole, Ask Designers
www.askdesigners.eu

Obálka / Titelblad
Okrasná zahrada v Heemskerku /
De pronktuin in Heemskerk, Foto Nico Brantjes

Neprodejná publikace. Texty ani obrazový materiál nejsou použity za účelem zisku nebo jiným komerčním účelem. / Niet te koop. De teksten en afbeeldingen zijn niet gebruikt met winstoogmerk, noch met een ander commercieel doel.

ISBN 978-80-905100-8-1

obsah / Inhoudsopgave

Zahrada / Tuin

Okrasná zahrada
v Heemskerku 6

Een pronktuin in Heemskerk 14

Výtvarné umění / Beeldende kunst

Boháč a smrt jako muzikant,
motiv Franse II. Franckena 22

De rijke man en de dood
als speelman, een motief
van Frans II Francken 25

Peter Paul Rubens (1577–1640):
Dopisy / Brieven 28

Společnost / Maatschappij

P. J. Goedhart, J. C. Henneman,
K. Krijt, R. Krijt, I. Mostert:
Spolu “alejí Evropy”, Spoločne
“Alejou Európy” 36

P. J. Goedhart, J. C. Henneman,
K. Krijt, R. Krijt, I. Mostert:
Samen op de ‘laan van Europa’ 42

Výlet / Uitstap

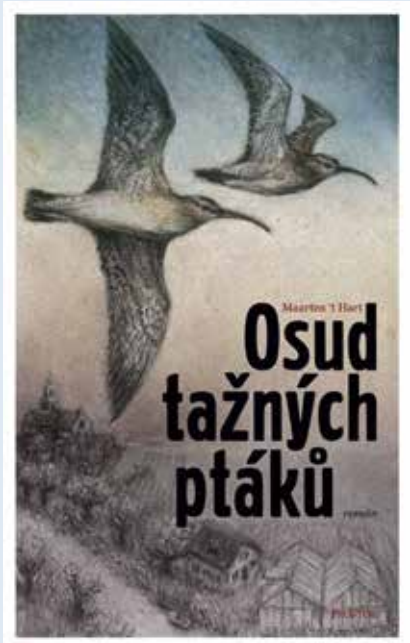
Výlet do Nymburka /
Uitje naar Nymburk 48

Literatura / Literatuur

Maarten 't Hart,
Osud tažných ptáků 52

Maarten 't Hart,
Een vlucht regenwulpen 58

Pavel Šrut, Lichožrouti 65

Pavel Šrut, Sokkenvreters 67

Karel Čapek,
Zahradníkův rok, (1929),
Het jaar van den tuinman (1932)
vs. Het jaar van
de tuinier (2003) 68 / 73

Stefan Hertmans,
Válka a terpentýn 78

Stefan Hertmans,
Oorlog en terpentijn 81

Okrasná zahrada v Heemskerku

Za zámek Assumburg byl v uplynulých letech realizován neobyčejný projekt: znovu byla založena formální barokní zahrada, která se tam nacházela před tři sta lety. Na základě historické podoby, ale se současnými prvky.

Poprvé jsem se zabýval plánem obnovit zahradu za zámek Assumburg myslím kolem roku 1971. Byl jsem tehdy správcem u odboru zeleně v Heemskerku. Fotbalový klub ODIN měl dostat v okolí aleje Hoflaan pár sportovišť. Klub tam již dvě hřiště měl, ale využíval i tehdejší sportoviště u cesty Hoogdorperweg. Sportoviště měla ustoupit výstavbě, například

obytných domů v aleji Luxemburglaan, a jako náhrada za ně měl být rozšířen komplex v aleji Hoflaan.

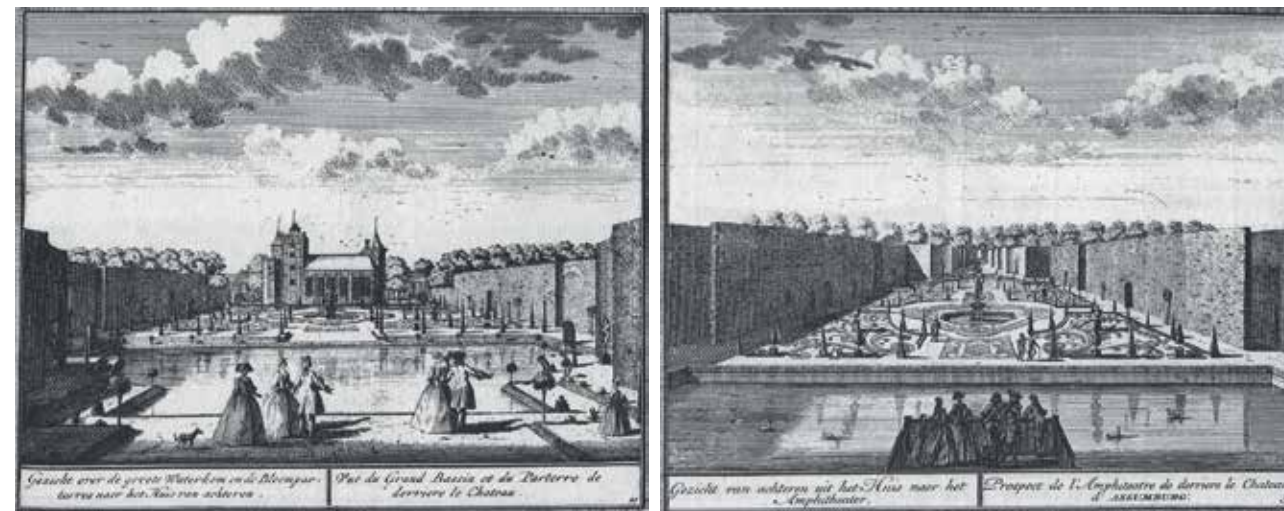
Dvě nově založená fotbalová hřiště vznikla se skromnými prostředky a tradičním způsobem. Drenážní trubky byly vyrobeny z kameninových hrnců zahrnutých volně sypaným a hrubým a rašelinovým materiálem. Písečná zahradní zemina byla ve vrchní

Oblast kolem zámku Assumburg. Pod alejí Hoflaan a hřišti klubu ODIN, nad parkem zámku Assumburg / Oud-Haerlem a uprostřed Assumburg se zámeckou zahradou, která teprve začala vznikat.

Foto ***, s díky Jaapovi van Aanholtovi

vrstvě po zrytí rovnoměrně rozptýlena ke zvýšení chudosti půdy se symetrickým vyklenutím 15 cm. Při zakládání jsme našli ještě starou studnu. Byla zcela prázdná, až na ucho starého červeného kameninového džbánu. Studna nemohla uprostřed hřiště zůstat, a byla tedy odstraněna.

V blízkosti fotbalových hřišť, která měla být vybudována, stál zámek Assumburg, který slouží od roku 1933 jako mládežnická ubytovna. Za zámek se nacházel kus pastviny, pozemek Nica Vromenstijna, který navazoval na pozemek s budovou Schoehuijs (Witte Jan). Byl tam všude nepořádek a bylo patrné, že se tam občas vysypával (hrubý) odpad. Vzpomínám si ještě na zrezivělou konev na mléko a rám motorky blízko okraje lesa dvou nejstarších hřišť. Byla to fotbalová hřiště, která byla nejbližší cestě Zuidermaatweg. Na tomto kusu pozemku by se s trochou fantazie dalo

Rytiny zahrady za zámek Assumburg, které vytvořil Hendrik de Leth v letech 1728, zveřejněné v prvním dílu publikace *Het zegenpralent Kennemerlant* v roce 1732.

vybudovat další fotbalové hřiště, ale dopadlo by to stejně špatně, jako v případě dvou nejstarších hřišť. Nikde v Heemskerku nebyl na tak krátké vzdálenosti patrný tak velký rozdíl v druhu půdy jako zde mezi starými a novými sportovišti. Nová hřiště se nacházela na písčité půdě a stará, ležící o 100 m jižněji, na těžkém jílu. Vlastně je tomu tak dodnes. Jíl byl v asi 80 centimetrech hloubky tak tučný, že se svého času používal jako hrnčířská hlína ve školách. Místo je výrazným příkladem přechodové oblasti, kde v tomto případě stará krajina s dunami rychle přechází v jílovitý polder. Vlastně se jednalo o přechod ze sucha do mokra. V průběhu staletí nádherné místo pro stavbu zámku: suché nohy, a přece v blízkosti voda pro zámecký příkop.

Od svého tehdejšího kolegy Gerarda van Wijka jsem se dozvěděl, že za zámek se kdysi rozprostírala krásná barokní zahrada. Ukázal mi tehdy také rytinu, o níž jsem později zjistil, že ji vytvořil Hendrik de Leth v roce 1728. Byla zveřejněna v prvním dílu publikace *Het zegenpralent*

Kennemerlant v roce 1732. Za svých studií jsem několik měsíců v Německu s potěšením pracoval v jedné barokní zahradě; byla to zahrada Herrenhauser Garten v Hannoveru. Když jsem se dozvěděl, že se podobná zahrada kdysi nacházela i v Heemskerku, vzbudilo to ve mně zcela zvláštní pocit. Přání vzkřísit jednou tuto zahradu k životu se tedy zrodilo již před více než čtyřiceti lety.

Deutzova „parádní zahrada“

Vrátíme-li se na chvíli o tři sta let zpátky, vidíme, že si Jean Deutz (1655–1719), bohatý kupec, bankéř a regent v Amsterdamu vyhlédl zámek Assumburg, nacházející se příznivě nedaleko Amsterdamu. Místo na venkově, kam mohl uniknout před zápachem Amsterdamu. Kromě toho se zde mohl vyžívat jako lovec v blízkých pustých dunách. Zámek, nacházející se ve špatném stavu, důkladně přestavěl a navíc doplnil pozemky patřící k zámku nádhernou okrasnou zahradou, která odpovídala jeho společenskému postavení a estetickým ideálům té doby.

U rytin provedených v roce 1728 – Jean Deutz byl již tehdy po smrti, ale v jeho díle pokračoval jeho syn stejného jména – je uveden následující popis zahrady: „Nádherná rozlehlá parádní zahrada, která, jsouc založena podle správného měřítví, musí okouzlit a zlákat i to nejvyběravější oko“. Největším ideálem v té době byla úprava přírody člověkem, udržování v mezích a řízení všeho, co roste. Zahrada v lese – pravděpodobně sloužícím jako zdroj dřeva a kletí – byla tvořena partiemi vysokého živého plotu, které vybíhaly do zúžení (okna neboli venturie). Uvnitř živých plotů vysokých 5 až 6 m se nacházelo čtvercové jezírko, čtveřice parterů s broderiemi – „výšivkami“ z krátce ostříhaných živých plotů nebo jiného materiálu –, cestiček a centrálně v prohloubeném zeleném dolíku socha na podstavci (piedestalu).

V té době byly okraje parterů navíc vybaveny květinami a subtropickými rostlinami, většinou v kbelíku. Tyto rostliny, k nimž patřily samozřejmě i stromky pomerančovníků a citroníků. V zimě byly chráněny před

Na tomto leteckém snímku zámku Assumburg je dobře vidět bývalé jezírko, které bylo zasypané odpadem.

Sbírka obce Heemskerk

mrazem umístěním v oranžerii poskytující současně dostatek světla. Oranžerie, nacházející se vlevo před zámkem, se zachovala dodnes.

Plány

Když se v průběhu let rozpoutaly diskuse o tom, jak využít oblasti zeleně zhruba mezi komunikacemi Hoflaan, Tolweg, Communicatieweg a železnicí, vždy jsem se na nich podílel jako vedoucí oddělení zeleně, pohřebišť a sportovišť. V roce 1976 byla vedle sportovního komplexu spolku ODIN v ulici Hoflaan již část oblasti v okolí Communicatieweg vyplněna hřišti na korfbal, házenou a tenisovými kurty. Kromě toho byly na pozemku bývalého vlastníka Jana Zwarta – muže se silnými brýlemi – založena tři nouzová fotbalová hřiště, protože explozivně rostlo i členstvo klubu ADO'20. Myšlenka kolegia prozkoumat někdy, zda by se na těchto pozemcích nemohly umístit všechny sportovní kluby, nebyla tehdy od věci, ale bývalo by to bylo příliš nákladné. Milost nenalezl ani nápad, zřídit zde golfové hřiště, přestože se několik let na celém území skutečně golf hrál.

Vlastně teprve kolem roku 1997 rozhodlo kolegium a rada obce Heemskerk, že oblast kolem Assumburg Oud-Haerlemu má skutečně sloužit jako oblast zeleně. Tedy jako park. V době předtím jsem se vždy snažil držet nad kusem země za

zámkem Assumburg pár ochranných rukou. ODIN se několikrát pokusil přemluvit obec, aby komplex jeho čtyř hřišť přece jen rozšířila na pět. Naštěstí to skončilo, když bylo o účelu oblasti rozhodnuto a bylo možné vytvořit plány. Jeden z plánů vytvořila architektonická kancelář Haver Droeze. Ta vypracovala „artist impression“ pozemku kolem Assumburgu, a tento plán se vlastně stal základem současné situace. Východiskem plánu obce bylo, že se zámek Assumburg stane centrálním bodem, i když zámek nepatří obci, ale státu.

Architektonická kancelář Architectenbureau Hollandschap nakreslila v roce 1999 konečný návrh zeleně a mě bylo dopřáno se na tom ve značné míře podílet. Návrh zahrnoval les, pozemek pro různé akce, oblast se zachováním přírody a takřka panskou oblast kolem Oud-Haerlemu. V ulici Communicatieweg byla část určena pro obchodní účely. Krom toho byla vyčleněna místa, kde by mohly být prováděny zvláštní aktivity. K tomu patřilo kluziště, les na produkci kletí a také zámecká zahrada. Mezi všemi těmito projekty zůstal prostor pro dostatečnou zásobárnu vody. Díky této poslední užité funkci dostala obec příslib značné podpory od vodohospodářského úřadu Het Lange Rond. Značný příspěvek na financování plánu poskytla také provincie Noord-Holland.

Realizace

Koncem roku 1999 byla dána zelená pro vybudování parku s přírodním názvem Assumburg/Oud-Haerlem. Počátkem roku 2000 se do půdy zabořily lopaty, někdy velké, protože bylo přemístěno více než 100 000 m³ zeminy. Byl to výjimečně mokrá rok. Nepříznivé důsledky pro strukturu půdy způsobené kombinací vlhkosti a nasazením těžkých strojů jsme pocítovali ještě dlouho. Přesto byly pozemky pro výsadbu v časném předjaří roku 2001 připraveny. První strom, dub letní, vysadil 7. března 2001 starosta Wouter Hoobroeckx, pak následovalo dalších tisíc stromů – většinou to byly lípy a duby – a deset tisíc stromků pro výsadbu lesa.

Při hloubení bývalých příkopů kolem zámecké zahrady a jezírka jsme zjistili, že domácí odpad zde uložený není vždy čistý. Bylo vytěženo asi 6000 m³ starého odpadu. Ten zde pak ležel na velkých hromadách. Odbor životního prostředí konstatoval značné znečištění a práce na zámecké zahradě byly přerušeny. Mezitím byly vyčerpány i rozpočty pro park, v důsledku čehož bylo nutné budování zahrady ukončit. Vzhledem k tomu, že zámecká zahrada měla být vlastně hlavním magnetem pro celý park, bylo to bolestné rozhodnutí. Několik let ležel kontaminovaný materiál z části příkopu zámecké zahrady a malá část jezírka zakryt fólií

z umělé hmoty na místě. Trvalo dlouho, než se zase našly peníze, aby se hromady vykopaného a zakrytého odpadu alespoň odvezly do zpracovatelských podniků. Pak bylo na celý pozemek navezeno asi 80 cm přebytké a špatné půdy z obce.

Přípravná studie

Pro dosud nezaloženou zámeckou zahradu jsem v roce 2003 vypracoval dílčí návrh s různými možnostmi funkce zahrady, se sanací půdy i bez ní. Moje funkce vedoucího oddělení zeleně byla mezitím po řadě reorganizací v obci zrušena a ve své nové funkci technického pracovníka pro otázky koncepce jsem měl více času, abych se věnoval zvláštním projektům zeleně. Jedním z takovýchto projektů byl i projekt Assumburg/Oud-Haerlem. Protože jsem věděl, že bude ještě třeba přijmout obtížná rozhodnutí a že finanční situace není vždy růžová, navrhl jsem v této dílčí studii dvě varianty zámecké zahrady. V prvním případě šlo o střizlivou verzi bez sanace dosud přítomných 7 až 8000 m³ domácího a průmyslového odpadu a obnovu hlavní struktury bývalé zámecké zahrady. V této minimální verzi měl být odpad, který se dosud na místě nacházel, zabalen nebo izolován. Jezírko a velkou část příkopů by již nebylo možné dobře zviditelnit. Druhá, maximální varianta byla bohatší verzí návrhu s barokní

zahradou a úplnou sanací všeho dosud přítomného znečištění.

Mimo jiné díky očekávanému zlepšení finanční situace obce byla vyslovena preference a přání zvolit maximální variantu. Toto stanovisko bylo mimo jiné ovlivněno tím, že jsme věděli, že poskytovatel podpory, provincie Noord-Holland, by jinak nevyplatil slíbenou podporu pro kompletní plán Assumburg/Oud-Haerlem, včetně zámecké zahrady. Zámecká zahrada měla tedy přijít, jen jsme dosud nevěděli, kdy.

Návrh a postup

Při svém odchodu z funkce u obce Heemskerk v roce 2006 jsem ve své řeči na rozloučenou slíbil, že mi mohou zavolat, kdyby mne potřebovali pro založení zámecké zahrady. Od července roku 2008, přesně tři sta let po zahájení budování tehdejší zámecké zahrady, ta chvíle nastala a byl jsem najat na čtyři hodiny týdně. Tehdy jsem nemohl tušit, že čtyři hodiny bude příliš málo a že proces bude trvat takřka tři roky.

Můj návrh z roku 2003 byl základem, podle kterého jsem mohl na vzkríšení zámecké zahrady dále pracovat. Pečlivě jsem si prohlédl dvě De Lethovy mědirytiny, o kterých kreslíř prohlásil, že jsou „naer het leven“ (tj. podle skutečnosti); znázorňují však mimořádně ideální situaci, a pokoušel se také nalézt správné

poměry. To se mi nepodařilo. Více informací jsem získal při studiu královských zahrad zámku Het Loo (založených kolem roku 1680) a v knihovnách, mimo jiné knihovně univerzity ve Wagenigenu. Svůj návrh jsem pravidelně zdokonaľoval a upravoval. Byl jsem si vědom toho, že při tvorbě zahrady osmnáctého století je třeba stále lavírovat v silovém poli mezi autenticitou, budoucím použitím a rozpočtovými omezeními. Bylo třeba se vyhnout tomu, že vysoké odhady nákladů odradí úředníky a zabrání postupu. Když dbáme na racionální možnosti údržby, dá se toho mnoho získat zvláště v oblasti techniky údržby. Dále jsem chtěl cesty ve formální části poněkud rozšířit, čímž by byly v budoucnu vytvořené větší možnosti pro prezentace, sváteční trhy a výstavy.

Mým prvním činem v roce 2008 bylo, že jsem dal co nejrychleji vykopat nejzazší část, přibližně dvě třetiny zahrady do hloubky 80 až 90 cm. To bylo možné provést bez zničení historického podkladu, protože na starý povrch bylo v minulosti navezeno zhruba 80 cm půdy. Tím se značně zlepšil půdní život a vodní hospodářství. Pak bylo třeba se postarat o odstranění veškerého zabaleného odpadu, který dosud ležel v příkopech a jezírku. Proto byl v dohodě mezi obcí a odborem životního prostřední vypracován plán sanace, který byl na-

- ← Při hloubení bývalého rybníka se objevily původní zpevňovací sloupky.
- ↓ V roce 2009 se obrysy zámecké zahrady začaly vynořovat.
- ↗ 18. listopadu 2009 byl vysazen první strom pro historický sad kolem zámku Assumburg.

konec v roce 2009 proveden. Stupeň znečištění sahal od kategorie 1 (lehké znečištění) do 4 (závažné znečištění). Po této sanaci, která byla dokončena v květnu 2009, bylo odstraněno a odvezeno celkem dvacet tisíc tun kontaminovaného odpadu! Toto rozhodnutí je třeba pochválit, protože díky tomu začaly být opět patrné obrysy starých příkopů a jezírka. Přestože na území, kde se pracovalo, měl mít přístup pouze sanační podnik, šel jsem se tam přece jen několikrát po pracovní době na chvíli podívat. Výsledek: ve vybagrovaném materiálu se kromě velkého množství střepů a skla nacházela dřeváková německá helma z doby války. Mnohem zajímavější se ukázalo být dno bývalého jezírka. Jasně bylo vidět několik pilotů, které označovaly okraj rybníka před třemi sty lety. Teprve tehdy jsem věděl, že poměry mého návrhu přijatelně souhlasí se zahradou, která tu byla v minulosti.

Sad

Po dokončení sanace mohly začít půdní práce pro faktické založení zámecké zahrady. Na celém pozemku o rozloze tří hektarů byla provedena drenáž a egalizace a nejzazší část byla pohnojena a oseta. Díky hnojení se travní semena přes sucho toho léta dobře uchytila. V zimě z roku 2008 na rok 2009 jsem učinil významné rozhodnutí týkající se úpravy venkovního

pozemku; to jsou ty části, které měly být za vysokými živými ploty, jež měly být vysazeny. Napadlo mě, že by bylo pěkně vysadit na těchto pozemcích vysokokmeny ovocných stromů. Chtěl jsem ovocné odrůdy, které zde byly i před třemi sty lety. Tím jsem si svůj úkol velice ztížil. Protože hledání těchto starých odrůd byla opravdu fuška. Obrátil jsem se na pomologické spolky. Ty mají pro vysokokmenné ovocné stromy slabost. Hledají staré odrůdy ve starých zahradách, na pozemcích zemědělců a jinde.

Po dlouhém hledání u spolků a ve starých knihách věnovaných ovoci, jako například *Pomologia* Johana Hermanna Knoopa (1758) jsem sestavil seznam opatřený letopočty a popisem příslušných odrůd. Pak bylo třeba v naší vlasti hledat, kde je dosud možné odrůdy nebo potřebný roubovací materiál získat. To se podařilo pouze v omezené míře, ale díky tomu, že jsem období, v němž byly ovocné stromy popsány, mírně prodloužil do roku 1850, byl nalezen roubovací materiál 150 odrůd jablek, hrušek a švestek. Ty byly v roce 2009 a 2010 u speciálních pěstitelů ovoce naroubovány respektive zušlechtěny. 18. listopadu 2009 byl za bouře a deště vysazen první strom. Byla to velice vhodně hrušň s názvem Assumerpeer. To, že tato odrůda byla popsána teprve v roce 1880, jsem

v tomto případě výjimečně toleroval.

Formální zahrada ve vývoji

Předtím, než byl vysazen jedinečný sad, byla už za námi obrovská akce výsadby. Hranice mezi jabloněmi a hrušněmi, ale také vymezení formální zahrady se sadem, byla tvořena živým plotem, jaký je také možno vidět na rytinách. Zvolil jsem habr obecný, protože stejně jako v zahradách zámku Het Loo je tento druh živého plotu nejvhodnější a je autentický. Habr obecný je silnější než například buk a lépe se stříhá. Celková délka živých plotů činila 600 metrů. Tři tisíce kusů habru obecného (*Carpinus betulus*) zde bylo vysazeno a uváženo na kovový opěrný plot provedený ve vhodné barvě. Oddělující živý plot se zužuje směrem na jih a končí v okně. Kromě čtyř kovových oblouků, které tvoří průchod k úsekům sadu, zde bylo provedeno také okno z kovového velkého oblouku, k němuž bylo přivázáno několik statných habrů obecných.

Jsou známy dobové zprávy, podle kterých mohl Deutz tímto oknem vidět věže Amsterdamu (nebo je to Assendelft?). Protože to v důsledku nejrozumnějších plánů na novou výstavbu již není možné, napadlo mne umístit v linii pohledu malou věžičku – takzvaný „duiventil“, tj. holubník na sloupku, v podobě kostelní věžičky.

- ↓ ↘ Sad se starými ovocnými odrůdami se rozprostírá kolem zámku.

Můj nápad již nebyl vyslyšen, protože byl vytvořen nový návrh pro oblast Oud-Haerlem, nad kterým přísně bdí Říšská služba pro archeologický průzkum půdy (Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek). Na tomto historicky významném místě stál velký zámek nebo hrad Oud-Haerlem pouhých 102 let (1249–1351).

Jezírko v zahradě

Do formální části zahrady jsme se pustili na podzim roku 2010, přičemž se začalo s jezírkem, které se také nazývalo zrcadlové jezírko. Bylo tak nazýváno proto, že prostřednictvím zrcadlení vody mohli příslušníci elity té doby znakovou řečí vyznat lásku. Muselo to být jezírko „umělé“, protože jsem předem věděl, že stávající úroveň polderu nemá výšku, kterou jsem si přál, neboť úroveň terénu byla v minulosti o 80 cm zvýšena. Musela to tedy být uzavřená vodní nádrž, se zvýšenou hladinou vody. Po průzkumu půdy, tlakových zatěžovacích zkouškách a dlouhé době přípravy bylo možné zahájit v říjnu 2010 stavbu betonové nádrže s rozměry zhruba 42 x 35 metrů.

Pilně se betonovalo, ještě když nás v listopadu překvapil mráz a sníh. Aby mohl čerstvý beton bez poškození řádně vytvrdnout, musely být dokonce použity ohříváče. V Číně

byl již proveden žulový krycí okraj s profily ve stylu sedmnáctého století na něm, takže jezírko přece jen ještě vypadá autenticky. Hladinu vody v jezírku je dnes možné regulovat instalovaným čerpadlem a přepadovým systémem. Ve skříní, z níž se přivádí proud, se nachází také několik spínačů pro budoucí osvětlení, zavlažovací systém a ovládání fontány.

V lednu 2011 byl opět vydán projekt, tentokrát pro zadní část mezi jezírkem a oknem. Tuto část je třeba považovat za amfiteátr a představuji si, že by se tam mohla v budoucnu konat krásná představení pod širým nebem. Sám jsem tam s tím již počítal, proto jsem v partii živého plotu vytvořil jakousi kulisu, takže umělci mohou elegantně „odcházet ze scény“. Tvrdý povrch na místě ale i jinde v zahradě je tvořen polootevřenou konstrukcí na bázi písku a použité stavební suti. Svrchní vrstvu tvoří „Provence“, druh z nažloutlého štěrku, který se nejvíce podobá čistému hrubému písku. Část je pokryta vypranými škeblemi, protože jsem toho názoru, že se tehdy použilo také mnoho materiálu z vlastního okolí. Od dubna 2011 byl opět vydán projekt pro část mezi jezírkem a zámeckým příkopem. Pak se začalo s částí zahrady, která byla pracovně nejnáročnější.

- ↓ Sypání betonu pro jezírko. Foto 6x: N. Brantjes

Nové sousoší podle starého vzoru

Část mezi jezírkem a zámeckým příkopem je nejbližší za zámkem, u současného nepříliš pěkného mostu, který slouží jako nouzový východ. De Lethovy mědirytiny nám zprostředkují obraz symetrické zahrady založené v barokním stylu. Pro tuto dobu je charakteristické hledání tvarů a vzorů z klasického starověku. Podél živého plotu jsou zdobné podstavce s bustami a na piedestalu (podstavec nebo základna) stojí v prohloubené zelené vaně sousoší. Podle zpráv bylo toto sousoší kopií díla sochaře Giambologna (1529–1608), jejíž originál dosud stojí v Itálii. Zpodobňuje mýtus o únosu Sabine. Takovéto sousoší v zahradě dokládá, že Deutz byl informován o italském umění.

V nové zahradě jsem chtěl mít nové dílo. Umělkyně Elisabeth Stienstra vzala původní sousoší jako základ a použila ho moderním způsobem pro svůj návrh. Místo dramatického znázornění lidských postav zvolila antropomorfní ženské figuríny v pozitivním seskupení směřujícím ven. Postavy nabízejí divákovi větev hrušně, ptáka a člověka. Postoje a poměry jsou srovnatelné s postoji a poměry sousoší, které tu stálo před třemi sty lety. Sousoší je včetně podstavce vysoké asi šest metrů a je umístěno centrálně v pohledových liniích zahrady.

Umělkyně pracuje ještě na provedení z bílého mramoru.

Pro další vyplnění zelené prohlubně jsem zvolil zelené materiály, jako trávnik a úrazník (*Sedum*), budou tu také umístěny ležící francouzské lilie vyřezané z mramoru. Kolem prohlubně sousoší jsou čtyři ozdobné záhony (partery) s figuracemi z paznehtníku (broderie). Byl-li okraj parteru vyplněn květinovou výzdobou, je nyní vyplněn střízlivěji trávnikem a solitérně stříhaným tisem. Partery a zelenou prohlubeň protínají a rámuje široké cesty, poněkud širší, než je znázorňuje historické zobrazení, ale lépe použitelné vzhledem k plánovaným aktivitám jako jsou slavnosti v zahradě nebo vnitřní části zahrady.

Broderie nebyly kvůli riziku chorob nyní osázeny zimostřezem, ale podobným rostlinným materiálem, *Ilex crenata* Dark Green. Cesmínové spirály jsou vyřezány do desek ve tvaru včelích plástů, které jsou vyplněny bílým šterkem. Ve středu spirál s paznehtníkem bude v každém parteru umístěna ozdobná váza na podstavci. Dosud se nebudou umísťovat žádné hrnkové rostliny kvůli příliš vysokým nákladům na údržbu. Mezi partery jsou provedeny dva jednoduché záhony s trávnikem a figurami tvoře-

nými škeblemi. I u jezírka ve tvaru zvonu, které je vybaveno fontánou, budou stát sochy a solitérní zimostřezové koule a pyramidy. Budou zde umístěny také stylové lavice. Bytelná lavice bez opěradla stojí pod oknem, tedy okenní lavice, na konci formální zahrady. Z tohoto místa je možno se dívat dvěma směry, a sice ve směru polderu a ve směru zámku.

Růžová zahrada a zeleninová a bylinková zahrada

V letech 2008 až 2011 jsem se také zabýval navazujícími venkovními prostory na opačných stranách zámku. V mém návrhu bylo dostatek místa pro růžovou zahradu na západní straně a zeleninovou a bylinkovou zahradu na východní straně zámku. Byly z toho dva prostory, které bylo třeba osadit nebo osít rostlinami, orámované nízkým živým plotem z tisu. Myšlenka růžové zahrady přišla, protože poslední výhonek rodiny Deutz, který zámek obýval, paní Josina Johanna Deutz van Assendelft-Willink (1810–1867), se jednou vyjádřila o růžích v zahradě u zámku. Byla nadšena krásou záhonu růží „Agaath“. Byla tedy milovnicí růží. Když jsem hledal v knihách o růžích, objevil jsem Rosa

gallica Agatha, voňavou růžovou růží. Když jsem pátral dále, zjistil jsem, že se ještě stále pěstuje. Kvete v létě mezi dalšími typy růží v rozáriu. Abychom měli po celé léto trochu barev, je tu také mnoho moderních růží.

V dnešní založené růžové zahradě stojí v průsečíku dvou cest v kruhu altánek, na kterém mohou růst červené popínavé růže. Růžový altánek má spíše moderní podobu, ale přesto se s trochou tolerance k zámku hodí. Protože se ukázalo, že altánek bude mnohem nákladnější, než uváděl rozpočet, mohl na větrné korouhvičce skromně umístit své logo heemskerkský konstruktér P. de Groot.

Okrasná zahrada, skládka opadu, okrasná zahrada

V roce 1728 se za zámek Assumburg rozprostírala nádherná zámecká zahrada. Parádní zahrada. Byla to vrcholná ukázka zahrady v době, kdy si měl pouze omezený počet lidí užívat své bohatství, ale především se jím pyšnit. Zahrada existovala možná pouhých padesát let; jistě je, že v devatenáctém století bylo všechno francouzské zavrženo, tedy i francouzské zahrady. Zahrady byly většinou přebudovány v anglickém krajinářském

← ← Model sousoší, které bude stát v zelené prohlubni.

← Květen 2011: založení parteru a broderií je dokončeno, jezírko je hotovo a fontána stříká! Foto N. Brantjes

stylu. Kolem roku 1900 byl zámek v tak špatném stavu, že byl prodán za jeden gulden státu. Pak byl pomalu restaurován. Zahrada dopadla hůře. To jsme měli možnost vidět při sanaci odpadu. Citujme z knížečky pana Bijhouwera z roku 1946 o zámecké zahradě: „Jako poslední hanebný čin prodal nový vlastník okolního pozemku tučnou černou svrchní půdu, kterou déle než tři sta let zámečtí pánové a jejich zahradníci hnojili, okopávali a osazovali, obchodníkovi s pískem, šterkem a půdou, který s ní obchodoval v Haarlemu a Beverwijkku“. Bijhouwer zjevně tehdy nevěděl, že situace je ještě horší, protože příkopy a jezírko byly tehdy zasypány domácím odpadem. Tedy skládka odpadu!

Můžeme být nyní šťastni, že díky úsilí, kreativitě, vytrvalosti a prostředkům byl tento kus země znovu jakoby kouzlem přeměněn v okrasnou zahradu. Na to může být každý obyvatel Heemskerku opravdu hrdý. Doufám, že se obyvatelé budou zámeckou zahradou moci pyšnit ještě dlouho. Doufejme, že s pomocí dobrovolníků zámecké zahrady Assumburg, respektive zámeckých zahradníků, se to bude dařit! ▣

Znovuzrozená „parádní zahrada“

*Před 300 lety, nebudeme to tajit
Chtěl Deutz vynaložit své bohatství na zámek Assumburg
Přestavoval, vystavěl zámek a upravil okolí
S krásnou parádní zahradou v přísném řešení
S živými ploty a spirálami v přísné struktuře
Ve zdobné kombinaci umění a přírody
Jezírko a zahrada vzorně stříhaná
Přes velkou péči za sto let zanikla
Bylo nám dopřáno podle staré rytiny
To velkolepé dílo obnovit
Heemskerk může na ten park pyšný být
Jeho zmrtvýchvstání plní mé srdce hrdostí.*

Een pronktuin in Heemskerk

Achter kasteel Assumburg is de afgelopen jaren een bijzonder project uitgevoerd: de formele baroktuin die daar driehonderd jaar geleden lag is opnieuw aangelegd. Historisch verantwoord, maar met eigentijdse elementen.

Het moet rond 1971 geweest zijn dat ik voor het eerst bezig was met het plan de tuin achter kasteel Assumburg opnieuw aan te leggen. Ik was toen opzichter bij de plantsoendienst in Heemskerk. Voetbalvereniging ODIN zou er aan de Hoflaan een paar sportvelden bij krijgen. Daar lagen al tweevelden van genoemde vereniging, maar ODIN maakte ook gebruik van

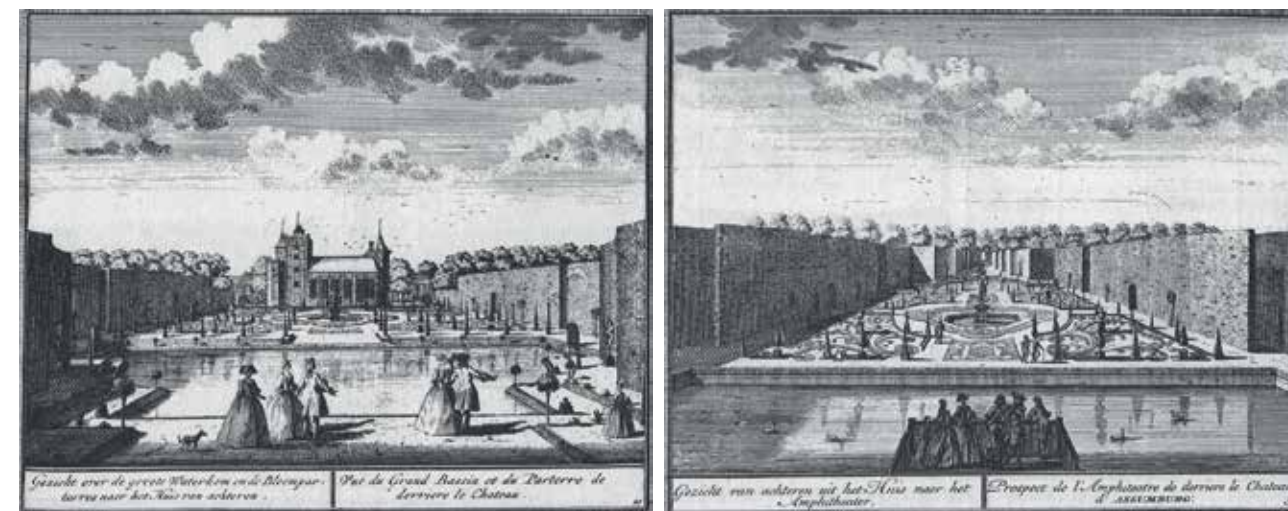
de toenmalige sportvelden aan de Hoogdorperweg. Die sportvelden moesten plaats maken voor bebouwing, zoals de flats aan de Luxemburglaan, en dus moest ter vervanging het complex aan de Hoflaan worden uitgebreid.

De twee nieuw aangelegde voetbalvelden kwamen met weinig middelen en op de ouderwetse manier

Het gebied rond kasteel Assumburg. Onder de Hoflaan en de velden van ODIN, boven park Assumburg/Oud-Haerlem en in het midden Assumburg met de kasteeltuin in wording. Foto ***, met dank aan Jaap van Aanholt

tot stand. Drainagebuizen werden gemaakt van aarden potjes omhuld met losgestorte ruige turfmoalm. De aanwezige zandige tuingrond werd in de bovenlaag na het doorspitten gelijkmatig ter verschraling verdeeld met een tonrondte van 15 cm Tijdens de aanleg kwamen we nog een oude waterput tegen. Die was helemaal leeg op een oor van een rode kruik van aardewerk na. Die put kon niet midden in een sportveld blijven staan en werd dus verwijderd.

Vlak naast de te maken voetbalvelden stond kasteel Assumburg, dat al sinds 1933 jeugdherberg was en nu nog is. Achter het kasteel lag een stuk weiland, het landje van Nico Vromenstijn, dat weer aansloot op het erf van Schoehuijs (Witte Jan). Dat zag er allemaal rommelig uit en je kon zien dat er wel eens (grof)vuil was gestort. Ik herinner me nog een verroeste melkbus en een motorfietsframe dichtbij de bosrand van de twee

Gravures van de tuin achter kasteel Assumburg, gemaakt door Hendrik de Leth in 1728 en gepubliceerd in het eerste deel van *Het zegenpralent Kennemerlant* in 1732.

oudste velden, dat waren de voetbalvelden die het meest naar de Zuidermaatweg lagen. Op dat stuk land had met een beetje fantasie ook nog een voetbalveld aangelegd kunnen worden, maar dat zou net zo slecht zijn geworden als de twee oudste velden. Nergens in Heemskerk was op zo'n korte afstand een zo groot verschil te zien in grondsoort als hier tussen de oude sportvelden en de nieuwe. De nieuwe velden lagen in zandgrond en de oude, 100 meter zuidelijker, op zware klei. Eigenlijk is dat nu nog zo. De klei was op ongeveer 80 cm diepte zo vet dat het destijds werd gebruikt als boetseerklei op scholen. De plek is een duidelijk voorbeeld van een overgangsgebied, een gebied waar in dit geval het oude duinlandschap snel overgaat in de kleipolder. Eigenlijk de overgang van droog naar nat. Door de eeuwen heen een prachtige locatie voor de bouw van een kasteel: droge voeten en toch water in de buurt voor de slotgracht.

Van mijn toenmalige collega Gerard van Wijk hoorde ik dat er ooit achter het kasteel een mooie barokke

tuin had gelegen. Hij liet me toen ook een prentje zien dat later een kopie bleek te zijn van de gravures door Hendrik de Leth in 1728 gemaakt en gepubliceerd in het eerste deel van *Het zegenpralent Kennemerlant* in 1732. Nu had ik tijdens mijn studie een paar maanden in Duitsland met plezier in een baroktuin gewerkt; dat was in Herrenhäuser Gärten in Hannover. Voor mij was het heel bijzonder te horen dat ook in Heemskerk een soortgelijke tuin had gelegen. De wens om die tuin weer eens tot leven te wekken was ruim veertig jaar geleden dus al geboren.

De pronktuin van Deutz

Gaan we even driehonderd jaar terug, dan zien we dat Jean Deutz (1655–1719), rijk koopman, bankier en regent in Amsterdam, zijn oog laat vallen op slot Assumburg, dat gunstig is gelegen op korte afstand van

Amsterdam. Een buitenplaats voor hem om de stank van Amsterdam te ontlopen. Daarnaast kan hij zich in de jacht uitleven in de dichtbij gelegen woeste duingronden. Hij verbouwde

het in slechte staat verkerende slot grondig en ook het bijbehorende terrein werd aangevuld met een prachtige pronktuin, die paste bij zijn maatschappelijke positie en de schoonheidsidealen van die tijd.

Bij de in 1728 gemaakte gravures – Jean Deutz was toen dus al overleden maar opgevolgd door zijn gelijknamige zoon – staat de navolgende beschrijving over de tuin: 'Eene heerlyken lusthof, zoo verre de plantadië beplant, die naer de juiste meetkunde aangelegt, het allekeurigste oog bekoren en verlokken moet'. Het grootste ideaal van die tijd was het naar de hand zetten van de natuur door de mens, het in toom houden en sturen van alles wat groeide. De tuin binnen een bos – waarschijnlijk productie- en hakhout – bestond uit hoge haagpartijen die uitliepen in een vernauwing (venster of venturie). Binnen de hagen van 5 tot 6 meter hoogte lag een klokvormige hofvijver, een viertal parterres met broderies –borduurwerk van kortgeknipte hagen of ander materiaal –, paden en centraal in een verdiepte groene kom een standbeeld

Op deze luchtfoto van kasteel Assumburg is goed de voormalige vijver te zien, die werd volgestort met afval. Collectie gemeente Heemskerk

op voetstuk (piëdestal). In die tijd werden de randen van de parterres ook voorzien van allerlei bloemwerk en (sub)tropische gewassen, meestal in een kuip. Deze gewassen, waarbij uiteraard ook sinaasappel- en citroenboompjes, werden in de winter vorstvrij en in het licht gehouden in de oranjerie die nog steeds links voor het kasteel staat.

De plannen

Toen in de loop der jaren discussies loskwamen over de invulling van een groen gebied grofweg tussen de Hoflaan, de Tolweg, de Communicatieweg en de spoorlijn, werd ik als hoofd van de afdeling Groenvoorziening, Begraafplaatsen en Sportvelden steeds daarbij betrokken. In 1976 was naast het sportcomplex van ODIN aan de Hoflaan al een deel ingevuld aan de Communicatieweg met korfbalvelden, handbalvelden en tennisbanen. Ook waren op het land van de voormalige eigenaar Jan Zwart – de man met de dikke bril – drie noodvoetbalvelden aangelegd, omdat het ledental van ADO '20 ook explosief groeide. Het idee van het college eens te onderzoeken of niet alle sportverenigingen in dit gebied geplaatst zouden kunnen worden was toen niet zo gek, maar bracht te veel kosten met zich mee. Ook het idee om dit gebied om te toveren tot golfterrein vond geen genade, hoewel er wel enige jaren

op het hele gebied gegolfd is. Eigenlijk werd pas rond 1997 door het college en de raad van Heemskerk besloten het gebied rond Assumburg en Oud- Haerlem een echt groene bestemming te geven. Een park dus. In de tijd daarvoor heb ik steeds geprobeerd een paar beschermende handen boven het stuk land achter kasteel Assumburg te houden. ODIN heeft diverse malen geprobeerd de gemeente over te halen hun complex van vier velden toch uit te breiden naar vijf. Gelukkig kwam daar een eind aan toen de invulling van het gebied besproken was en er plannen gemaakt konden worden. Een van die plannen werd geproduceerd door het architectenbureau Haver Droeze. Dat maakte een 'artist impression' van het terrein rond Assumburg en dat plan is eigenlijk de basis geweest van de huidige situatie. Uitgangspunt van het plan van de gemeente was om kasteel Assumburg centraal te stellen, ook al is het kasteel niet van de gemeente maar van het Rijk.

Architectenbureau Hollandschap heeft in 1999 het uiteindelijke groenontwerp getekend en ik mocht daar een flinke rol in meespelen. Het ontwerp omvatte een bos, een evenemententerrein, een gebied met natuurlijke invulling en het bijna ongerepte terrein rond Oud-Haerlem. Aan de Communicatieweg zou een deel gebruikt kunnen worden voor

commerciële doeleinden. Daarnaast werden plekken ingeruimd waar bijzondere activiteiten zouden kunnen plaatsvinden. Hierbij behoorden de landijsbaan, een hakhoutbos en ook de kasteeltuin. Er bleef tussen alle voorzieningen ruimte over om voor voldoende waterberging te zorgen. Dankzij die laatste nuttige functie kreeg de gemeente een behoorlijke subsidie van waterschap Het Lange Rond toegezegd. Ook de Provincie Noord-Holland heeft bij de financiering van het plan een flinke duit in het zakje gedaan.

De uitvoering

Eind 1999 werd groen licht gegeven voor de aanleg van het park met de toepasselijke naam Assumburg/Oud-Haerlem. Begin 2000 gingen de schoppen de grond in, soms grote schoppen, want er werd meer dan 100.000 m³ grond verzet. Het was een uitzonderlijk nat jaar. Dat in combinatie met veel machinegeweld was bijzonder slecht voor de structuur van de grond en dat hebben we nog lang ervaren. Toch lagen de planterreinen er in het vroege voorjaar van 2001 uitnodigend bij. De eerste boom, een zomereik, werd op 7 maart 2001 geplant door burgemeester Wouter Hoobroeckx, waarna nog duizend bomen – grotendeels linden en eiken – volgden en tienduizend stuks bosplantsoen.

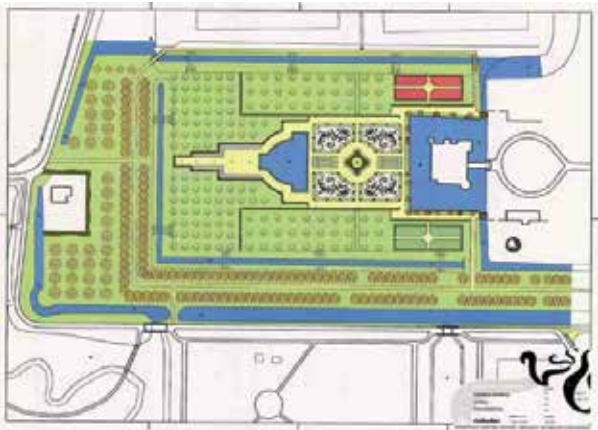
Tijdens het uitgraven van de voormalige grachten rond de kasteeltuin en de vijver werd ontdekt dat het daarin gestorte huisvuil niet altijd 'schoon vuil' bleek te zijn. Er was al ongeveer 6000 m³ voormalig afval uitgegraven en dat lag op grote hopen. De milieudienst constateerde flinke verontreiniging en het werk bij de kasteeltuin werd stilgelegd. Ondertussen waren ook de budgetten voor het park uitgeput, waardoor de ontwikkeling van de tuin moest worden stopgezet. Aangezien de kasteeltuin eigenlijk de trekker zou moeten zijn voor het gehele park was dat een pijnlijke beslissing. Enige jaren lag het vuil uit een deel van de kasteeltuingracht en een klein deel van de vijver afgedekt met plastic op de locatie. Het duurde lang eer er weer geld gevonden werd om in ieder geval de uitgegraven en afgedekte afvalhopen af te voeren naar verwerkingsbedrijven. Daarna werd over het gehele terrein ongeveer 80 cm overtollige en slechte grond uit de gemeente aangebracht.

De voorstudie

Voor de nog niet aangelegde kasteeltuin schreef ik in 2003 wel een deelnota met verschillende mogelijkheden ter invulling van de tuin, al dan niet met een grondsanering. Mijn functie als afdelingshoofd Groenvoorziening was na de zo-

veelste reorganisatie binnen de gemeente inmiddels opgeheven en in mijn nieuwe functie als technisch beleidsmedewerker kreeg ik meer tijd om mij te verdiepen in speciale groenprojecten. Assumburg/Oud-Haerlem was zo'n project. Wetende dat er nog moeilijke beslissingen moesten worden genomen en de financiële positie niet altijd rooskleurig was, bedacht ik in die deelnota voor de kasteeltuin twee varianten. De ene was een sobere versie zonder sanering van de nog aanwezige 7 à 8000 m³ huis- en industrieel afval en herstel van de hoofdstructuur van de voormalige kasteeltuin. In deze minimale versie zou al het nog aanwezige afval worden ingepakt of geïsoleerd. De hofvijver en een groot deel van de grachten zouden niet meer goed zichtbaar kunnen worden gemaakt. De andere, maximale, variant was een rijkere versie van het tuinontwerp met baroktuin en een volledige sanering van alle nog aanwezige vervuiling.

Mede door de te verwachten verbeterde financiële positie van de gemeente werd de voorkeur en de wens uitgesproken te gaan voor de maximale variant. Dit standpunt werd mede ingegeven door de wetenschap dat subsidieverlener provincie Noord-Holland een deel van de toegezegde subsidie voor het complete plan Assumburg/Oud-Haerlem, inclusief de kasteeltuin, anders niet zou uitbe-

Het ontwerp voor de kasteeltuin achter Assumburg. Collectie gemeente Heemskerk

talen. De kasteeltuin zou er dus komen, alleen was nog niet bekend wanneer.

Het ontwerp en de voortgang

Bij mijn vertrek bij de gemeente Heemskerk in 2006 had ik in mijn afscheidsspeech toegezegd dat ze me konden bellen als ze me nodig hadden voor de aanleg van de kasteeltuin. Vanaf juli 2008, precies driehonderd jaar na de start van de aanleg van de kasteeltuin destijds, was het zover en werd ik ingehuurd voor vier uur per week. Ik kon toen niet bevroeden dat vier uur veel te weinig zou zijn en dat het proces bijna drie jaar zou duren.

Mijn ontwerp van 2003 was de basis van waaruit ik verder kon werken aan de wederopstanding van de kasteeltuin. Goed kijkend naar de twee kopergravures van De Leth, die volgens de tekenaar 'naer het leven getekent' waren maar wel een bijzonder ideale situatie weergeven, probeerde ik ook de juiste verhoudingen te vinden. Dat is me niet gelukt. Meer informatie werd opgedaan bij de Koninklijke Tuinen van Het Loo (aangelegd omstreeks 1680) en bibliotheken van onder andere de universiteit van Wageningen. Ik heb mijn ontwerp regelmatig bijgestuurd en aangepast. Ik was me ervan bewust dat ik bij het maken van een achttiende-eeuwse tuin constant zou moeten laveren

← Tijdens het uitgraven van de voormalige vijver kwamen de oorspronkelijke beschoeiingspalen tevoorschijn.
↓ In 2009 werden de contouren van de kasteeltuin zichtbaar.
↗ Op 18 november 2009 werd de eerste boom geplant voor de historische boomgaard rondom kasteel Assumburg.

op het spanningsveld tussen authenticiteit, het toekomstig gebruik en de budgettaire beperkingen. Er moest vermeden worden dat hoge kostenramingen ambtenaren zouden doen schrikken en de voortgang zouden belemmeren. Vooral op onderhoudstechnisch gebied valt er veel te winnen als je zorgt voor rationele onderhoudsmogelijkheden. Verder wilde ik de paden in het formele gedeelte wat verbreden, waardoor er in de toekomst meer mogelijkheden zouden kunnen zijn voor voorstellingen, braderieën en exposities.

Mijn eerste daad in 2008 was zo snel mogelijk het buitenste gedeelte, ongeveer tweederde van de tuin, geheel 80 tot 90 cm te laten diepspitten. Dat kon zonder de historische ondergrond te vernielen, omdat er ruim 80 cm grond op het oude maai-veld was aangebracht. Hierdoor werd het bodemleven en de waterhuishouding aanzienlijk verbeterd. Daarna moest ervoor gezorgd worden dat al het ingepakte afval dat nog in de grachten en hofvijver lag, verwijderd zou worden. Daarvoor werd in samenspraak tussen gemeente en milieudienst een saneringsplan opgesteld dat uiteindelijk in 2009 tot uitvoering kwam. De vervuilingsgraad beliep van categorie 1 (licht verontreinigd) tot en met 4 (ernstig verontreinigd). Na die saneringsklus, die gereed was in mei

2009, was in totaal twintigduizend ton vervuild afval verwijderd en afgevoerd! Hulde voor het besluit, want daardoor kwamen de contouren van de oude grachten en de hofvijver weer in zicht. Hoewel niemand anders dan het saneringsbedrijf op het werkterrein mocht komen, ben ik toch enkele malen na werktijd even gaan kijken. Resultaat: tussen de bagger, naast veel scherven en glas, een Duitse helm uit de oorlog met een gat erin. Veel interessanter bleek de bodem van de voormalige hofvijver. Duidelijk waren enkele beschoeiingspalen te zien die de vijverrand van driehonderd jaar geleden hadden gemarkeerd. Pas toen wist ik dat de verhoudingen van mijn ontwerp redelijk klopten met de tuin van toen.

De boomgaard

Nadat de sanering gereed was, konden de grondwerkzaamheden gestart worden voor de werkelijke aanleg van de kasteeltuin. Het gehele perceel van 3 ha werd gedraineerd en geëgaliseerd en het buitenste deel bemest en ingezaaid. Dankzij de mest sloeg het graszaad goed aan, ondanks de droogte van die zomer. In de winter van 2008 naar 2009 had ik al een belangrijk besluit genomen voor de invulling van het buitenterrein; dat zijn de stukken die buiten de te planten hoge hagen zouden vallen.

Het leek me een mooi idee om op die percelen hoogstamfruit te planten. Ik wilde graag fruitrassen die er driehonderd jaar geleden ook al waren. Daarmee had ik het mezelf erg moeilijk gemaakt. Want het zoeken naar die oude rassen was een hele opgave. Ik kwam terecht bij pomologische verenigingen. Die dragen het hoogstamfruit een warm hart toe. In oude boomgaarden en op boeren- en andere erven zoeken zij naar oude rassen.

Na veel zoekwerk bij die verenigingen en in oude boeken over fruit zoals *Pomologia* van Johan Hermann Knoop (1758) stelde ik een lijst samen en zette daarachter de jaartallen waarin de betreffende rassen zijn beschreven. Daarna moest er in den lande gezocht worden waar die rassen of het noodzakelijke enthout nog te verkrijgen waren. Dat lukte maar beperkt, maar door het jaartal waarin het fruit was beschreven wat op te rekken naar 1850 is het gelukt enthout te vinden van 150 appel-, peren- en pruimenrassen. Die zijn in 2009 en 2010 bij speciale fruitkwekers opgeënt ofwel veredeld. Op 18 november 2009 werd onder storm- en regenachtige omstandigheden de eerste boom geplant. Dat was heel toepasselijk de Assumerpeer. Dat dit ras pas beschreven was in 1880 heb ik maar bij uitzondering even door de vingers gezien.

↓ ↗ De boomgaard met oude fruitrassen ligt rondom het kasteel.

De formele tuin in ontwikkeling

Voordat de unieke boomgaard werd beplant was een enorme plantactie al achter de rug. De begrenzing tussen de appels en peren, maar ook de begrenzing van de formele tuin met de boomgaard, werd gevormd door een haag zoals in de gravures ook te zien is. Ik had gekozen voor de haagbeuk omdat net als op Het Loo deze haagsoort het meest geschikt en authentiek is. De haagbeuk is sterker dan bijvoorbeeld een beuk en beter te knippen (scheren). De totale lengte van de hagen bedroeg 600 m. Drieduizend stuks haagbeuken (*Carpinus betulus*) zijn er geplant en aangebonden aan een in passende kleur gemaakt metalen leunhek. De afschermmende haag vernauwt zich naar het zuiden en eindigt in een venster. Naast de vier metalen bogen die doorgang geven naar de boomgaardcompartimenten, is ook het venster gemaakt van een metalen, grote boog, waaraan een paar flinke haagbeuken gebonden zijn.

Er zijn verhalen bekend dat Deutz in zijn tijd door dat venster de toren van Amsterdam (of is het Assendelft?) kon zien. Omdat door allerlei nieuwbouwplannen dat niet meer mogelijk is, had ik het idee om nu in de zichtlijn een klein torentje – een duiventil in de vorm van een kerktorentje – te plaatsen.

Het zal geen gehoor meer vinden omdat er een nieuw ontwerp is gemaakt voor het gebied Oud-Haerlem waar de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) streng over waakt. Op deze historisch bijzondere plek heeft het grote kasteel of de burcht Oud-Haerlem slechts 102 jaar gestaan (1249–1351).

De hofvijver

Het formele deel van de tuin werd in het najaar van 2010 aangepakt, te beginnen bij de hofvijver, ook wel spiegelvijver genoemd. Zo genoemd omdat via de spiegeling van het water de elite van die tijd via gebarentaal zijn liefde kon betuigen. Het moest een 'kunst'-hofvijver worden want op voorhand was bekend dat het bestaande polderpeil niet de hoogte had die ik me wenste aangezien het terrein 80 cm was opgehoogd. Het zou dus een gesloten waterbassin moeten worden met een opgehoogd waterpeil. Na grondonderzoek, drukbelastingsproeven en een lange voorbereidingstijd kon in oktober 2010 gestart worden met de bouw van een betonnen bak van ruwweg 42 bij 35 m.

Toen de vorst en de sneeuw ons in november verraste was men nog drukdoende met betonstorten. Er moesten zelfs kachels aan te pas komen om het verse beton toch zonder schade

↓ Het beton voor de hofvijver wordt gestort.
Foto 6x: N. Brantjes

goed te laten uitharden. In China was reeds een granieten afdekrand gemaakt met zeventiende-eeuwse profielen erop, zodat de vijver er toch nog authentiek uitziet. Het waterpeil in de vijver is nu te reguleren met een aangebrachte pomp en een overstortstelsysteem. In een kast waar stroomvoorziening is aangebracht, bevindt zich een aantal schakelaars voor de toekomstige verlichting, het watergeefstelsysteem en de bediening van een fontein.

In januari 2011 werd weer een bestekuitgegeven en nu voor het achterste deel tussen de vijver en het venster. Dat deel moet gezien worden als amfiteater en ik stel me voor dat in de toekomst daar mooie openluchtvoorstellingen gehouden kunnen worden. Ik heb daar zelfs al rekening mee gehouden door een soort coulisse in de haagpartij te maken, zodat de artiesten elegant 'af kunnen gaan'. De verharding ter plekke maar ook elders in de tuin is een half open constructie op basis van zand en gebruikt puin. De toplaag bestaat uit 'Provence', een soort gelige gravel dat het meest op schoon grof zand lijkt. Een deel is afgedekt met gewassen schelpen omdat ik van mening ben dat men destijds ook veel materiaal uit eigen omgeving heeft gebruikt. Vanaf april 2011 is weer een bestek uitgegaan voor het deel tussen

vijver en slotgracht. Toen werd begonnen met het meest arbeidsintensieve gedeelte van de tuin.

Een nieuw beeld naar oud voorbeeld

Het gedeelte tussen vijver en slotgracht ligt het dichtst achter het kasteel, bij de huidige niet zo fraaie nooduitgangbrug. De kopergravures van De Leth geven ons een beeld van de symmetrische, in barokstijl aangelegde tuin. Het zoeken naar vormen en voorbeelden uit de klassieke oudheid is kenmerkend voor die tijd. Langs de haag staan sierlijke sokkels met bustes en staande op een piëdestal (sokkel of voetstuk) staat in een verdiepte, groene kom een beeld. Volgens de gegevens zou dat beeld een kopie geweest zijn van het beeldhouwwerk van Giambologna (1529-1608) waarvan het origineel nog in Italië staat. Het verbeeldt de mythe van de Sabijnse Maagdenroof. Zo'n beeld in de tuin toonde aan dat Deutz op de hoogte was van de Italiaanse kunst.

In de nieuwe tuin wilde ik een nieuw beeld hebben. De kunstenaar Elisabeth Stienstra nam het oor-

spronkelijke beeld als basis en paste het op een eigentijdse wijze aan voor haar ontwerp. In plaats van een dramatische weergave van mensfiguren heeft zij gekozen voor mensachtige vrouwfiguren in de vorm van ledenpoppen in een positieve naar buiten gerichte samenstelling. De figuren bieden de toeschouwer een perentak, een vogel en een menspersoon aan. De houdingen en verhoudingen zijn vergelijkbaar met het beeld van driehonderd jaar geleden. Het beeld is inclusief sokkel ruim 6 m hoog en staat centraal in de zichtlijnen van de tuin. De kunstenaar werkt nog aan de uitvoering in wit marmer.

Voor de verdere opvulling van de groene kom heb ik gekozen voor groene materialen, zoals gazon en vetmuur (Sedum) en er komen in marmer uitgezaagde liggende Franse lelies. Rondom de kom en het beeld ligt een viertal sierperken (parterres) met acanthusfiguraties (broderies). Was in het verleden de rand van de parterre gevuld met bloemversiering, nu wordt die rand soberder met gazon en solitair geknipte taxus opgevuld. De parterres en de groene kom worden doorsneden en omlijst met

brede paden, wat breder dan de historie weergeeft, maar wel meer bruikbaar vanwege de te plannen activiteiten zoals festiviteiten in de tuin of binnentuin.

De broderies worden in verband met het risico van ziektes nu niet aangeplant met buxus, maar met een gelijkend plantmateriaal, *Ilex crenata* Dark Green. De *Ilex*-krullen zijn uitgezaagd in honingraatvormige platen die opgevuld worden met wit grind. In het hart van de acanthusfiguratiekrullen zal in elke parterre een siervaas op voetstuk worden geplaatst. Er komen nog geen kuipplanten vanwege de hoge kosten van onderhoud. Tussen de parterres worden twee eenvoudige perken van gazon en schelpenfiguren aangebracht. Ook bij de klokvormige vijver, die voorzien is van een fontein, komen beelden en solitaire buxusbollen en piramiden te staan. Er zullen ook banken in stijl worden geplaatst. Een flinke bank zonder rugleuning staat onder het venster, een vensterbank dus, aan het eind van de formele tuin. Vanaf die plek kun je twee kanten op kijken, namelijk in de richting van de polder en van het kasteel.

← ← Model van het beeld dat in de verdiepte, groene kom komt te staan.

← Mei 2011: de aanleg van de parterres en de broderies is voltooid, de hofvijver is klaar en de fontein springt!
Foto 2x Nico Brantjes

Een wedergeboren lusthof

*Rond 300 jaar terug valt niet te verhehlen
Wilde Deutz zijn rijkdom met Assumburg delen
Hij verbouwde, bouwde het kasteel en omgeving
Met een fraai lusthof in strakke vormgeving
Met hagen en krullen en strakke structuur
Een sierlijke combinatie van kunst en natuur
De vijver en het hof, geknipt en geschoren
Ging ondanks veel zorg in een eeuw verloren
Wat een voorrecht nu om via een gravure
Het herstel te beleven van een tuin met allure
Heemskerk kan trots zijn op een parktransformatie
Ik ben trots op dit stuk reïncarnatie*

twee paden in een cirkel een rozenprieel, waar rode klimrozen over mogen groeien. Het rozenprieel is wat eigentijds van vorm maar toch passend, met een knipoog naar het kasteel. Omdat het prieel veel kostbaarder bleek dan de begroting aangaf, heeft de Heemskerkse constructeur P. de Groot bescheiden zijn logo op de windvaan mogen plaatsen.

Pronktuin, vuilnisbelt, pronktuin

In 1728 lag er achter Assumburg een prachtige kasteeltuin. Een lusthof of pronktuin. Dat was het hoogtepunt van de tuin in een tijd dat een beperkt aantal mensen de mogelijkheid had zich te verpozen, maar bovenal te pronken met hun rijkdom. De tuin heeft misschien maar vijftig jaar bestaan; zeker is dat in de negentiende eeuw alles wat Frans was werd afgezworen, dus ook de Franse tuinen. Meestal werden de tuinen omgebouwd in de Engelse landschapsstijl. Rond 1900 was het kasteel zo zwaar verwaarloosd dat het voor één gulden werd verkocht aan het Rijk. Daarna is het langzaam gerestaureerd.

Met de tuin liep het slechter af. Dat hebben we met de sanering van het afval gemerkt. Citeren we uit het boekje van de heer Bijhouwer uit 1946 over de kasteeltuin: 'Als laatste wandaad verkocht de nieuwe eigenaar van het omgevende terrein den vetten, zwarten bovengrond, waar meer dan driehonderd jaar de kasteelheeren en hun tuinlieden in hadden gemest, gespit en geplant, aan een handelaar in zand, grint en grond, die ermee leude in Haarlem en Beverwijk'. Hij heeft blijkbaar toen niet gezien dat het nog erger was want in die tijd zijn de grachten en de vijver volgestort met huisvuil. Een vuilnisbelt dus!

We mogen ons nu gelukkig prijzen dat met inzet, creativiteit, doorzettingsvermogen en middelen dit stuk land weer omgetoverd wordt tot pronktuin. Daar mag elke Heemskerk best trots op zijn. Ik hoop dat ze nog lang mogen pronken met hun kasteeltuin. Mogelijk met behulp van de vrijwilligers van kasteeltuin Assumburg, ofwel hofuiniers, zal dit vast tot in lengte van jaren lukken! ■

Boháč a smrt jako muzikant, motiv Franse II. Franckena

Téma *memento mori* (pamatuj na smrt) se vyskytuje v umění a v literatuře všech věků a připomíná nám, abychom byli připraveni na to, že jsme smrtelní. Tento žánr, tak populární v nizozemském malířství 17. století, odkazuje na pomíjivost života a na nicotnost pozemského majetku a moci. Důkazem jsou četná zátiší s motivem vanitas. Biblický verš *Vanitas vanitatum omnia vanitas* (Kazatel) se většinou překládá jako "marnost nad marnostmi, a všechno je marnost", přičemž marnost je zde synonymem prázdnoty, nicotnosti a pomíjivosti. Tyto obrazy představují křesťanský moralisticko-didaktický náhled na pomíjivost lidského života a konečnou ztrátu všech pozemských statků. Nemá tedy cenu bažit po bohatství a moci, neboť každý z nás jednou zemře, tomu není úniku, nakonec všichni podle křesťanské věrouky staneme před Božím soudem. Zátiší vanitas – většinou malých rozměrů – varují před náhlou smrtí bez pokání: na smrt musíme být připraveni vždy, srovnání s Bohem i s lidmi. Poukazují také na to, že i *avaritia*, chamtivost či hamižnost, je smrtelným hříchem.

Existují dva typy obrazů s vanitas: zátiší a výpravné alegorické výjevy.

Zátiší

Zátiší vanitas zachycují atributy a symboly blahobytu nebo zábavy (květiny, ovoce, cetky a ozdoby, mince, hudební nástroje atd.) a mezi nimi umrlčí lebku, přesýpací hodiny nebo kapesní hodinky, (čas), zrcadlo, střepy skla či keramiky, mýdlové bubliny (*homo bulla*), vyhasínající či právě zhaslou svíčku nebo olejovou lampu, odkvetlý tulipán nebo růži, což vše odkazuje na pomíjivost.

V 17. století visela v mnoha nizozemských domácnostech zátiší vanitas (viz Obr. 1).

1 Pieter Claesz (1597/98–1661), Zátiší vanitas s lebkou, vyhaslou olejovou lampou, prázdnou sklenicí a hodinkami
1630, Haag, Mauritshuis, olejomalba na dřevě, rozměry: v 39,5 x š 56 cm.
(Foto: Mauritshuis.nl)

Alegorické výjevy s vanitas

Vedle zátiší existují také alegorické výjevy s námětem vanitas a personifikacemi Smrti. Ta je někdy zobrazována jako Fortuna nebo Kronos, ale především jako kostra (někdy obalená masem) s např. šípem a lukem nebo kosou nebo jako muzikant (šumař s houslemi, flétnista nebo bubeník), vyzývající člověka k poslednímu tanci. Smrt zde vystupuje jako postava, s níž lze mluvit a vyjednávat. Vyvolenci smrti na těchto obrázcích bývají většinou šlechtici, boháči, vysocí úředníci apod., a to k velké radosti obyčejných lidí.

S humoristickým typem alegorických zátiší vanitas přišel jako první malíř Frans II. Francken.

Boháč a smrt jako muzikant, motiv Franse II. Franckena

Nejdůležitějším členem antverpské malířské rodiny Franckenů byl Frans II. (1581–1642). Jeho díla se vyznačovala výpravnými výjevy s mnoha detaily, plnými fantazie a originality (ale také humoru). Příkladem jeho vypravěčského umění je tento drobný obraz (Obr. 2), který se dočkal desítek dalších verzí a kopií. Jedná se o humoristický výjev vanitas, kdy se divák jistě pousměje nad "nožkou/pakostnicí", tedy dnou neboli nemocí bohatých (viz dále).

Stařec v drahém oblečení sedí v luxusně zařízeném pokoji. Na stole před ním leží mince a kupecké dokumenty. Před truhlou leží pěkně naditý měšec s penězi. A v tom se před ním náhle zjeví smrt, téměř doslova z masa a kostí, takže žádné všední setkání! Smrt je ústřední postavou, nese si přes rameno brašnu, z níž čouhá dokument, hraje na skřipky a vyzývá boháče k poslednímu tanci, ale ten protestuje a ukazuje – jako výmluvu, aby nemusel tancovat – na svou nemocnou nohu, spočívající na polštáři na stoličce před ním. Ale ani smrt nedává svým nohám odpochnout: její pravé chodidlo nacházející se hned vedle boháčovy nohy spočívá na přesýpacích hodinách. Čas uplynul, žádné protesty nepomohou. Kupec chce odklad, protože si dobře uvědomuje, že na něj nečeká nebe, ale věčné zatracení. Nade dveřmi visí obraz krajiny a poutníky (ráj? život?), v tondu (kulatý obraz) je nejspíš zobrazeno hořící město (peklo? smrt?).

TEXT Piet Schepens ~ PŘEKLAD Jana Pellarová

2 Frans II. Francken (připsáno Ursulou Härting), Der Tod und der Kaufmann

ca. 1620, olejomalba na mědi, v 22,8 x š 17,7 cm, Freising, Diecézní muzeum.

Otevřené dveře nabízejí průhled do zadní místnosti (anebo předsíně), kde smrtka nabízí smlouvu mladému šlechtici s dýkou (nebo je to voják?). Pokud je mladík vzadu a stařec vpředu jedna a tatáž osoba, pak tento výjev obsahuje moralizující linii příběhu: člověk sice může uzavřít se smrtí pakt s odkladem výměnou za život plný zábavy a bohatství, ale smrt si pro vás nakonec stejně zase přijde, v kapse (v popředí) má úmluvu a vyzve vás k poslednímu tanci. Podivné je, že se tu evidentně vyjednává se samotnou smrtí, protože obvykle člověk uzavírá smlouvu s ďáblem (zaprodání duše, faustovské téma). Možná má však obraz úplně jiný význam: ať jste bohatí a mocní, staří či mladí, nic na tom nesejde, zubatě s kosou nikdo neunikne.

Pravděpodobně zde existuje spojitost s antverpskou rodinou Ruckersových, což byli výrobci hudebních nástrojů. Jejich značkou byl okřídlený anděl s harfou, kterého můžeme rozeznat i na mnoha verzích obrazu Franse Franckena jako sošku zdobící sloup. Ironické je i to, že smrt je zde představena jako šumař, tedy s hudebním nástrojem v ruce.

Dna neboli pakostnice, nemoc bohatých

Boháč na obraze trpí dnou neboli pakostnicí (*podagrou*), což je forma artritidy čili zánět kloubů. Ve Flandrech se této nemoci také výsměšně říkalo "het pootje – nožka, tlapka". Po dlouhá století byla v Anglii dna považována za nemoc králů či nemoc bohatých, neboť to byli téměř výhradně movití lidé, kteří touto chorobou onemocněli v dů-

sledku nedostatku pohybu a nadměrného požívání jídla a pití. V Anglii se dna nazývá *gout* a v případě, že zasahuje chodidla, pak posměšně *Rich man's disease* či *Disease of Kings* (dnu měl např. i Jindřich VIII.).

3 Varianta. Frans II. Francken (připsáno Ursulou Härting)
olejomalba na dřevě, v 23 x š 32 cm, v soukromém vlastnictví, roku 2013
vydraženo u Christie's v Paříži (za 85.500 euro!).

4 Kopie. Podle Franse II. Franckena
olej na plátně, v 65 x š 52 cm, v soukromém vlastnictví, vydraženo r. 2011
u Lempertz, Kolín (za 7.260 euro).

Variace a kopie

Obrázek Franse II. Franckena existuje v několika variantách a v desítkách kopií. Uvádíme zde několik příkladů (Obr. 3, 4 a 5). ▢

5 "Mortis ingrata musica" ca. 1700, rytec Jacob Gole (1660–1737),
Amsterdam; mezzotina, v 23,5 x š 17,3 cm, Londýn, Britské muzeum

I jako rytina byl tento obraz často kopírován. Zvláštností je zde baldachýn se soškou nade dveřmi a dále maska, zrcadlo, míč atd. v zadní místnosti na podlaze před mladým mužem; v rohu pak stojí hudební nástroj. Někteří lidé z textu pod obrázkem vyvozují, že boháč posílá smrtku za svým synem, protože ten otcovy peníze utrácí za hazardní hry a zábavu. Otec, který přeje synovi smrt: jak velmi nekřesťanská myšlenka, která jistě nemůže vyjadřovat pravý smysl nápisu pod rytinou.

Nápis pod obrázkem č. 5 (rozhovor boháče se smrtí):

Dood	MORTIS INGRATA MUSICA	Rykaard
'T voeteuvel doet hier dienst, nu kon je by my blyven, / En by dit sielvermaak van so veel silvre schyven	Neen: magre speelman; uw musyk heeft hier geen aart, / Speel daar myn soon die schat verdoet met bal en kaart	
Smrt	Boháč	
Však podagra ti dobře slouží, když se mnou tady dlíš, / a stříbrňáků cinkáním svou duši potěšíš.	I kdeže, kmotříčko, s tou svojí muzikou u mě nepochodíš, / zahudlej mému synkovi, až zase kartám holdovat ho zříš	

De rijke man en de dood als speelman, een motief van Frans II Francken

Het thema *memento mori* (gedenk te sterven) komt in kunst en literatuur van alle tijden voor en maant aan om voorbereid te zijn op de dood. Een in de 17de eeuw zeer populair memento-mori-genre in de schilderkunst in de Nederlanden verwijst naar de vluchtigheid van het leven en de nietigheid van aards bezit en macht: het zijn de talrijke *vanitas*-schilderijen. Het bijbelvers *Vanitas vanitatum omnia vanitas* (Prediker) wordt meestal vertaald als "ijdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid" waarbij ijdelheid staat voor leegheid, nietigheid en vergankelijkheid. De schilderijen zijn kristelijke moraliserend-didaktische voorstellingen van de vergankelijkheid van het aardse leven en het uiteindelijk verlies van alle aardse bezittingen. Het heeft dus geen zin om rijkdom en macht te vergaren, we gaan allemaal dood, daar is geen ontsnappen aan en dan zal volgens de kristelijke leer over ons worden geoordeeld. De meestal kleine vanitasschilderijtjes waarschuwen voor een plotse en onboetvaardige dood: op de dood moeten we altijd voorbereid zijn, we moeten in het reine zijn met god en gebod. Ze wijzen er ook op dat *avaritia*, hebzucht of gierigheid, een doodzonde is.

Er zijn twee types van vanitas schilderijen: stillevens en verhalende allegorische voorstellingen.

Stillevens

Vanitasstillevens stellen attributen en symbolen voor van weelde of vermaak (bloemen, vruchten, snuisterijen, muntstukken, muziekinstrumenten enz.) met daartussen een doodshoofd, een zandloper of uurwerk (tijd), een spiegel, gebroken glas of aardewerk, zeepbellen (*homo bulla*), een uitdovende of walmende kaars of olielamp, een ver-

welkte tulp of roos, enz., die allemaal verwijzen naar vergankelijkheid.

In de 17de eeuw hingen in vele Nederlandse huiskamers vanitasstillevens (cf. Afbeelding 1).

1 Pieter Claesz (1597/98-1661), Vanitasstillevens met schedel, bot, uitgedoofd olielampje, leeg glas en uurwerk 1630, Den Haag, Mauritshuis, olieverf op hout, afm.: h 39,5 x b 56 cm. (Foto: Mauritshuis.nl)

Allegorische vanitasvoorstellingen

Naast stillevens zijn er ook allegorische vanitasvoorstellingen met o.a. personifikaties van de dood. Die wordt soms voorgesteld als Fortuna of Kronos, maar vooral als (vlezig) skelet met bijv. pijl en boog of een zeis of als speelman (vedelaar, fluitspeler, trommelaar) die de mens tot een laatste dans dwingt. De dood wordt afgebeeld als een personage met wie men kan handelen en spreken. De door de dood uitverkorenen zijn op die schilderijtjes dikwijls edellieden, rijkelui, hoge ambtenaren enz.,

wat door de gewone burger zeer op prijs werd gesteld. Een humoristisch type van een allegorische vanitas-voorstelling heeft de schilder Frans II Francken bedacht.

De rijke man en de dood als speelman, een motief van Frans II Francken

Het belangrijkste lid van de Antwerpse schildersfamilie Francken was Frans II (1581–1642). Typisch voor zijn werk zijn de vertellende taferelen met vele details, fantasie en originaliteit (ook humor). Een voorbeeld van zijn vertellust is dit schilderijtje (Afbeelding 2), waarvan tientallen versies en kopies bestaan. Het is een humoristische vanitas-voorstelling, de beschouwer zal grinniken omwille van “het pootje”, voetjicht of rijkemensziekte (zie verder).

Een rijke dikkerd in dure kledij zit in een luxueus ingerichte kamer. Op de tafel voor hem liggen muntstukken en koopmansdokumenten. Voor de kist staat een goed gevulde zak geld. En dan is daar plots de dood, in levende lijve nog wel, geen dagelijkse ontmoeting! De dood is het centrale personage, hij draagt een tas, waaruit een document puilt, hij speelt op een vedel en vordert de rijkard op tot een laatste dans, maar die protesteert en wijst – een uitvlucht om niet te moeten dansen – naar zijn zieke

2 Frans II Francken (toeschrijving door Ursula Härting), *Der Tod und der Kaufmann* ca. 1620, olieverf op koper, h 22,8 x b 17,7 cm, Freising, Diözesanmuseum.

voet, die op een kussen op een bankje rust. Maar ook de dood levert voetwerk: zijn rechtervoet bevindt zich naast die van de rijkard en steunt op een zandloper, de tijd is dus verstreken, protest helpt niet. De koopman wil uitstel vooral omdat hij beseft dat voor hem niet de hemel, maar de eeuwige verdoemenis is bestemd. Boven de deuropening hangt een landschap met wandelaars (paradijs? leven?), in de tondo (rond schilderij) zou een brandende stad zijn afgebeeld (hel? dood?).

De deuropening biedt een doorkijk in de achterkamer (of voorkamer) waar de dood een blijkbaar adellijke jonge man met degen (of is het een soldaat?) een dokument aanbiedt. Zijn de jonge man achteraan en de oude man vooraan een en dezelfde persoon, dan zit er een moraliserende verhaallijn in de voorstelling: het sluiten van een pakt met uitstel van de dood in ruil voor een leven vol vermaak en rijkdom, maar later komt de dood weer, hij heeft de overeenkomst op zak (voorgond) en nodigt uit voor een laatste dans. Vreemd is dan wel dat men met de dood kan onderhandelen, gewoonlijk sluit men met de duivel een pakt (verkoop van de ziel, Faustthema). Misschien is er een heel andere betekenis: rijk of machtig, oud of jong, het maakt allemaal niets uit, de knokenman ontloopt men niet.

Mogelijk is er een verband met de Antwerpse muziekinstrumentenbouwersfamilie Ruckers. Hun merkteken was een gevleugelde engel met harp en die is in vele versies van dit schilderij van Frans Francken als kapiteelskulptuur te herkennen. Ironisch is dan bovendien dat de dood als speelman, dus met een muziekinstrument wordt voorgesteld.

Voetjicht of het pootje, ziekte van de rijken

De rijke man op het schilderij lijdt aan voeteuvel of voetjicht (*podagra*), een vorm van artritis of gewrichtsontsteking. Voetjicht wordt ook flerecijen en in Vlaanderen spottend “het pootje” genoemd. Eeuwenlang werd voetjicht vooral in Engeland beschouwd als ziekte van de rijken of ziekte van de koningen. Het waren immers bijna uitsluitend rijkelui die door weinig beweging en overmatig gebruik van voedsel en drank aan deze ziekte leden. In Engeland heet jicht gout, voetjicht wordt er schertsend *Rich man's disease* of *Disease of Kings* genoemd (Hendrik VIII bijv. had voetjicht).

Variaties en kopies

Van het schilderijtje van Frans II Francken bestaan enkele varianten en tientallen kopies. We geven enkele voorbeelden (Afbeeldingen 3, 4 en 5). ■

3 Variant. Frans II Francken (toeschrijving door Ursula Härting), olieverf op hout, h 23 x b 32 cm, privé bezit, in 2013 door Christie's in Parijs geveild (85.500 euro!).

4 Kopie. Naar Frans II Francken olieverf op doek, h 65 x b 52 cm, privé bezit, geveild in 2011 door Lempertz, Keulen (7.260 euro).

5 “Mortis ingrata musica” ca. 1700, graveur Jacob Gole (1660–1737), Amsterdam; mezzotint, h 23,5 x b 17,3 cm, Londen, The British Museum

Ook als gravure werd het schilderij veel gekopieerd. Bijzonder zijn hier het baldakijntje met een beeldje boven de deuropening en verder het masker, de spiegel, ballen enz. in de tweede kamer op de grond voor de jonge man; in de hoek staat een muziekinstrument. Sommigen leiden uit de tekst onder de prent af dat de rijkard de dood naar zijn zoon stuurt omdat die zijn vaders geld verbrast aan spel en vermaak. Een vader die zijn zoon dood wenst: een wel zeer onkristelijke gedachte, die niet de betekenis van het onderschrift kan zijn.

Onderschrift bij afbeelding 5 (dialogoog tussen dood en rijkard):

Dood	MORTIS INGRATA MUSICA	Rykaart
'T voeteuvel doet hier dienst, nu kon je by my blyven, / En by dit sielvermaak van so veel silvre schyven	Neen: magre speelman; uw musyk heeft hier geen aart, / Speel daar myn soon die schat verdoet met bal en kaart	

Peter Paul Rubens

(1577–1640): *Dopisy / Brieven*

Pierre Dupuyovi.

Antverpy, 1. července 1627

103

Nejjasnější pane, král se popravou ubohého Boutevilla a Chapella skutečně ukázal jako přísný soudce a pro budoucnost zavřel závoru veškeré naději, že se při takovýchto přestupcích dosáhne prominutí. Ale obávám se, že tím kardinál zvýšil zášť proti své osobě a vzbudil nenávist vůči sobě (nejen příbuzných, nýbrž celé šlechty země). Velice rád bych se dozvěděl podrobnosti a bližší okolnosti této popravu, a proto Vás prosím, protože se jako obvykle pravděpodobně o tom bude tisknout zpráva, abyste mi ji doručil, čímž byste si mě nekonečně zavázal. Mám konečně v rukou plán Mariánského příkopu, který je proveden s největší pečlivostí, jak uvidíte, a posílám Vám dva exempláře, abyste mohl jeden dát panu Peirescovi, jestliže si myslíte, že by ho to potěšilo. První poštovní vůz (který, jestliže se nemýlím, odjíždí příští sobotu), Vám doručí druhý exemplář "rodu Linden", otisky kamejí a Vendelinovu knížečku, a je mi líto, že Vám toho nemohu poslat více, co by Vás potěšilo. Spěšný posel ze Španělska přinesl velkou novinu. Princ kardinál, králův bratr, sem má přijít, protože mu bylo příznáno čekatelství na vládu po smrti osvícené infantky, aby byl mladík pod dozorem své tety postupně uveden do vlády a důvěrně se s ní seznámil, a tak bylo zabráněno nepořádkům mezivládí. Její Výsost se předevčírem vrátila do Bruselu, poté, co si prohlédla kanál z jednoho konce až k druhému; ale protože jsem po návratu dvora dosud nedostal žádný dopis svých přátel, nemohu napsat nic bližšího. Nevěřil bych, že neshody mezi Francií a Anglií by se mohly tak vyostřit. Vezmeme-li v úvahu anglické akce, zdá se, že Angličané právem mohou dát na svůj prapor Jiřího staré heslo: "Amys de Dieu et ennemys de tout le monde." Pozoruje-li Francie jejich zbrojení se starostí, mohu Vás ujistit, že Španělsko nenechávájí lhostejným. Guvernér Calais zabavil a otevřel všechny dopisy, které jdou odsud do Anglie. A protože pro dnešek už nemám co psát, líbám Vás a Vašemu bratru se vši srdečností ruce a poroučím se nejponíženěji do Vaší přízně.

P. S. Přiložený dopis pro pana Peiresca dostanu z Kolína. Neopomenu odpovědět na jeho milý dopis ze sedmého července, který jste mi nedávno zprostředkoval, ale potřebuji nějaký čas, abych ho vyřídil, jak se sluší.
Antverpy, 1. července 1627.

P. P. Rubens: Leda s labutí / Leda en de Zwaan
1601–1602

P. P. Rubens: Juno a Argus / Juno en Argus
1611, Wallraf-Richartz-Museum, Köln

Gerbierovi.

Breda, 10. července 1627.

104

Pane,
informoval jsem příslušná místa o Vašem dopisu a z důvodů, které shledáte oprávněnými a řádnými, mi bylo přikázáno, abych tentokrát nejezdil přes Zevenberghen. Prosím Vás, abyste se tam neprodleně odebral a mě, jakmile dorazíte, vyrozuměl prostřednictvím spěšného posla, kterého pošlete k "Labuti" do Bredy, kde jsem se, očekávaje Vaše zprávy, ubytoval. Neopominu k Vám přijít, abych Vám v téže okamžiku políbil ruce. Prosím Vás, abyste mne zachoval ve své přízni a líbám Vaše ruce z celého srdce, zůstávaje navždy
Rubens.

Breda, 10. července 1627.

Pierre Dupuyovi.

Antverpy, 19. července 1627.

105

Nejjasnější a vážený pane,
budete mne považovat za nedbalého, protože jste minulý týden ode mne nedostal žádnou zprávu, přesto Vás však prosím, abyste mi prominul, neboť jsem se nacházel na cestách, kde nebyla možnost poštovního spoje s Francií nebo s jinými zeměmi. A co je ještě horší: obávám se, že příští týden budu vystaven stejným potížím. Proto píšu v největším spěchu předem, protože mám co nejdříve znovu odcestovat. Nechávám proto doma pokyny, co se týče balíčku, který jsem Vám už tak často sliboval a jež znovu předá Antoine Souris, který, jak doufám, nenarazí podruhé na stejné skalisko. Byl jsem nucen odcestovat tak rychle, že mi bylo nemožné vyřídít tuto nepatrnou záležitost dříve, a usilovně Vás prosím, abyste jednal se svou obvyklou shovívavostí, a přijal dobře toto zdržení služby, které se neslučuje s mými povinnostmi. Zde není nic nového, princ Oranžský se zdržuje stále v Arnhemu a okolních obcích, jako v Nijmegenu a Schenkenschansu. Někteří tvrdí, že potáhne do Grolu, ale protože největší část jeho mužstva dosud není vyloděná, považuje se za pravděpodobnější, že možná chová záměr náhle nečekaně zvednout kotvy a napadnout nějaké místo, kde to nikdo neočekává. Proto se markýz nehýbe z centra a provádí veškerá opatření; rozbil také lodní most přes řeku před Antverpami, aby přes něj mohla přejít vojska z Flander a Brabantu a v případě potřeby si co nejsnadněji vzájemně poskytnout pomoc. Hrabě Heinrich von Berg klade odpor nepříteli, kam se ten jen obrátí. Má k dispozici mohutné síly, neboť naverboval 8000 žoldáků, kterým se říká "stoepschijters", pro strážení města a chce při svém polním tažení používat veteránů. Nemáme zatím žádné jisté zprávy o úspěchu anglické armády a dosud si nikdo nedokáže představit, kde se všechna tato síla má vybit. Přesto však vidím, že Francie s tím má větší starosti než my ostatní; zdá se, že všechno bude podniknuto jen částečně, a tak se podle mého názoru vše rozpustí v kouř

jako minule. Protože už nemám, co bych dále sdělil, končím, líbaje Vám a Vašemu bratru s neupřímnějším srdcem ruce a poroučím se poníženě do Vaší přízně.
Váš nejoddanější služebník
Peter Paul Rubens.
Antverpy, 19. července 1627.

Pierre Dupuyovi.

Antverpy, 12. srpna 1627.

Nejjasnější a vážený pane, když jsem se vrátil domů, zjistil jsem, že můj příkaz, aby Vám byl poslán onen balík s knihami, nebyl proveden. Není však tím vinna nedbalost mých služebníků, nýbrž okolnost, že v celém městě nebylo možno získat jediný exemplář knihy o rodu Linden, dokonce ani, kdyby byl člověk ochoten za to zaplatit 20 tolarů. Můj švagr použil všech možných cest, aby si za jakoukoliv cenu nějaký opatřil. Tak tedy nezdar oné ztráty nelze napravit, a to mě ještě více popuzuje proti vozkovi, který to zavinil. Příčina spočívá v tom, že členové této rodiny, neví se z jakého důvodu, veškeré exempláře, které byly k dispozici v krámech našich knihkupců, dali na svůj účet zadržet. Touto poštou dostanete rytiny kanálu a kamejí jakož i několik malých děl, o nichž nevím jistě, zda jsou Vám známa.*) Přesto však je posílám, více proto, abych přece jen něco poslal, než že bych je považoval za hodná Vaší touze po vědění. Prosím Vás, předejte panu abbému de Saint Ambroise prostřednictvím svého služebníka balík, který je adresován na jeho adresu; obsahuje pouze rytiny kamejí. Merkura jsem obdržel a děkují Vám za něj, rovněž také balík pana Peiresca, kterému, odpovím, jak jen to půjde. Nacházíme se zde mezi nadějí a obavou kvůli obléhání Grolu, které je velice důležité, neboť je to pevnost a tak říkajíc klíč k cestě do Německa. Princ Oranžský se opevnil ve třech leženích se záměrem postavit na třech místech baterie a pevnost dobýt totálnínm útokem ztečí, neboť soudí, že obránci (jichž je 1500) budou v důsledku rozdělení příliš malí počtem a příliš slabí, než aby dokázali hájit každou část jednotlivě. Přesto však knížeti zůstává obtíž, že mezi Zutphenem, nejbližším místem, z něhož se může zásobovat potravinami, a jeho polem, leží 6 mil cesty.***) Ale výhodou zase je, že je může až na míli od Grolu vézt na lodích s nehlubokým ponorem po malé řece; kdyby však mezitím dorazily posily, mohl by o tuto možnost přijít. Šlechtic, který předevčírem přišel z Holandska, mi vyprávěl, že princ dal Státům ujištění, že za méně než čtrnáct dnů bude pánem místa, neboť příkop je údajně již zasypaný a on je připraven k útoku. Na druhé straně je jisté, že proti princovi stojí hrabě Heinrich von Berg se značnou vojenskou silou, neboť markýz mu poslal výkvět královského vojska, zcela nehladě na to, že mu z Anhaltu a Cratzu byli poskytnuti k dispozici zkušení důstojníci, které mu poslal Tilly s rozhodnutím, ba s výslovným rozkazem, aby je, jak jen to bude možné, vedl do bitvy. Ale jestliže je princ dobře opevněn a postaral se o to, aby mu nebyl odříznut přísun potravin, bude těžké ho proti jeho vůli porazit. Brzy se o tom dozvíme noviny, neboť v současném stavu nemůže věc dlouho setrvat. A mezitím Francii nechybí ukrácení chvíle s anglickou flotilou. Přiznávám, že bych nikdy nevěřil, že Angličané budou mít tu odvahu vyhlásit válku současně Španělsku a Francii. To je důkaz jejich velké opovážlivosti a jejich výjimečné důvěry ve své námořní

P. P. Rubens: Čtyři filozofové / De vier filosofen
1611–1612, Galleria Palatina, Palazzo Pitti, Florence

P. P. Rubens a / en Jan Brueghel de Oude: Pozemský ráj s Adamovým a Evinyým hříchem / Het aardse paradijs met de zondeval van Adam en Eva
cca 1615, Mauritshuis, Den Haag

síly. Zde panuje názor, že dosud žádnou pevnost ostrova Ré nedobyli, ale že přistáli na obou pobřežích s ohromným rámusem. Nejvíce mne však udivuje, že vévoda z Buckinghamu dal přednost tomu, že opustil královu osobu, místo aby přenechal takoveto nenávistihodné a nebezpečné podnikání nějakému jinému, zkušenějšímu vůdci. Králi musí být jeho onemocnění za těchto okolností zajisté velice nepříjemné, říká se však, že Jeho Veličenstvo se už takřka uzdravilo, stejně tak Don Diego Messia, jehož za několik dní očekáváme na tomto dvoře. Mohlo by se ovšem stát, že nestydatost Angličanů a společná urážka přiměje koruny Španělska a Francie k lepší shodě. A protože už nemám, co bych jiného sdělil, líbám Vám z celého srdce ruku a poroučím se do Vaší přízně.
Váš nejoddanější služebník
Peter Paul Rubens.
Antverpy, 12. srpna 1627.

*) Dílko Ludwiga Nonnia považují naši fyzici za dobrou knihu.

**) Protože cesty na venkově v zemi jsou lijáky zcela zničené.

Pierre Dupuyovi.

Antverpy, 19. srpna 1627.

Nejjasnější a vážený pane, Pošta přišla dvakrát, aniž mi přinesla dopis od Vás, ale doufám, že Vy, Váš pan bratr a pan de Thou se těšíte nejlepšímu zdraví. O záležitostech Francie nebudu psát, protože zde nic určitého nevíme: jedni říkají, že Angličané jsou poraženi a byli vyhnáni z ostrova Ré, jiní tvrdí opak a divíme se těmto různě znějícím zprávám z Francie. Co se týče královny nemoci, jsou všichni zajedno v tom, že je velice vážná a životu v nejvyšší míře nebezpečná. Našeho Dona Diega, jak se říká, znovu zachvátila jeho střídavá horečka, v každém případě se dosud znovu neobjevil v našem středu. Nehovoří se zde o ničem jiném než o obléhání Groenlo a denně se šíří mnoho falešných zpráv. Prohráváme, zmocňujeme se města, zachraňujeme je a opět je ztrácíme, denně dochází k šarvátkám a bitvám a vynalézavá lež quem ubet occidit populariter, jak se každému líbí. Byli jsme přesvědčeni, že kníže z Chimay, mladý Grobbendonck a další padli v boji, ale přišly dopisy, které vypovídají, že všichni jsou zdraví a dobré mysli.*) Je jisté, že se dosud (pokud víme) nekonal žádný útok, protože podzemní chodby, které princ nechal vykopat, aby se dostal přes kanál, byly rozdrceny děly, která byla umístěna pod vnějšími valy ve výši vodní hladiny v novém, dosud nikdy nepoužitém opevnění, jemuž se španělsky říká bragas falsas. Hrabě Heinrich se opevnil vedle princova tábora, takže musíme věřit, že jestliže se odvažuje tak daleko dopředu a kníže se nehýbá, se tyto obě sílou a statečností stejně silné armády nepohnou z místa, aniž každá vynaloží nejkrajnější úsilí, aby dosáhla svého cíle. To je všechno, co Vám tentokrát mohu říci, a na závěr líbám Vám a Vašemu bratru z neupřímnějšího srdce ruce a prosím o veškeré štěstí a veškerou spokojenost z nebes
Váš nejoddanější služebník
Peter Paul Rubens.
Antverpy, 19. srpna 1627.

P. S. Pravděpodobně Vás nemusím prosit, abyste přiložený dopis předal panu de Peirescovi.

*) Aniž dodnes došlo k srážkám. Tato zpráva pochází z dopisů z Haagu.

B. Gerbierovi.
Antverpy, 27. srpna 1627.

Pane,
jeví se jako oprávněné, že si na nás stěžujete, protože jste se zdržoval tak daleko od svého pána a Vaší slečny společnice v očekávání pana Dona Diega Messia. Ale musíte nám prominout, protože jsme tam jeli v dobré víře a podle našeho úsudku jsme nemohli tušit nepředvídané nastalé události. V každém případě máme zprávy, že měl z Paříže odjet 22., ale dosud nemáme jistotu, že se tak skutečně stalo, Dosud totiž před ním nedorazil žádný posel, který by se měl přece normálně objevit několik dní před jeho příjezdem. Podám sám zprávu panu markýzovi prostřednictvím Vašeho dopisu, ke kterému přiložím několik řádek, o Vašem rozhodnutí vrátit se do Anglie. Neopomenu Vám sdělit, co mi přikazuje na to odpovědět, a zůstávám, protože pro dnešek už nemám, co bych sdělil, líbaje Vám oddaně ruce, navždy
Váš nejoddanější služebník
Peter Paul Rubens.
Antverpy, 27. srpna 1627.

Museli by nám dát pokyny, co se týče adresování dopisů, protože cesta přes Calais je uzavřená, jak mi píše pan Steltius. Mám povolení psát dopisy do Holandska a dostávat je odtud, ale je mi milejší, aby se tak dělo pod jménem Arnolda Lundena, který bydlí v Antverpách.

Pierre Dupuyovi.
Antverpy, 2. září 1627.

Nejjasnější a vážený pane, Grol se 20. minulého měsíce vzdalo za stejných podmínek jako Breda, a sice kvůli nedostatku munice, takže obléhání byli nuceni použít veškeré železné, olověné a cínové předměty, které bylo možno ve městě nalézt. Bylo velké neštěstí, že při předposledním nebo posledním výstřelu, který byl vypálen, usmrtil kus cínové lžice nemanželského syna knížete Mořice, jménem Wilhelma Nassauského, rytíře, v něhož se skládaly velké naděje a který již byl určen pro funkci admirála Holandska, a jenž teprve před třemi měsíci uzavřel manželství s dcerou pana Van der Noota; spolu s ním byl týmž výstřelem zasažen anglický hejtman. Princ zůstává zatím klidně na svém stanovišti, zatímco hrabě Heinrich se údajně stáhl do Západního Vestfálska.*) Hejtman kavalerie, Robert van Eyckeren,**) který sem nedávno přivedl svou kumpanii, údajně z rozmrzelosti odpadl a údajně nabídl své služby a služby svých lidí principi Oranžskému. To je ve flanderských válkách dosud neslýchaná věc! Nedaleko našeho města se pokoušeli s malým úspěchem o útok na území Van der Goes. Zprávy o tom se různí, jedni říkají, že naši lidé našli hranici silně

P. P. Rubens: Lov na tygra/Tijgerjacht
1615–1616, Musée des Beaux-Arts de Rennes, Rennes

P. P. Rubens: Dva satyrové/Twee saters
1618–1619, Alte Pinakothek, München

opevněnou, takže kdyby pochodovali kupředu, kráčeli by do náruče jisté záhuby; a jiní tvrdí, že naši lidé poté, co se vylodili, přišli k příkopu, a když pak přebrodili velký kus a na nikoho nenarazili, obávali se nějaké zrady a zastavili se, a protože se nepozorovaně přiblížil velký počet arkebuzníků a dalších vojáků s rozvinutými praporcí, co nejrychleji pod ochranou příkopu prchli a dosáhli svých lodí, aniž padl jediný výstřel. Jen cestou je údajně pozdravila kanonáda nepřátelských válečných lodí, která jim přinesla více strachu než škody, protože vítr a příliv jim nedovoloval se víc přiblížit. Jeden muž byl zabit a dva zraněni. S jistotou se předpokládá, že tam bylo málo obránců, většinou sestávajících ze sedláků ve vojenských šatech, a nyní se vina přesouvá na velitele, kteří se chovali špatně a místo aby svým vojákům dodávali odvahy, v nich pouze vzbuzovali větší strach. Panuje názor, že budou (minimálně) propuštěni. To jsou všechny novinky, které máme. Stavím na tom, že jste oba balíky dostal v dobrém stavu, a neopomenu Vám při nejbližší příležitosti poslat obraz hraběte de Bucquoye a knihu s medailemi vévody z Aerschotu. Protože už nemám, co bych psal, končím, líbaje Vám a Vašemu panu bratru nejponíženěji ruce.
Váš nejponíženější služebník
Peter Paul Rubens.

P. S. Skutečně jsem provedl obraz markýze Spinoly podle přírody, ale dosud není vyryt do mědi, protože kvůli jiným zaměstnáním jsem se k tomu nedostal. Zde se má za to, že se vévoda z Buckinghamu vrátil do Anglie a zanechal pevnost ostrova Ré pevně obklíčenou a obleženou.
Antverpy, 2. září 1627.

*) Kvůli nedostatku potravin.
**) Pod jménem velitel Cratz.

Pierre Dupuyovi.
Antverpy, 9. září 1627.

Nejjasnější a vážený pane, když jsem Vám naposledy psal, nevěděli jsme ještě nic o obsazení Grolu, ale den poté dorazily zprávy s dopisy z Kolína a Wesely. Myslím, že o všem, co se v této válce událo, jsem Vás vždy přesně informoval, a nic nového se od té doby neudálo. Panuje názor, že je jistá porážka vojsk dánského krále, která ten znovu shromáždil nedaleko Hamburku*). Tilly je nejen plný odvahy, ale má i štěstí nam ille incidit in feminas, nos in viros. Říká se zde, že Angličané se zmocnili několika holandských lodí, což se mi nezdá pravděpodobné, ledaže znovu zdvihli svůj starý prapor s heslem: "Amys de Dieu et enemys de tout le monde"***). Vaše pevnost St. Martin se drží lépe než Grol, které se však statečně bránilo; ale když chybí munice, sama potřeba nic nezmuže. Přál bych si, aby se španělskému králi dařilo stejně dobře jako francouzskému. Jeho Veličenstvo dosti vážně onemocnělo ovčímí neštovicemi***) a spalničkami; ale protože po mnoho dní nedorazil žádný spěšný posel, můžeme doufat ve zlepšení jeho zdraví, jak hlásila první zpráva. Ke své radosti jsem dostal (i když špatně provedenou) kresbu kameje z Mantovy, kterou jsem několikrát viděl a držel v ruce, když jsem byl ve službách vévody Vincenze, otce nyní vládnoucího vévody. Myslím, že je to kvůli oběma hlavám nejkrásnější kus nacházející se

v Evropě. Kdybyste mohl dostat od pana Guiscarda sírový, sádrový****) nebo voskový otisk, byl bych Vám za něj nanejvýš vděčný. Děkuji Vám za knihu *de Tempore humani partus*; jako dík Vám za to zašlu knihu o Juliano Cossim. Protože už tentokrát nemám, co bych psal, líbám Vám a Vašemu bratru poníženě ruce. Váš nejoddanější služebník Peter Paul Rubens. Antverpy, 9. září 1627.

P. S. Obdržel jsem dva exempláře Juliana Cossiho, ale jsou příliš velké, než aby je bylo možno poslat pod adresou velvyslance, takže je budu muset každý jednotlivě předat poštovnímu poslovi.

*) Tato porážka není potvrzena v dopisech z Hamburku z prvního tohoto měsíce, které dorazily včera večer. Říká se ale, že Tilly shromáždil v blízkosti města velké síly.
**) Jak píše Jan Froissard.
***) Variola.
****) Viděl jsem kdysi její sádrové otisky v Mantově.

P. P. Rubens: Svatý Augustin / Heilige Augustinus, 1636–1638, kostel sv. Tomáše/Kerk van de Heilige Thomas, Praha

P. P. Rubens: Saturn pohlcující svého syna / Saturnus die zijn zoon verslindt 1636, Museo del Prado, Madrid

názoru jsou moji pánové v této záležitosti velice rozrušeni, protože se cítí Olivarezem vyzváni a uraženi. Ten je stržen svými vášněmi nad veškeré důvody rozumu a rozvahu, jak jsem vycítil ze slov samotného pana Diega, jakkoliv se to snaží skrýt. Většina Španělské rady sdílela náš názor, ale tato hlava všechno změnila podle svého. To jsou tresty Boží, který takovýmito prostředky koná své dílo. Donu Diegovi bylo podáno tolik protínávrhů, že začíná kolísat a cítí se zmaten. Co nejjasněji mu byla ukázána nevěrnost Francouzů, pomoc, kterou francouzský král fakticky poskytuje Generálním stavům a kterou by rád poskytl Dánsku, a bylo mu dokázáno, jak se Francouzi smějí naší prostomyslnosti a prostřednictvím strašidla španělské podpory chtějí přinutit Anglii ke spojení, které pravděpodobně skutečně vznikne. Tyto důvody a vývody Rubens sám z pověření Infantky a markýza Dona Diega často dlouze a obšírně s velkou upřímností a otevřeností navrhoval a také nikoliv bez úspěchu, ale věc je vyřízená a on nemůže rozkazy Španělska měnit. Nechci Vás pod záminkou přátelství podvádět, nýbrž říkám upřímně pravdu, že Infantka a markýz jsou rozhodnutí naši smlouvu prodloužit, protože podle jejich názoru nebude mít dorozumění mezi Francií a Španělskem dlouhé trvání a nepovede k ničemu, jak také pro to mají všichni moudří lidé zde, duchovní i světští, jen posměch. Avšak pokud se neučiní žádný pokus, nedá se očekávat žádná změna, a do té doby to bude ještě dobrou chvíli trvat. Doufá se, že Olivarez konečně jednou otevře oči a obrátí se k lepšímu, ale pak bude ovšem už příliš pozdě. Prosím, snažte se mezitím věc s námi zachovat v jejím současném stavu a udržujte Buckinghamu v jeho příznivé náladě, což v žádném případě nemůže škodit. Nežádáme, aby se proto nějaké válečné podniky zrušily nebo pozastavily, stejně tak se nepokoušíme skrýt nějaké úklady. Nechceme Vás v žádném případě marnými nadějemi zdržovat tak daleko od Vašeho pána a Vaší drahé manželky, neboť vše, co jsme dosud podnikli, se stalo v dobrém úmyslu a ze zjevných rozumných důvodů. Zasílám Vám přiložený dopis vévodovi k Vašemu a mému ulehčení. Nevím, co bych v tom mohl udělat dalšího a odevzdávám se svému dobrému svědomí a vůli Boží. In magnis voluisse sat est, Diis aliter visum est. Prosím Vás, abyste vyřídil můj nejponíženější pozdrav panu Carletonovi a ujistil ho mými službami a mou oddaností, a tím se Vám poručím z celého srdce a zůstávám navždy Váš neoddanější Rubens.

Právě jsem obdržel Váš poslední dopis z 14. Ať slouží jako odpověď, že se spoléhám na Vaše doporučení a že budou dobře použity. Co jsem Vám napsal o kabinetu, již není třeba zmiňovat, protože jsem viděl, že nemohu povolení nutně pro tuto cestu dostat. Kromě toho se věc poněkud vleče, a má-li se už v ní dále pokračovat, koupím obrazy na vlastní účet. Obrazy pro vévodu jsou všechny hotovy. Nejlepší by bylo, kdybyste pověřil pana le Blona a aby on, chybí-li jiná příležitost, přišel sem kvůli tomu osobně. Ihned mu je předám a pomohu mu dosáhnout volný průchod z naší strany, ale pro tento účel by musel být k dispozici Váš dopis s předloženou žádostí. Kladu Vám na srdce svou záležitost s pasem, abych mohl odcestovat na venkov.

■

B. Gerbierovi. 111
Antverpy, 18. září 1627.

Pane Gerbiere, Váš dopis ze 6. tohoto měsíce dorazil a byl dobře přijat; ale co se týče odpovědi, kterou si přejete na svůj dopis z 9. března, neexistuje, protože co se Vás týče, setrváváte na rozhodnutí obsaženém v onom dopise, vyřídít všechno jedinou akcí, jak jste mi opakoval, v současné době žádná odpověď, která by věc mohla dovést dál. Neboť příchod pana Dona Diega Messiy nás informoval o dohodě španělského a francouzského krále o obraně jejich království. Její Výsost infantka však přesto nemění svůj názor a chce i nadále vynakládat stejné úsilí k dosažení svých dobrých záměrů, protože Její Výsost si nepřeje nic jiného na světě než klid krále, svého synovce, a dobrý mír ke všeobecnému blahu. Ze své strany přispěje podle svých možností i pan markýz pomocí a prací k úspěchu tak dobrého díla; bude-li ze strany Anglie učiněno totéž, zůstane naše korespondence plně zachována a budeme si při příležitostech, které se naskytnou, vzájemně sdělovat potřebné informace. Očekáváje Vaši odpověď na to, poroučím se do Vaší přízně, zůstáváje navždy Váš nejoddanější a Vás milující služebník P. Rubens. 18. září 1627.

Gerbierovi. 112
Antverpy, 18. září 1627.

Pane, prosím Vás, abyste věřil, že činím vše, co je v mých silách, a že podle mého

V PŘEDCHÁZejících číslech časopisu NE-BE NAJDETE PŘEKLADY TĚCHTO DOPISŮ / IN DE VORIGE NUMMERS VAN HET TIJDSCHRIFT NE-BE VINDT U DE VERTALING VAN DE BRIEVEN 2004-3: 1-8, 2005-1: 9-15, 2005-4: 16-21, 2007-2: 22-28, 2008-3: 29-37, 2011: 37-42, 2012: 43-49, 2013: 50-55, 57, 2014: 56, 58-65, 2015: 66-75, 2016: 76-82, 2017: 83-92, 2018: 93-102

Pieter J. Goedhart, Jan C. Henneman, Kryštof Krijt, Rebecca Krijt, Ivo Mostert: Spolu „alejí Evropy“, Společně „Alejou Európy“

Univerzita Palackého v Olomouci, 2019

PŘEKLAD studenti nederlandistiky z Univerzity Karlovy v Praze, Masarykovy univerzity v Brně, Univerzity Komenského v Bratislavě a Univerzity Palackého v Olomouci

Sdružení NE-BE přivítalo 30. května 2019 pány Pietera J. Goedharta, Jana C. Hennemana a Kryštofa Krijta, již dříve známé mimo jiné v souvislosti s knihami o vzájemných vztazích mezi Nizozemskem, Českem a Slovenskem¹. Společně s Rebeccou Krijtovou napsali ještě další knihu, *Spolu „alejí Evropy“*, která vyšla koncem roku 2018 u příležitosti výročí tří zlomových okamžiků dějin Česka a Slovenska: sta let od vyhlášení Československé republiky v roce 1918, padesáti let od invaze vojsk Sovětského svazu a dalších členských států Varšavské smlouvy v roce 1968 neboli konce Pražského jara a pětadvaceti let od vzniku České republiky a Slovenské republiky jako samostatných států v roce 1993. Speciálně pro použití v knize pořídil fotograf Ivo Mostert 26 fotografií z Nizozemska, na nichž jsou objekty mající souvislost s Českem a Slovenskem. První výtisk knihy *Spolu „alejí Evropy“* prezentovali velvyslanci České a Slovenské republiky, Jana Reinišová a Roman Bužek, 30. října 2018 na koncertě, který se konal při příležitosti sta let od vzniku Československa v kostele Kloosterkerk v Haagu. Následující článek je ochutnávkou knihy dokreslenou několika fotografiemi.

Prezentace v kostele Kloosterkerk v Haagu

Velvyslanci Česka a Slovenska s autory a vydavatelkou Susan van Oostveen při prezentaci nizozemského vydání v kostele Kloosterkerk v Haagu

Ještě v říjnu 2018 se výše zmínění autoři setkali v Haagu s Wilkenem Engelbrechtem, profesorem Univerzity Palackého v Olomouci. Toto setkání způsobilo zrod unikátního překladatelského projektu, na němž se podílelo 28 studentů nederlandistiky z Univerzity Karlovy v Praze, Masarykovy univerzity v Brně, Univerzity Komenského v Bratislavě a Univerzity Palackého v Olomouci a který koordinovali vyučující Irena Kozmanová, Marta Kostecká, Jana Rakšányiová a Wilken Engelbrecht. Výsledek projektu, knihu *Spolu „alejí Evropy“, Společně „Alejou Európy“*, česko/slovenskou dvojitou verzi nizozemského vydání, prezentovali studenti již 29. května

TEXT Pieter J. Goedhart, Jan C. Henneman, Kryštof Krijt, Rebecca Krijt ~ FOTO Ivo Mostert ~ PŘEKLAD TEXTU Sylva Alderliesten

2019 na 13. regionálním kolokviu nederlandistiky v Bratislavě a následující den v Praze. Studenti a vyučující přitom hrdě zodpověděli řadu dotazů týkajících se vlastních zkušeností s překladem.

Prezentace ve sdružení NE-BE v Praze

Pyšní studenti-překladatelé a vyučující Univerzity Karlovy v Praze po boku velvyslance Nizozemska a autorů

První fotografie v knize dává čtenáři možnost ocitnout se ve Starém přístavu v Rotterdamu před sto lety. Profesor Tomáš Garrigue Masaryk navštívil neutrální Nizozemsko krátce poté, co vypukla 1. světová válka. V hotelu Weimar se setkal se skotským historikem a publicistou Robertem Williamem Seton-Watsonem a pohovořil s ním o možnosti vzniku nového státu Československa v případě, že by Rakousko-Uhersko a Německo prohrály válku. Takzvané *Memorandum*, zprávu o rozhovoru, Seton-Watson poslal na ministerstva zahraničních věcí v Londýně, Paříži a Petrohradě. Průběh schůzky je čtenářům ročenky znám, neboť jej popsal Gert Andeweg v ročence NE-BE 2015. Tyto počáteční Masarykovy snahy o získání mezinárodní podpory jeho vizí považovali Pieter J. Goedhart a Jan C. Henneman za tak důležité, že se zasadili o vznik trvalé upomínky na ně. Výsledkem snah je památník T. G. Masaryka a Rotterdam, odhalený 5. listopadu 2015 za přítomnosti předsedy Senátu České republiky přesně 100 let po publikování Seton-Watsonova Memoranda. Pomník, jehož autorem je Hans Citroen, znázorňuje obrysy nově vzniklého Československa a na podstavci je portrét Tomáše Garrigua Masaryka s vysvětlujícím textem.

Cílem autora pomníku bylo oživit a udržet připomínku na oběť bombardování Rotterdamu v roce 1940 – hotel Weimar, ve kterém se v říjnu 1914 konalo setkání

Masaryka se Seton-Watsonem. Kukátkem na podstavci lze spatřit původní podobu hotelu. Když zadáte do Google Maps v Nizozemsku slovo Masaryk, objeví se na prvním místě odkaz na památník. Památník je také zahrnut do tematické vycházky Rotterdamem po místech špionážních aktivit za první světové války. Zastavení u památníku v doslovném i přeneseném smyslu slova se objevilo 23. října 2018 v dokumentu České televize *Jak se boří monarchie*. O rok později se památník objevil v dokumentárním seriálu *Skrytá minulost*, v dílu, který se týkal starého rotterdamského přístavu.

Masarykův památník v Rotterdamu

Památník „T. G. Masaryk a Rotterdam“ a „Bílý dům“ na Oude Haven v Rotterdamu

¹ *Sýrové pivo*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2013, článek v ročence NE-BE 2014

Komenský a Naarden, historická črta o Muzeu a Mauzoleu Komenského v Naardenu, Pegasus, Amsterdam 2017, článek v ročence NE-BE 2017

T. G. Masaryk a Rotterdam, co předcházelo stavbě památníku, Pegasus, Amsterdam 2015

Realizace pomníku se pánům Pieteru J. Goedhartovi a Janu C. Hennemanovi zdařila za necelý rok díky nadšené podpoře Centra výtvarného umění v Rotterdamu a dalších dárců z Nizozemska, Česka a Slovenska. Tak hladký průběh není zdaleka běžný, například památník Komenskému, který měl stát na náměstí Valeriusplein v Amsterdamu, nevznikl nikdy. V knize o tom najdete zmínku u několika vročení:

1919 Čechoslováci bydlící v Nizozemsku píší dopis prezidentu Masarykovi a žádají ho o podporu ohledně zřízení památníku nezávislosti v Amsterdamu. Rozhodli se památník věnovat Komenskému, který je jednou z ikonických postav jejich historie a též jednou z klíčových postav, které Amsterdam v průběhu staletí přijal s otevřenou náručí.

1920 Základní kámen budoucího pomníku Komenskému je dopraven železnicí z rodného kraje velkána, Uherskobrodská na Jižní Moravě, do Amsterdamu. Je to dar prezidenta a vlády Československa městu. Památník bylo rozhodnuto umístit na náměstí Valeriusplein proti Amsterdamskému lyceu. Při příležitosti odvozu kamene z Prahy a jeho umístění na Valeriusplein se konají oslavy.

1922 Na ztvárnění památníku je v Praze vypsána soutěž. Vítězný návrh předního českého sochaře Jana Štursy ovšem vede k polemikám v amsterdamském tisku, hodí se tak velkolepý pomník na zvolené místo? Štursa navštíví Amsterdam a rozhodne se návrh přizpůsobit okolí náměstí Valeriusplein.

1924 Představy o pomníku v Amsterdamu nabývají stále konkrétnějších obrysů. Výška nikoli osm a půl, nýbrž sedm metrů, žulový podstavec a cena zhruba milion korun československých. Za účelem financování ze státních a soukromých zdrojů je v Praze založena zvláštní nadace.

Pak však projekt začala pronásledovat smůla.

Československý velvyslanec v Nizozemsku při návštěvě Prahy v roce 1925 naléhá na dokončení památníku do doby konání výstavy u příležitosti 600 let od založení Amsterdamu. To se bohužel nepodaří. Sochař Jan Štursa zemře v roce 1925 a práce na návrhu přebírá Jan Lauda,

jeden z jeho žáků. V roce 1935 situace vypadá nadějně, iniciátor výstavby profesor J. V. Klíma oznamuje při schůzi Sdružení Komenského v hotelu Amstel v Amsterdamu, že pomník bude hotov v červnu 1936. Ale tehdy pomník postaven není, stejně tak nevznikne v roce 1957, kdy komunistická československá vláda nabídne Amsterdamu pomník podle Laudova projektu. Základní kámen z roku 1920 je poškozen a zapomenut, dokud se o věc na základě dokumentů z prezidentského archívu v Praze v roce 2016 nezačnou zajímat Pieter J. Goedhart a Jan C. Henneman.

2017 Základní kámen je restaurován městskou částí Amsterdam-jih v rámci restrukturalizace náměstí Valeriusplein. Amsterdamské lyceum přijímá vzácné hosty podobně jako tomu bylo v roce 1920. Velvyslanci Česka a Slovenska skládají hold "svému" Komenskému společným věncem, se stuhou od každé ambasády.

Snad bude pomník Komenskému v Amsterdamu skutečně vztyčen, kdyby se tak nestalo, bohatě zastoupen v nizozemském veřejném prostoru Komenský již je. Sochu má v Naardenu, její zmenšeninu v haagském Madurodamu, školy a ulice se po něm jmenují po celé zemi. V Amsterdamu je po Komenském dokonce pojmenována stěhovací firma.

Komenský není jediný Čech, který je v Nizozemsku připomínán, různá nizozemská sídla si místními jmény připomínají významné Čechy, hudební skladatele, politiky a válečné hrdiny. Občas to přináší určité potíže.

Město Haarlem se v roce 1987 rozhodlo pojmenovat ulice v nové čtvrti po organizacích a osobách bojujících za právo a svobodu projevu z celého světa. Podmínky pro výběr byly následující: jména musejí být snadno vyslovitelná, osoby musejí být po smrti a musejí být přijatelné pro pravici i levici; pověst organizací a osob musí být taková, aby byly vyloučeny pozdější diskuse o vhodnosti. Celkem tři jména ulic jsou inspirována Československem, přičemž dvě z nich skutečně vyhovují podmínkám, kanál Charty 77 a ulice Jana Palacha. Palachovy ulice jsou i v Assenu, Purmerendu a Haagu. V Haarlemu je ovšem pojmenována ulice po jiném Čechoslovákovi, po Rudolfu Slánském.

Tabule s názvy ulic v Haarlemu

Roh ulice Jana Palacha a ulice Rudolfa Slánského v Haarlemu

Diskuse o oprávněnosti pojmenování ulice se rozproudila v roce 2002. Byl Slánský skutečně obětí komunistického teroru? Byl totiž jedním z předních iniciátorů represí až do svého zatčení. Radnice si je vědoma historických souvislostí ohledně osobnosti Slánského, ale nechce přistoupit ke změně názvu ulice. Bývalý předseda komise pro názvy ulic s tím souhlasí: „Změny působí velké potíže a toto není v našem městě jediná špatně pojmenovaná ulice.“ Ulice se tedy dál jmenuje Rudolf Slanskystraat (bez diakritiky). Na tabuli je uveden také rok narození a úmrtí (1901–1952).

Rozuzlení diskuse se možná skrývá právě v letopočtech na tabuli. Mnozí Čechoslováci, kteří původně uvěřili ideálům komunismu, se po období represí let padesátých obrátili proti systému nebo proti tomu, jak se systém dále rozvíjel. Kritiky vykojeného systému se tak stali též bývalí komunisté, kteří podepsali manifest Charta 77. Jedním z nich byl jistý Rudolf Slánský. Jde o Rudolfa Slánského juniora, velvyslance v Sovětském svazu a na Slovensku po roce 1989. Název ulice s roky jeho narození a úmrtí (1935–2006) by byl jistě méně kontroverzní.

První český prezident Václav Havel v Nizozemsku ještě nemá ulici, ale má tam památník ve formě lavičky, a to

„Havlova lavička“ v Haagu

„Havlova lavička“, na pozadí je kostel Kloosterkerk v ulici Lange Voorhout v Haagu

v Haagu. Autorem je Havlův přítel Bořek Šípek a památník symbolizuje jednoduchost demokratické debaty. Jde o dvě židle spojené se stolem s otvorem, z něž vyrůstá český národní strom – lípa. Smyslem je vytvořit prostor pro dialog, diskusi a svobodu projevu. Židle jsou ozdobeny srdíčkem, které Havel připojoval ke svému podpisu. Havlova lavička byla odhalena starostou Haagu a českým velvyslancem koncem roku 2014, za přítomnosti Bořka Šípka.

Ten, kdo se posadí na lavičku, má výhled na dvě místa. Po levé ruce vidí Kneuterdijk, kde před čtyřmi sty lety sídlil český dvůr, nyní je tam Ústavní soud. Původní jméno paláce Hof van Bohemen pochází z doby, kdy se tam usídlil český zimní král Fridrich Falcký poté, co jeho vojska prohrála v Bitvě na Bílé hoře v roce 1620 a on se byl nucen uchýlit pod ochranu strýce Mořice Oranžského, nizozemského místodržícího. Král tehdy chodil se svou rodinou do kostela Kloosterkerk, který leží naproti „Havlově lavičce“ na ulici Lange Voorhout. V kostele nechal pokřtít několik svých dětí a pár jich je tam také pohřbeno. Haagští obchodníci se na zimního krále pamatovali ještě dlouho, neboť po něm a jeho rodině zůstaly velké dluhy.

Nejen známí Češi, také česká města se vyskytují v názvech nizozemských ulic. Co mají společného Havlíčkův Brodplein v Brielle, Hraniceplein ve Voorburgu a Uherský Brod-tuin v Naardenu? Jde o místa bez domů, která odkazují k přátelským svazkům mezi českými a nizozemskými městy. Města ráda reflektují své kontakty v názvech ulic, změny názvů ulic jsou však složitou operací, hlavně pro obyvatele a podniky. V nově vzniklých čtvrtích by to mělo být snazší, ale tam se zase naráží na problém složitosti jmen českých a slovenských měst pro nizozemské obyvatele. A tak je kruhový objezd, křižovatka nebo zahrada bez zástavby ideálním objektem. Podobně se v roce 2017 v Praze pojmenoval nový park poblíž Patočkovy ulice po Maxi van der Stoelovi, v upomínku na setkání obou pánů v hotelu Intercontinental.

Brielle bylo jedno z prvních nizozemských měst, které si našlo sesterské město v tehdy ještě komunistickém Československu. Starosta oslovil v roce 1985 centrální

orgány v Praze a ministerstvo kultury navrhlo Havlíčkův Brod. Když začala spolupráce mezi městy, navrhlo město Brielle podepsat dohodu o spolupráci v kostele v Brielle 21. srpna, což uvedlo československou stranu poněkud do rozpaků. Nejde náhodou přesně o datum invaze vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968 a není kostel pro československé městské úředníky místem neobvyklým? Vše ovšem proběhne hladce.

Úloha stvořit pomník v upomínku třicátého výročí družby měst byla svěřena českému umělci Radku Dvořákovi. Výtvar je v Brielle umístěn doprostřed kruhového objezdu Havlíčkův Brodplein a poutá pozornost. Jde o dva pískovcové kvádry o výšce téměř tři metry, na nichž je vidět komunikující ženské postavy: dvě stále spolu, další s přihlížejícími, samy se sebou nebo kdo ví s kým...

Omezený prostor tohoto článku umožňuje pozastavit se jen nad několika z mnoha vzájemných souvislostí, v knize

je ovšem věnována vyčerpávající pozornost nederlandistice, fotbalu, kultuře a obchodu. Dokonce se tam dočtete o kabaru pižmovém, zvířeti, které bylo dovezeno počátkem dvacátého století z Ameriky hrabětem Colloredo-Mansfeldem a které se rozšířilo mimo jiné do Nizozemska, což mělo dalekosáhlé důsledky.

Název knihy *Spolu „alejí Evropy“* vybrala Susan van Oostveen, ředitelka vydavatelství Pegasus v Amsterdamu, které knihu vydalo. Název se objevuje v názvu závěrečné kapitoly a odkazuje na ulici Laan van Europa poblíž Malieveldu v Haagu, kde každý velvyslanec členského státu Evropské unie spolu s žákem ze své země zasadil v roce 2010 jeden strom. Další vyhledávání a popisování souvislostí a styčných bodů již bude na nových generacích, například studentech nederlandistiky, kteří přeložili knihu. Bude se tak dít bez různých pastí a dramát, které přichystaly dějiny v uplynulých sto letech, jak lze dostatečně vyčíst z příběhů v knize.

Rok mnoha výročí 2018 je již za námi, ale vynořují se nové styčné body. Ukázalo se, že nová politická strana v Nizozemsku Fórum pro demokracii jeví zájem o Václava Klause, bývalého českého prezidenta. Předák strany Thierry Baudet ho v roce 2017 poctil v Praze návštěvou a později vyzval „světoznámého českého spisovatele a politika“, aby pronesl Renesanční přednášku 2019. Tisk přinesl zprávy o příznivých ohlasech na přednášku a myšlenky Václava Klause se tak šíří do nizozemské politiky prostřednictvím Fóra pro demokracii, strany, kterou jiné politické strany považují za pravicově populistickou.

Další styčný bod bude v příštích letech provázet důležité Nizozemce, takto členy nizozemské královské rodiny a vlády, na jejich cestách v novém vládním letadle. Letadlo bylo totiž nastříkáno bílou, šedou, modrou a kapkou oranžové barvy firmou IAC v Ostravě. Premiéru mělo při státní návštěvě v říjnu 2019, s králem Willemem Alexandrem v roli druhého pilota. ▢

Umění na kruhovém objezdu v Brielle
Umělecké dílo na kruhovém objezdu Havlíčkův Brodplein v Brielle

„Alejí Evropy“ v Haagu
Ulice Laan van Europa v Haagu

Jazykové verze knihy
Samen op de 'laan van Europa', Vydavatelství Pegasus, Amsterdam 2018, ISBN 978-90-6143-446-7
Spolu „alejí Evropy“, *Spoločne „Alejou Európy“*, Univerzita Palackého v Olomouci 2019, ISBN 978-80-244-5505-1 (papírová verze), ISBN 978-80-244-5506-8 (online:PDF)

Pieter J. Goedhart, Jan C. Henneman,
Kryštof Krijt, Rebecca Krijt, Ivo Mostert:

Samen op de 'laan van Europa'

UITGEVERIJ Pegasus, Amsterdam 2018

VERTALING NAAR HET TSJECHISCH studenten Neerlandistiek aan de Karelsuniversiteit te Praag, de Masaryk Universiteit in Brno, de Comenius Universiteit in Bratislava en de Palacký Universiteit in Olomouc

Op 30 mei 2019 verwelkomde NE-BE in Praag Pieter J. Goedhart, Jan C. Henneman en Kryštof Krijt, oude bekenden van NE-BE o.a. door de boeken die zij uitbrachten over dwarsverbanden tussen Nederland, Tsjechië en Slowakije¹. Tezamen met Rebecca Krijt schreven zij *Samen op de 'laan van Europa' 100 jaar Tsjechie & Slowakije in Nederland* om in 2018 drie keerpunten in de geschiedenis van Tsjechië en Slowakije te herdenken: 100 jaar sinds het uitroepen van de republiek Tsjechoslowakije in 1918, 50 jaar na de invasie door legers van de Sovjet-Unie en andere landen van het Warschaupact en het einde van de Praagse Lente in 1968, en 25 jaar nadat Tsjechië en Slowakije in 1993 ieder hun eigen weg waren gegaan als onafhankelijke staten. Fotograaf Ivo Mostert maakte speciaal voor het boek 26 foto's van objecten in Nederland die iets met Tsjechië en Slowakije te maken hebben. De ambassadeurs van Tsjechië en Slowakije, Jana Reinišová en Roman Bužek, reikten het eerste exemplaar van *Samen op de 'laan van Europa'* op 30 oktober 2018 uit tijdens een concert in de Kloosterkerk te Den Haag ter herdenking van het ontstaan van Tsjechoslowakije. Aan de hand van enkele foto's geven we u er in dit artikel een indruk van.

Presentatie in Kloosterkerk

De ambassadeurs van Tsjechië en Slowakije met de auteurs en uitgeefster bij de presentatie van de Nederlandse uitgave in de Kloosterkerk in Den Haag

Eerder in oktober ontmoetten de auteurs in Den Haag Wilken Engelbrecht, hoogleraar aan de Palacký Universiteit te Olomouc. Dit gesprek vormde de bakermat voor een uniek vertaalproject: 28 studenten

Neerlandistiek aan de Karelsuniversiteit te Praag, de Masaryk Universiteit in Brno, de Comenius Universiteit in Bratislava en de Palacký Universiteit in Olomouc vertaalden *Samen op de 'laan van Europa'* onder leiding van hun docenten Irena Kozmanová, Marta Kostecká, Jana Rakšányiová, en Wilken Engelbrecht. Slechts een half jaar later, op 29 mei 2019, presenteerden de auteurs de Tsjechisch/Slowaakse tweelingversie *Spolu „alejí Evropy“*, *Společně „Alejou Európy“* tijdens het 13e Regionaal Colloquium Neerlandistiek in Bratislava en de volgende dag bij NE-BE in Praag. Studenten en docenten beantwoordden daarbij trots vragen over hun ervaringen met het vertalen.

Presentatie bij NE-BE in Praag

De trotse student/vertalers en docent van de Karelsuniversiteit te Praag, geflankeerd door de ambassadeur van Nederland en de auteurs

Het boek bevat voor elk van die honderd jaar een of meer raakvlakken in de vorm van een gebeurtenis, ontwikkeling of anekdote. Bij de historische keerpunten die in 2018 werden herdacht staan de auteurs in verhalen uitgebreider stil. Daarin beschrijven zij bijvoorbeeld keuzes die Tsjechen, Slowaken en Nederlanders in de bewogen augustusmaand van 1968 moesten maken, zoals die van politici en van een ambassadeur, maar ook van ouders en hun kinderen en zelfs van jonge geliefden.

Met de eerste foto van de serie in het boek nemen de auteurs ons ruim 100 jaar terug, naar de Oude Haven in Rotterdam. Kort na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bezocht professor Tomáš Garrigue Masaryk het neutrale Nederland. Hij ontmoette in Hotel Weimar de Schotse historicus en publicist Robert William Seton-

Watson en besprak met hem de mogelijkheid van het ontstaan van een nieuwe staat – Tsjechoslowakije – voor het geval Oostenrijk-Hongarije en Duitsland de oorlog zouden verliezen. Seton-Watson stuurde zijn gespreksverslag – het zgn. *Memorandum* – naar de ministeries van Buitenlandse Zaken in Londen, Parijs en Sint-Petersburg. U kent de beschrijving van deze ontmoeting door Gert Andeweg al uit het NE-BE Jaarboek 2015. Pieter J. Goedhart en Jan C. Henneman vonden dit begin van Masaryks pogingen internationaal steun voor zijn visie te krijgen van zo'n belang dat zij het initiatief namen deze ontmoeting blijvend te herdenken. Dit resulteerde in het monument 'T.G. Masaryk en Rotterdam' en de onthulling

Masaryk-monument in Rotterdam

Monument 'T.G. Masaryk en Rotterdam' en het 'Witte Huis', aan de Oude Haven in Rotterdam

¹ *Sýrové pivo*, Nakladatelství Lidové noviny, Praag 2013, artikel in Jaarboek NE-BE 2014
Comenius en Naarden, Historische schets van het Comenius Museum en Mausoleum in Naarden, Uitgeverij Pegasus, Amsterdam 2017 (Nederlands-Tsjechisch), artikel in Jaarboek NE-BE 2017
T. G. Masaryk en Rotterdam, voorgeschiedenis van een monument, Uitgeverij Pegasus, Amsterdam 2015 (Nederlands-Tsjechisch).

daarvan op 5 november 2015, precies 100 jaar na het verschijnen van Seton-Watson's *Memorandum*, in aanwezigheid van de voorzitter van de Tsjechische Senaat. Het monument van de hand van Hans Citroen geeft de contouren weer van het nieuwe Tsjechoslowakije met op de zuil een portret van Tomáš Garrigue Masaryk en een verklarende tekst.

Citroen koos deze plek om de herinnering levend te houden aan Hotel Weimar waar Masaryk en Seton-Watson elkaar in oktober 1914 ontmoetten, maar dat bij het Duitse bombardement op Rotterdam in 1940 verwoest werd. In de kijker aan de zuil zie je een oude afbeelding van Hotel Weimar. Wie in Nederland op Google Maps ‘Masaryk’ invult, krijgt als eerste hit de locatie van het monument. Het is ook opgenomen in een wandeling langs plaatsen waar in Rotterdam tijdens de Eerste Wereldoorlog spionnen actief waren. Česká Televize zond op 23 oktober 2018 de documentaire *Jak se boří monarchie* (Hoe een monarchie geslacht wordt) uit, waarin letterlijk en figuurlijk bij het monument wordt stilgestaan. Een jaar later komt het monument voor in de aflevering over de Oude Haven in Rotterdam in de televisiedocumentaire het *Verborgten Verleden*.

Pieter J. Goedhart en Jan C. Henneman konden dit monument in een klein jaar tijd realiseren dankzij de enthousiaste steun van het Centrum Beeldende Kunst Rotterdam en van andere donateurs in Nederland, Tsjechië en Slowakije. Het gaat lang niet altijd zo voorspoedig, zo is er een voor het Valeriusplein in Amsterdam bedoeld Comeniusmonument nooit gekomen. In het boek vindt u er bij verschillende jaren verwijzingen naar:

1919 Tsjechoslowaakse ingezetenen in Nederland schrijven een brief aan president Masaryk en verzoeken hem om steun voor de oprichting van een monument in Amsterdam ter herdenking van de onafhankelijkheid. Zij kiezen voor een monument ter ere van Comenius, een van de iconen in hun geschiedenis en een van die belangrijke vluchtelingen die in Amsterdam door de eeuwen heen welkom zijn.

1920. Over het spoor wordt de eerste steen voor het Comeniusmonument, afkomstig uit zijn geboortestreek in de buurt van Uherský Brod in Zuid-Moravië, naar Amsterdam vervoerd, een geschenk van de Tsjechoslowaakse president en regering aan de stad. De beoogde plaats voor het monument is het Valeriusplein tegenover Het Amsterdams Lyceum. Het vertrek van de

steen uit Praag en het plaatsen daarvan op het Valeriusplein zijn aanleiding voor feestelijkheden.

1922 In Praag wordt een wedstrijd uitgeschreven voor het monument. Het winnende ontwerp van de vooraanstaande Tsjechische beeldhouwer Jan Štursa leidt tot heftige polemiek in de Amsterdamse pers: past zo een groots monument wel op die plek? Štursa besluit na een bezoek aan Amsterdam zijn ontwerp aan te passen aan de omgeving van het Valeriusplein.

1924 De ideeën over het monument in Amsterdam krijgen steeds duidelijker vorm: een hoogte van niet 8,5 maar 7 meter, een sokkel van graniet, en de kosten ongeveer een miljoen Tsjechoslowaakse kronen. Voor gezamenlijke financiering uit overheids- en particuliere fondsen wordt in Praag een aparte stichting opgericht.

Maar dan komen er tegenslagen voor het project. De Tsjechoslowaakse ambassadeur in Nederland dringt er in 1925 in Praag op aan het Comeniusmonument op tijd klaar te hebben voor de tentoonstelling die Amsterdam organiseert voor het 600-jarig bestaan van de stad. Helaas lukt dat niet. Wanneer beeldhouwer Jan Štursa in 1925 overlijdt wordt besloten dat een van diens leerlingen, Jan Lauda, verder zal werken aan het ontwerp. Bijna twintig jaar later in 1935 lijkt het tij gunstig: initiatiefnemer prof. J.V. Klíma kondigt tijdens een bijeenkomst van de Comeniusvereniging in het Amstel Hotel in Amsterdam zelfs aan dat het in juni 1936 gereed zal zijn. Maar het monument komt er in dat jaar niet en ook niet in 1957 wanneer de dan communistische regering van Tsjechoslowakije Amsterdam een Comeniusmonument aanbiedt naar ontwerp van Lauda. De eerste steen uit 1920 raakt beschadigd en in vergetelheid totdat Pieter J. Goedhart en Jan C. Henneman er in 2016 aan de hand van documenten uit het presidentieel archief in Praag belangstelling voor weten te wekken.

2017 Bij de herinrichting van het Valeriusplein laat Stadsdeel Zuid de eerste steen restaureren. Net als in 1920 ontvangt Het Amsterdams Lyceum de genodigden bij de onthulling van de nu gerestaureerde steen. De ambassadeurs van Tsjechië en Slowakije brengen een bloemenhulde aan ‘hun’ Comenius met een gezamenlijke krans, met linten van ieder van beide ambassades.

Wie weet komt er ooit nog een Comeniusmonument in Amsterdam, maar ook al zou dat niet het geval zijn, Comenius is in het Nederlandse straatbeeld rijk vertegenwoordigd. Met een standbeeld in Naarden en een minia-

Straatnaambordjes in Haarlem
Hoek Jan Palachstraat en Rudolf Slanskystraat in Haarlem

tuur daarvan in het Haagse Madurodam, en met school- en straatnamen door het hele land. In Amsterdam draagt zelfs een verhuisbedrijf zijn naam.

En hij is niet de enige Tsjech. In verschillende plaatsen is door de jaren heen aan belangrijke Tsjechen gedacht zoals aan componisten, politici en oorlogshelden. Een enkele keer zorgt dat voor problemen. Het stadsbestuur van Haarlem kiest er in 1987 voor in een nieuwe wijk straten te vernoemen naar organisaties en personen uit de gehele wereld die strijden of streden voor gerechtigheid en vrijheid van meningsuiting. Er zijn wel randvoorwaarden: de namen moeten uitspreekbaar zijn, de personen moeten overleden zijn en zowel voor linkse als rechtse politici acceptabel; organisaties en personen moeten een dusdanige reputatie hebben dat men later van de naamgeving geen spijt zal krijgen. Drie straatnamen hebben met Tsjechoslowakije te maken, twee daarvan voldoen zonder meer aan de voorwaarden: de Charta 77-Vaart en de Jan Palachstraat. Ook in Assen, Purmerend en Den Haag zijn straten naar Jan Palach genoemd. Maar een andere Tsjechoslowaak die in Haarlem een straat krijgt – om de hoek van die van Jan Palach – is Rudolf Slánský.

‘Havel-bankje’ in Den Haag
‘Havel-bankje’ op het Lange Voorhout in Den Haag met op de achtergrond de Kloosterkerk

In 2002 komt de discussie op gang of dat wel terecht is. Want was hij wel slachtoffer van de communistische terreur? Tot zijn arrestatie was hij immers een van de leidende krachten daarachter. De gemeente geeft aan op de hoogte te zijn van de achtergronden van Slánský, maar wil een wijziging van de straatnaam niet overwegen. Ook de oud-voorzitter van de straatnaamcommissie is het daarmee eens: ‘Het geeft een hoop rompslomp en er zijn wel meer foute straten in de stad.’ En zo heet de straat nog steeds Rudolf Slanskystraat (met a en y in plaats van á en ý). Het straatnaambordje vermeldt ook diens geboorte- en overlijdensjaar (1901–1952).

En in die jaartallen zou een oplossing voor de discussie kunnen zitten. Veel Tsjechoslowaken die aanvankelijk in de idealen van het communisme geloven, keren zich na de terreur in de jaren vijftig tegen het systeem, of in ieder geval tegen de wijze waarop het systeem dan gestalte krijgt. Zo behoren ook oud-communisten later tot de critici van het ontspoorde systeem en ondertekenen zij het manifest Charta 77. Onder hen is ook een Rudolf Slánský te vinden. Het is echter Rudolf Slánský junior, die na 1989 ambassadeur is in de Sovjet-Unie, in Rusland en in

Slowakije. Een Rudolf Slanskystraat met zijn geboorte- en sterfjaar (1935–2006) zal vast minder omstreden zijn. Václav Havel, de eerste president van Tsjechië, heeft nog geen straat in Nederland, wel een monument in de vorm van een bankje, in Den Haag. Het is van de hand van zijn vriend Bořek Šípek en symboliseert in zijn eenvoud het ‘democratisch debat’: twee stoelen verbonden door een tafel met een gat, waarin de Tsjechische nationale boom, de linde groeit. Het idee is zo ruimte te schep- pen voor dialoog, discussie en vrijheid van meningsuiting. Het ‘hartje’ waarmee Václav Havel ondertekent siert ieder van de stoelen. In aanwezigheid van Bořek Šípek onthul- len de burgemeester van Den Haag en de ambassadeur van Tsjechië het ‘Havel-bankje’ eind 2014. Dit monument voor Václav Havel staat op het Lange Voorhout, in de di- recte nabijheid van twee andere plaatsen die een raakvlak met Tsjechië hebben. Wie op het bankje plaatsneemt kijkt uit op die twee plaatsen. Aan de linkerkant de plek op de Kneuterdijk

Rotondekunst in Brielle
Kunstwerk op de rotonde aan Havlíčkův Brodplein in Brielle

waar vierhonderd jaar geleden het ‘Hof van Bohemen’ was gevestigd, nu een pand van de Raad van State. Het stads- paleis werd in de volksmond zo genoemd omdat de koning van Bohemen Frederik van de Palts er zijn intrek nam toen hij na de door zijn legers verloren Slag op de Witte Berg bij Praag in 1620, zijn toevlucht in Nederland zocht bij zijn oom prins Maurits van Oranje, stadhouder van de Nederlanden. Hij ging met zijn gezin ter kerke in de Kloosterkerk tegenover het ‘Havel-bankje’ op het Lange Voorhout, enkele van zijn kinderen liet hij er dopen, enkele zijn er begraven. De Haagse middenstand van toen herin- nerde zich de ‘Winterkoning’ nog lange tijd, want hij en zijn gezin lieten hoge schulden bij de winkeliers achter. Straatnamen in Nederland herinneren niet alleen aan bekende Tsjechen maar ook aan steden in Tsjechië. Wat hebben het ‘Havlíčkův Brodplein’ in Brielle, het ‘Hraniceplein’ in Voorburg en de ‘Uherský Brod-tuin’ in Naarden gemeen? Het zijn plekken zonder huizen en ze verwijzen naar stedenbanden tussen gemeenten in

Laan van Europa
Laan van Europa in Den Haag

De ‘tweelingversies’ van het boek:
Samen op de ‘laan van Europa’, Uitgeverij Pegasus, Amsterdam 2018, ISBN 978-90-6143-446-7
Spolu „aleji Evropy”, Společně „Alejou Európy”, Univerzita Palackého v Olomouci, 2019, ISBN 978-80-244-5505-1 (print), ISBN 978-80-244-5506-8 (online: PDF)

Tsjechoslowakije en Nederland. Gemeenten willen hun stedenbanden wel in straatnamen vastleggen, maar het veranderen van straatnamen is een complexe zaak, vooral voor bewoners en bedrijven. In nieuwbouwwijken zou het makkelijker zijn, maar dan nog is een Nederlandse straat- naam afgeleid van een Tsjechische of Slowaakse stad voor de toekomstige inwoners vaak lastig. En dan biedt een rotonde, een kruispunt of een tuin zonder huizen een uit- komst. Of, zoals in Praag, een nieuw park aan de Patočkastraat dat in 2017 aan Max van der Stoel wordt gewijd, 40 jaar na hun historische ontmoeting in Hotel Intercontinental. Een van de eerste Nederlandse gemeenten die een zus- terstad in het dan nog communistische Tsjechoslowakije zoekt, is Brielle. De burgemeester benadert daartoe in 1985 de centrale overheid in Praag, het ministerie van Cultuur stelt hem dan Havlíčkův Brod voor. De samenwer- king komt op gang en Brielle stelt voor de zusterstadover- eenkomst op 21 augustus in een kerk in Brielle te tekenen. De Tsjechoslowaakse kant is daarover wat zenuwachtig. Is het niet precies de datum van de omstreden invasie van de legers van het Warschaupact in 1968 en is een kerk voor Tsjechoslowaakse ambtsdragers ook op gemeentelijk niveau niet een ongewone plek? Maar alles komt goed. De Tsjechische kunstenaar Radek Dvořák krijgt in 2016 de opdracht een monument te maken voor het dertigjarig jubileum van de stedenband. Zijn schepping in Brielle krijgt plaats midden op de rotonde van het ‘Havlíčkův Brodplein’ en valt op. In twee zandstenen blokken van bijna drie meter hoog zijn de Tsjechisch/Slowaakse twee- lingversie vrouwenfiguren zichtbaar, die communiceren: twee permanent met elkaar, de anderen met de toeschou- wers, met zichzelf of wie weet met wie... In dit artikel kunnen we maar aan enkele van de vele dwarsverbanden aandacht besteden, maar Neerlandistiek, voetbal, cultuur en handel komen in het boek uitgebreid aan bod, zelfs de muskusrat die aan het begin van de

20ste eeuw door graaf Colloredo-Mansfeld uit Amerika werd geïmporteerd en daarna o.a. naar Nederland zijn weg vond met alle gevolgen van dien. De naam *Samen op de ‘laan van Europa’* heeft Susan van Oostveen gekozen, de directeur van uitgeverij Pegasus in Amsterdam waar het boek verschenen is. Het is de titel van het slotverhaal en verwijst naar de ‘Laan van Europa’ langs het Malieveld in Den Haag waar in 2010 de ambassadeurs van de lidstaten van de Europese Unie ieder tezamen met een scholier uit hun land een boom plantten. Nieuwe generaties, zoals de studenten Neerlandistiek die het boek vertaalden, zullen verder gaan met het beschrijven van dwarsverbanden en raakvlakken. Dan, zo hopen de auteurs, zonder de valkui- len en drama’s van de geschiedenis van de afgelopen 100 jaar waaraan de verhalen en anekdotes in het boek ook herinneren. Het herdenkingsjaar 2018 is inmiddels voorbij. Maar er dagen al voorbeelden op van nieuwe raakvlakken. Zo bleek bij de nieuwe politieke partij in Nederland Forum voor Democratie belangstelling te bestaan voor Václav Klaus, de voormalige president van Tsjechië. Thierry Baudet, de voorman van deze partij, bezocht hem in 2017 in Praag en nodigde later “de wereldberoemde Tsjechische schrijver en politicus” uit om hun ‘Renaissancelezing 2019’ te houden. Volgens krantenberichten was het gehoor re- delijk enthousiast over de lezing, en inmiddels klinken via het door andere politieke partijen als rechts-populistisch beschouwde Forum voor Democratie ideeën van Václav Klaus in de Nederlandse politiek door. Een ander raakvlak zal de komende jaren belangrijke Nederlanders – leden van het Koninklijk Huis en van de regering – begeleiden wanneer zij in het nieuwe rege- ringsvliegtuig reizen. Het nieuwe toestel is in Ostrava door het bedrijf IAC in de kleuren wit, grijs, blauw, en een vleugje oranje gespoten. Het werd in oktober 2019 voor het eerst ingezet bij een staatsbezoek, met koning Willem-Alexander als co-piloot. ■

Výlet do Nymburka / Uitje naar Nymburk

V sobotu 12. října jsme společně s Pieterem Schepensem a dalšími 15 nizozemsky i česky mluvícími účastníky včetně velvyslance pana Keese Klompenhouwera a jeho ženy podnikli výlet do Nymburka.

Proč Nymburk?

Nymburk byl založen ve 13. století a dá se předpokládat, že kromě německých kolonistů se na založení podíleli i kolonisté z Nizozemí. V Nymburce se kromě toho také narodila významná osobnost české nederlandistiky a známá překladatelka Olga Krijtová. A abychom si všichni rozuměli, tlumočil výklad Pieta Schepense překladatel Ruben Pellar.

Byl nádherný den, modrá obloha, slunce, teplo. A protože s námi byla na výletě také Markéta Cole, grafička, která každoročně vytváří nádhernou výtvarnou podobu časopisu NE-BE tzv. ročenky, požádali jsme ji, aby udělala do ročenky o výletě krátkou fotoreportáž.

Op zaterdag 12 oktober hebben we samen met Piet Schepens en andere 15 Nederlands en Tsjechisch sprekende deelnemers, onder wie de Nederlandse ambassadeur Kees Klompenhouwer en zijn vrouw, de stad Nymburk bezocht.

Waarom Nymburk?

Nymburk werd gesticht in de 13de eeuw en wij kunnen ervan uitgaan dat behalve Duitse kolonisten ook kolonisten uit de Lage landen aan de stichting deel hebben genomen. Bovendien werd in Nymburk de bekende vertaalster Olga Krijtová geboren, een belangrijke persoonlijkheid op het gebied van de Tsjechische neerlandistiek. En om elkaar te kunnen begrijpen heeft de vertaler Ruben Pellar de uitleg van Piet Schepens in het Tsjechisch vertaald.

Het was een heerlijke dag, de zon stond aan de blauwe hemel en het was warm. Bovendien was de grafica Markéta Cole met ons mee. Zij geeft elk jaar op fantastische wijze vorm aan het jaarboek van NE-BE. We hebben haar gevraagd om een korte fotoreportage van het uitje in het jaarboek te maken.

Maarten 't Hart, *Osud tažných ptáků*

PŘEKLAD Lukáš Vítek, Nakladatelství Prostor, Praha 2019 ~ ILUSTRACE Andrea Komárková

PŮVODNÍ NIZOZEMSKÉ VYDÁNÍ Maarten 't Hart, *Een vlucht regenwulpen*, Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam 2016

Úděl knihy *Osud tažných ptáků* (*Een vlucht regenwulpen*, 1978) nizozemského prozaika, esejisty a biologa Maartena 't Harta [ma:rtən het hart] patří mezi ty pozoruhodnější. Nelze si totiž nevšimnout, že text nese vrocení 1971, přitom však vyšel roku 1978, tedy o celých sedm let později. Co stojí za tímto zpožděním? Autorská nejistota mladého spisovatele, finanční důvody nebo náhoda? Než se pustíme po stopách vydání *Ptáků*, lze předstlat, že jejich čtenářská odezva je exemplárním příkladem marnosti všech kalkulů.

Autor ani jeho nakladatel si od vydání románu vůbec, ale vůbec nic neslibovali. A přitom nečekáný úspěch *Ptáků* rozhodně předčil i jejich nejbujnější sny – náklad stíhal náklad, za první rok bylo prodáno 100 000 exemplářů, v roce 2014 't Hart obdržel ocenění za miliónový prodaný výtisk a dnešní suma i s překlady činí astronomických 2 500 000 kusů. Na psychologický román s lyrickými prvky se to téměř rovná zázraku. *Ptáci* by dnes klidně snesli srovnání i s tradičně úspěšnějšími žánry jako fantasy, které formují myslí současných čtenářů především. Z jiné strany vzato jako by vzbuzovali

dojem, že se umělecká kvalita dá vyčíslit, což je jistě kacírská myšlenka, ovšem v dnešním prostředí nelístopné soutěže může dávat naději jiným začínajícím spisovatelům.

Učenec z rybářského městečka

Vraťme se však ke skutečnému počátku, tedy k autorovi *Ptáků*. Maarten 't Hart (*1944) se narodil do tradiční, silně reformované kalvinistické rodiny v bývalém rybářském centru Nizozemska, provinčním přístavním měste Maassluisu. V jeho pozdějším zaměření na etologii, biologický obor specializovaný na chování zvířat, v níž se vypracoval i přes chudý původ, sehrálo nepochybně důležitou roli dětství částečně strávené v zelinářství 't Hartových prarodičů z matčiny strany v nedalekém Maaslandu, kde si jeho rodiče mohli oddechnout od města a Maarten se jako dítě mohl dosyta vyřádit. Drobná fauna a flóra okolních bahnitých struh a poldrů – tedy líni, berušky, ploštice, pulci, znakoplavky, čolci, pijavice, mechovci a vodomilové – ho fascinovala natolik, že se později ve své odborné dizertaci zabýval chováním koljušky tříostné, ryby příznačné pro oblast Beneluxu.

't Hartovo umělecké dílo čítá 44 knih, z čehož 16 románů, mnoho povídkových sbírek, esejí a známou monografií o Bachovi, a je úctyhodné i na nizozemské poměry nesmírně produktivních spisovatelů. A nutno podotknout, že není ještě uzavřené. Ve vzpomínkové knize *Magdalena* (2015), „románu o matce“, autor popisuje sám sebe jako hyperaktivní dítě. Jak v této knize, tak v autobiografickém milostném románu *Čas zasnub* (*Verlovingstijd*, 2009) si jeho matka, která jako tvůrčí síla prolíná takřka celým 't Hartovým dílem a reálně se dožila devadesáti dvou let, stěžuje, že Maarten jako malý neváhal v destruktivním zápalu strhnout ze stolu ubrus, jen aby viděl, jak se talíře tříští. Vedle toho napodoboval matku v typicky ženských činnostech jako pletení a vyšívání. Jeden 't Hartem vyšitý ubrus se dokonce dochoval a dnes tvoří součást expozice v Muzeu písemnictví v Haagu.

Potíže s ADHD potomkem však plně ustaly až ve chvíli, kdy malý Maarten rozevřel první, dětskou knihu. Od té doby jeho život nabral nečekáný směr. V šesti letech se rozhodl, že se stane spisovatelem. 't Hart zpětně odhaduje dle rozměrů

Reformované evangelizační knihovny v Maassluisu, že do svých dvanácti let přečetl 5000 knih, tj. dvě knihy denně tempem sto stránek za hodinu. V dělnickém domku 't Hartových se všeho všudy nacházela jediná kniha, a to Bible, což je pro reformované (tj. protestantské) prostředí vylučující jakoukoli formu zábavy příznačné.

Pod Kalvínovou kuratelou

Ortodoxní protestantismus neboli kalvinismus je kulturní fenomén původem ze Švýcarska a zprostředkován z Německa, založený na osobním, avšak veřejně projevovaném vztahu k Bohu, fenomén, který v Nizozemí věčně ohroženém záplavami dopadl doslova na úrodnou půdu. Tradice střídmosti, střízlivosti, pracovitosti, ale i poslušnosti vůči autoritě (otec, kazatel), spravedlivosti utrpení a všudypřítomné bázně z představy trestajícího Boha, kdy mezi spásou a zatracením není střední cesty, se v Nizozemsku plně rozvinula zejména v oblastech shrnutých pod označením „biblický pás“, táhnoucí se od severovýchodního Overijsselu přes Veluwe až k jihozápadnímu Zeelandu. Zajímavostí je, že náboženskému rozčlenění v Nizozemsku zhruba odpovídá složení půdy: katolíci se usazovali na měkkém písčitém podloží, kdežto kalvinisté snad pro větší houževnatost na tvrdém jílovitém. Do biblického pásu sice 't Hartův Maassluis

geograficky nepatří, mentálně však rozhodně ano. Ze stejného sociálně-kulturního okruhu pak pocházejí nizozemští autoři Jan Wolkers (1925–2007), Franca Treurová (*1979), přeložení i do češtiny, a vedle nich také Jan Siebelink (*1938). Jedná se o svět sám pro sebe, kde kostely místo obrazů svatých nebo křížové cesty zaplňují dekorativně vyvedené biblické citáty svědčící o vládě slova, kde bezmála každý protestantský sbor (církev) rozvíjí vlastní teologii ve snaze odlišit se od těch ostatních, tamní věřící v neděli, jež je spjatá s dvěma návštěvami kostela, svěťí přísný odpočinek vylučující dokonce i jízdu na kole (četbu k 't Hartově štěstí nikoli), a kde kazatelé mají odpověď na všechno. Tamnímu myšlenkovému ovzduší stále dominuje konzervativní kreacionismus (evoluční teorie je pro toto prostředí i ve 21. století stále přísným tabu). Užité přítomného času je na místě, protože, i když svět 't Hartova mládí dávno odvál čas, pokud nepočítáme jeho působivé zvěčnění v literatuře, je tento náboženský živel v Nizozemsku činný dodnes, a to navzdory razantní sekularizaci šedesátých let, jež přinesla „odnáboženštění“.

Doplňme, že nizozemský kalvinismus nikdy na rozdíl od katolicismu neprošel obrozující výhní 2. vatikánského koncilu. Pro nizozemskou společnost je tato tradice značně určující,

a to mnohem více, než jsou sami Nizozemci ochotni připustit (dobře víme, že reflexe národních dějin probíhá velice pozvolna; Nizozemce nyní zaměstnává vypořádávání se s kolonialismem a s ním spojeným otrokářstvím). V 't Hartově díle se pravidelně vrací motiv, kdy dokonce i (klasická) hudba, v antice vedle vůní nejvinnější smyslové potěšení a autorova celoživotní láska, je v rodině 't Hartových postav inspirované jeho vlastními rodiči zakázána coby „hříšné vábení světa“ či „světská marnivost“.

Zpívat ano, tančit ne

Životní styl spjatý s protestantstvím se projevoval především v oblasti přísné výchovy, s níž se 't Hart vyrovnává v mnoha svých dílech. (Ano, současný neoliberalismus s sebou přináší přesně opačné problémy.) Tak protagonistovi *Času zasnub*, studentu parazitologie v Leidenu, brání konvenční zábrany nocovat u přítelkyně, učitelky hry na příčnou flétnu Katje, přestože jejich vztah již dávno není platonický. Musí se s ní nejprve řádně oženit, aby se zbavil tendence ji skrývat. Navzdory nepříliš sympatickým rysům společenství, v němž vyrůstal, by se však autorův vztah k tradiční spiritualitě, od níž se během svých studentských let v liberálním ovzduší na leidské univerzitě distancoval,

dal spíše označit za nenávistně lásky-
plný než jako bytostné zavržení (po-
dobná vášnivost připomene
F. Nietzscheho a z opačné strany
S. Kierkegaarda).

Snad proto, že 't Hart náboženské
výchove prosycené zpěvem žalmů
bezpochyby vděčí vedle nezávidění-
hodných traumat z mládí za cit pro
slovo a lásku k hudbě, zbožnou kla-
sickou hudbu nevyjímaje? Poslech
sice praktikován nebyl, zato chrámo-
vá hudba ano – ke kostelním varha-
nám měl jakožto pozdější laický
varhaník volný přístup. A za cit pro
slovo proto, že 't Hartův otec, jak ho
zaznamenává kniha *Pohřební zřízení*
(*De aansprekers*, 1979), dovedl citovat
z hlavy celé biblické pasáže i s čísel-
ným udáním kapitoly a verše. Tento
um je typický pro tzv. laickou kulturu,
která místo formálního vzdělání,
opírajícího se o moderní vědecký
názor, upřednostňovala praktickou
moudrost založenou na znalosti
Bible. Křesťanskou víru autorovi na-
konec v roce 1965 znevěrohodnilo
vystoupení jednoho ze svědků
Jehovových na televizní obrazovce.
Od té doby je agnostikem, avšak své-
rázným. Proč? Mluvit o běžném ma-
terialismu by bylo nepřesné.

Od traumatu k humoru

V půvabně ironické silně autobio-
grafické povídce „Ikábódova matka“
ze stejnojmenného humorného povíd-
kového souboru, v roce 2017 oceně-
ného Cenou J. M. A. Biesheuvela, líčí
autor kalvínskou bohoslužbu, které
se na pozvání sám účastní coby příle-
žitostný varhaník. Je léto a místního
pastora má tentokrát zastoupit exter-
ní kazatelka Ilonka, jejíž příjmení
v nizozemštině navíc ironicky zname-

ná „kněz“. Očekávání vypravěče –
't Harta jsou vysoká. Jenomže naši
hrdinové čelí praktickým problémům.
Do kostela nedorazí nikdo kromě paní
s dcerou, která – když uvidí, že by
jinak byly na mši samy – raději modli-
tebnu opustí. Kostel zeje prázdnotou,
přítomná je pouze jeho obsluha: au-
tor-varhaník, kostelnice Anita, kaza-
telka Ilonka a členka staršovstva,
jakési obdoby farní rady. Kazatelka
nastolí otázku, zda bohoslužbu vůbec
slavit, když není pro koho. Pro její
pokračování se do rozpačitého ticha
překvapivě vysloví sám 't Hart,
známý ateistický biolog, „odpadlík
od víry“ a autor takových článků jako
„Bůh neexistuje“ a „Dábel v bibli“
(opravdu je napsal). Je rozhodnuto,
bohoslužba pokračuje.

Ilonka káže na starozákonní téma,
spisovatel slavnost prokládá Bachem.
Obřad se celý skví a všichni jeho čtyři
aktéři si ho takříkajíc užívají. Na ná-
sledném kafi v presbyterně (v katolic-
tví by se řeklo sakristii), v níž
vypravěči neujdou půvaby převlékají-
cí se Ilonky, se na něho kazatelka
vytasí s otázkou, jak si má vyložit,
že on jako ateista se hraním zbožné
hudby podílí na sloužení bohoslužby.
Místo odpovědi, již se vypravěč ele-
gantně vyhne, se však Ilonka dočká
jen historky o tom, jak si autor musel
dávat dostaveníčka s vlastní matkou
v lese, protože její druhý manžel jí po
smrti 't Hartova otce zakazoval stýkat
se s „tím hrozným neznabohem“, jak
ho otčím sám tituloval. Vážná diskuse
o náboženství se mění v taškařici
zakončenou hromadným smíchem.
Možná nečekaně „české“ vyústění?

Položme si Ilončinu oprávněnou
otázku: Jak je možné, že člověk,
který se netají averzí k určitému typu

křesťanství a který dokonce neváhá
tvrdit, že evangelia jsou historický
podvrh, přestože sám historik není,
si v soukromí zpívá žalmy a v kostele
zástupně hraje hudbu na slova
„Můj nejmilejší Ježíši“? Ateista pobru-
kující si žalmy. Nejsme tu na prahu
schizofrenie?

Určité vysvětlení takového rozporu
nabídl sám autor: jeho náboženské
cítění se prý cele přetavilo do hudby,
čehož dokladem je i monografie
o Bachovi. Psychika je tajemná. Ať už
je tomu jakkoli, je zřejmé, že se jedná
o rozpor tvůrčí; tvůrce si ho uvědo-
muje a s gustem ho využije jako
námět k humorné povídce.
Kontroverze kolem institucionalizo-
vaného náboženství nemálo přispěly
k autorově publicitě. Maassluiská
náboženská obec se například ohra-
dila proti tomu, že 't Hart v knize dů-
sledně nedodrжуje psaní počátečního
velkého písmena u slova „Bůh“.
(Český překlad toto pravopisné kolí-
sání zachovává.) Lze uzavřít, že nábo-
ženství je pro 't Harta stále živé téma,
s nímž podle Francý Treurové není
hotov do dnešních dnů.

Akademik v dámských šatech

Ještě větší vlnu veřejného zájmu
't Hart, původně kritiky přezdívaný
„Wolkers v obleku“, vyvolal tím, že
se na pověstném knižním bálu
v Amsterdamu, na němž tradičně
tančí celá holandská i vlámská lite-
rární obec, v roce 1991 objevil převle-
čený za ženu. Sama o sobě bizarnost,
ovšem korunu jí nasazuje fakt, že
televizní štáb autora v dámských
šatech nepoznal. Pravou identitu
„Martičky“, za niž se 't Hart před
zraky kamer na ples vypravil, odhali-
la až o půl jedenácté partnerka spiso-

vatele Harryho Mulische. Ovšem
nešlo jen o laciný teatrální trik ve
snaze přitáhnout mediální pozornost.
Autor, který léta jako ctihodný akade-
mik přednášel na univerzitě v Leidenu
nauku o chování zvířat, se poprvé za
ženu převlékl roku 1967, veřejný co-
ming-out přišel ve zmíněných deva-
desátých letech, s nimiž se také jeho
transvestitické období uzavřelo.
't Hart k tomuto kroku do „normálu“
prakticky podotkl, že mu fintění
zabere příliš času. Záliba v estetice
ženské módy mu však zůstala. Sám
toto kontroverzní údobí v reakci na
četné dotazy zdůvodňuje specifickým
vztahem k opačnému pohlaví (vzpo-
meňme v *Ptácích* na Martu a doplň-
me, že 't Hart si nyní ve stáří
pochvaluje nabytou imunitu vůči
zamilovanosti): úkon převlečení se za
ženu ho osvobozuje od bodavé touhy
po jiných ženách. Někdo dilema touhy
řeší radikálně transvestitismem, jiný
jako básník J. H. Krchovský, abychom
sáhli do české kultury, příklonem
k buddhismu. Umělci byli odjakživa
na štíru s měšťáckými zvyklostmi
a ustrašeneckým opatrnictvím. Nutno
podotknout, že 't Hart žije již padesát
let v monogamním bezdětném man-
želském svazku s indoložkou Hanneke
van den Muyzenbergovou, kterou
pojal za choť v r. 1967.

Ve vztahu k písemnictvím k tomu
autor poznamenává: „V nizozemské
literatuře (...) jsou ženy vždy snadno
dosažitelné, celou dobu běží o sex.
Ve skutečnosti jsou ženy nedosažitel-
né. To mě obzvlášť zajímá. Proto je
toto nevyhnutelně i téma mých knih.“
Doplňme třeba již zmíněného *Času*
zásnub, originálně obměňujícího
motiv milostného trojúhelníku,
v němž 't Hart tak, jak je u něho

zvykem, v první osobě pozoruhodně
líčí zákruty vztahů přátelských i mi-
lostných, aniž by přitom upadl do
sentimentality. V přátelství hlavního
hrdiny-vypravěče s Jourim (tedy
Jurajem), obou nadaných studentů,
funguje tajemný princip nevyslovené-
ho doporučení, co se výběru kamará-
dek a později partnerek týče. V jeho
důsledku Jouri protagonistovi jednu
po druhé přebírá jeho potenciální
i reálné přítelkyně, sám však není
schopen zamilovat se do ženy, kterou
mu jeho přítel neoznačí svým
zájmem. Což vede i k druhému para-
doxu: ženy si s protagonistou něco
začínají právě proto, aby na sebe
upoutaly Jouriho pozornost.
Přátelství obou kamarádů tak neu-
stále osciluje mezi loajalitou a žárlí-
vostí. Napětí se dá krájet.

Z přírodovědce spisovatelem

Maarten 't Hart začal systematicky
psát v roce 1968 během povinné vo-
jenské služby, kterou ovšem vykoná-
val v lékařské laboratoři v Rijswijku,
takříkajíc z dlouhé chvíle, aby naplnil
své dětské krédo. Než publikoval byt
jedinou větu, měl v roce 1971 (díky
kalvínské disciplíně?) na papíře hned
tři romány: *Kameny pro kalouse uša-
tého* (*Stenen voor een ransuil*, 1971),
Měl jsem druha ve zbrani (*Ik had een*
wapenbroeder, 1973) a *Ptáky* jako
vrchol tohoto trojlístku, který však
vyšel tiskem až v roce 1978. První
román o silně reformovaném muži
vyrovnávajícím se se striktní výcho-
vou i homosexualitou získal čestné
uznání v literární ceně pro debutanty.
Právě to autorovi dodalo odvalu
vypravit se do nakladatelského světa
a povzbudilo ho v dalším tvůrčím
úsilí. Nakladatelství dalo prvotině

zelenou. Autor však vyhráno neměl,
protože zveřejnění druhého románu
nepřineslo kýžený úspěch a naklada-
telství odmítalo vydat román další.
Ptáci tak museli čekat dalších pět let,
než nastane jejich čas.

Začíná se jakési mezidobí, kdy
't Hart nečeká s rukama v klíně,
ale zkouší sílu na menších prozaic-
kých útvarech, doba pokusů a čekání.
Ale také životních změn. 't Hart je v té
době již vědeckým asistentem na
univerzitě v Leidenu, kde se spřátelí
s jiným nadějným spisovatelem, bu-
doucím věhlasným povídkářem
Maartenem Biesheuvelem (*1939).
Oba se podporují, ale také předhánějí.
't Hart si žárlivě všímá, že Biesheuvel
v bytě u rušné ulice čaruje z psacího
stroje jeden příběh za druhým, aniž
by je hledal, přepisoval. Biesheuvel
své fantastické povídky záhy shrnuté

do úspěšného souboru *In de boven-kooi* (*Na horní palandě*, 1972) „nepsal, on je vyťukával“. (Hle, jakého rozdílného hodnocení může od dob Capoteho a Kerouaca nabývat rozlišení „writing“ a „typing“!) Biesheuvelovu titulu se dostalo nadšeného přijetí, kdežto o 't Hartově debutovém textu recenzenti mlčeli. Určitou satisfakci pro mladšího z Maartenů znamenal rok 1974, kdy za povídkový soubor *Zbožný lid* (*Het vrome volk*) získal Multatuliho literární cenu. Následuje další povídková sbírka a hojně čtená studie o krysách později přeložená do angličtiny.

Zázračný rok 1978

Pak přichází *annus mirabilis* – rok 1978, který byl pro 't Harta vskutku zázračný. Nejenže získal doktorát, ale *Ptáci* mu zajistili opravdový průlom a trvalé místo v kánonu světové literatury. Než se budeme věnovat autorově další tvorbě, podívejme se nejdříve na genezi *Ptáků*. První verzi románu autor vrhl na papír za pouhý měsíc v mrazivém lednu roku 1971, kdy se jeho žena Hanneke vypravila na měsíční cestu do Indie a jeho obklopila naprostá tvůrčí samota. Na začátku ho pronásledovala, jak s odstupem vzpomíná, neodbytná představa muže, volně spojená s předchozím románem, muže sedícího osamoceně v domě a později bez rozmyšlení pojmenovaného Maarten, aniž by si 't Hart plně uvědomil autobiografické vyznění takto nazvané literární postavy (v autorově širším příbuzenstvu bylo nejméně šest Maartenů, on byl pátým přírůstkem toho jména v pořadí).

't Hart sám zprvu s textem nebyl spokojen – zdál se mu neohrabaný,

příliš emotivní. Proto ho v oněch letech větu po větě, odstavec po odstavci cizeloval, jako by se jednalo o dizertaci. V černém sešitě, který tvořil rukopis budoucího bestselleru, avšak dnes je pokládán za ztracený, přibývalo přepisovaných pasáží, a to až do osudného roku 1978, kdy ho na psacím stroji ještě jednou naposledy přepsal i se všemi změnami, a dokonce některé pasáže seškrtal (genetika měla hrát v románu původně větší roli). Autor vyznává, že ono emocionální nasazení, s jakým byla napsána původní verze, bylo natolik mocné, že ho i později strhávalo a neumožňovalo mu úplný odstup od látky, rozesup mezi pisatelem a napsaným, nutný pro nezaumatou jasnozřivost. *Ptáci* měli úspěch a autor doručil jeden exemplář i své lásce ze studentských let Marijke Reedijkové, skutečně předloze literární Marty. Kniha byla brzy zfilmována (1981).

Přízeň čtenářů si *Ptáci* vydobyli rychle a záhy byli zařazeni mezi školní četbu. Na vstup do kompendií literární historie si ale museli počkat. V dobových akademických diskusích, v nichž literární vědci, jež 't Hart peskuje za chybějící všestrannou sečtělost, vyžadovali po americkém vzoru razantní společenskou kritiku „pouličního ruchu“, si psychologické texty o značně individuálních hrdinech jen složitě hledaly cestu. 't Hart byl spolu s literátem Oekem de Jongem (*1952) srovnáván s americkým satirickými prozaiky Josephem Hellerem, Kurtem Vonnegutem a Johnem Irvingem, kdy nizozemské straně těchto pomyslných vah ('t Hartovi, de Jongovi) byl vyčítán nedostatek společenské angažovanosti. ('t Hart: „Nikdy se nezabývám takovými věcmi, jako vládou a sprá-

vou, organizací a politikou.“) Až v nedávné době se *Ptáci* dočkali akademické rehabilitace díky mystizujícímu pojetí přírody a zakotvenosti v místním prostředí. A navíc, nenaplnila za tu dobu požadavek „pouličního ruchu“ jiná díla, kupříkladu kronika nizozemské společnosti *Bonita Avenue* Petera Buwaldy (česky 2013), v níž úpadku rodiny z vysoké společnosti dominuje univerzitní rektor?

Mohlo by se zdát, že finančně zajištěný spisovatel usne na vavřínech. Opak je pravdou. Bezprostředně poté následoval 't Hartův nejautobiografičtější text – „román o otci“ *Pohřební zřízení* (1979), který autor zřejmě pro neskrývané emocionální angažmá považuje po *Ptácích* za svůj druhý nejlepší. Líčí v nich svého otce vykonávajícího vedle tradičního povolání zahradníka-pěstitele i méně konvenční profesi hrobaře (malým Maartenem obdivovanou, ovšem společensky na úrovni popeláře). Otcově vitalitě a energičnosti – jeho pohledu „uhrančivě zelených očí“ se bojí všichni zuřiví psi a v minulosti se před nimi rozklepal i nejeden nacistický okupant – se do cesty postaví rakovina ohlašující svůj příchod bolestmi žaludku. Aby vypravěč, autorovo alter ego, otce nezbavil šance s nemocí bojovat a radovat se ze zbývajícího kousíčku života, zatají mu hrozivou diagnózu. Čteme tedy obdivnou poctu in memoriam založenou na smutném faktu blížící se smrti, ale i vypravěčova mučivého mlčení.

Neutuchající inspirace

K této době též patří smršť článků a recenzí, jimiž se 't Hart profileoval jako obávaný polemik i poučený

kritik. Přestože zejména v raných textech najdeme pro jejich lineárnost více vědce než umělce, nelze 't Hartově esejistice obecně upřít vlastní, od nikoho neodpozorovaný postoj stavějící na poznatcích biologa i sečtělého kritika. A také přesnost exaktního vědce chránící 't Harta (a ještě více čtenáře) před vágním recenzentským žargonem. Pro 't Harta je též charakteristické, že se jako citlivý čtenář v estetickém soudu plně spoléhá na svůj vlastní osobitý vkus podložený encyklopedickými znalostmi. A právě díky své erudici mohutně přispěl i do diskusí o feminismu. Provokativní esejistická sbírka *Žena neexistuje* (*De vrouw bestaat niet*, 1982) je aktuální i dnes. Z pozdější tvorby uveďme detektivně laděný psychologický román *Korunní svědek* (*De kroongetuige*, 1983), *Hněv celého světa* (*Het woeden der gehele wereld*, 1993, česky 2002), založený na pozadí nevyřešené vraždy spjaté s kolaborantskou historií, kromě *Ptáků* jediný do češtiny přeložený 't Hartův román, a ojedinělý historický román *Bouře nad žalmy* (*Het psalmenoproer*, 2006) popisující bouřlivé hudební reformy v protestantské liturgii 18. století.

Mimo náboženství se autorovo vyhraněné „nenávidím a miluji“ uplatňuje i v literatuře (a hudbě), takže lze mluvit bez nadsázky o jím milovaných a nenáviděných autorech. V této souvislosti proslula dispute o roli konvence v literárním řemesle se spisovatelem Fransem Kellendonkem (1951–1990), autorem prvního a dodnes čteného AIDS-románu v nizozemské literatuře *Mystické tělo* (*Mystiek lichaam*, 1990). V této diskuzi 't Hart definuje svou

poetiku. Jeho cílem je především čtenáře strhnout, forma i kompozice jsou mu druhotné, literatura je mu „kondenzovaným sebevyjádřením“, kdežto Kellendonkovi, který má blíže k magickému realismu, běží více o „zkoumání skrze obrazotvornost“, o chladnou distanci. Jemu ('t Hartovi) blízcí autoři jsou Faulkner, Proust, T. Mann, Fontane, Dickens. Naopak si necení H. Millera, D. H. Lawrence (nepochybně pro přístup k sexualitě), Gombrowizce, Kafky ani Nabokova. Vyzdvihuje lyrickou poezii. Pozoruhodná je v tomto rozhovoru schopnost obou rozdílných autorů odhlédnout od vzájemných animozit a i přes rozdílný přístup ke skutečnosti spolu vést plodný dialog.

Nezměrné potěšení z knih a hudby

Němečtí kritici charakterizují 't Harta jako „zázračně staromódního vypravěče“, který v literatuře vytvořil vlastní svět rozpražený mezi Maassluisem a Leidenem, a obstojí tak i ve srovnání s takovým klasikem, jako je Charles Dickens. Přestože 't Hart nikdy nepoložil hlavu na špalek postmodernismu (v jeho díle nenajdeme zcizující ironii ani meta-narativní hrátky se čtenářem), těžko ho lze vystihnout jako literáta písícího ryze „postaru“. Inovativní prvky se dají najít v nakládání s časem vyprávění, kde navazuje na modernistické tendence Marcela Prousta a Williama Faulknera. Kdyby nebyl svůj, nebyl by čten. Ano, je především vypravěčem, vypravěčem osobně laděných příběhů, mistrem citlivých vhledů do intimity soukromí, do specificky prožívaného světa, spisovatelem neztrácejícím kontakt

s živou skutečností, jehož postavy se nikdy nemění v roboty. Pro citlivé pozorování vnějšího i vnitřního světa se o 't Hartovi uvádí, že několik generací Nizozemců naučil „vidět“.

Přes vrozenou plachost, další z mnoha rozporů, vystupuje pravidelně v médiích, v roce 1993 vedl literární talkshow a roku 2014 oslovil široké nizozemské publikum pořadem o pěstitelství *Maartenova zahrada*. 't Hart patří mezi umělce typu Woodyho Allena: veřejným vystupováním nejednou vyjadřuje zdesnění nad bídou světa, takže z holokaustu například vyvodil důsledky pro osobní život – bezdětnost, avšak ve svém (především nedávném) díle leckdy srší radostí a potěšením ze života. Žije obklopený přírodou, hudbou i slávou žijícího klasika. ▢

Maarten 't Hart, *Een vlucht regenwulpen*

OORSPRONKELIJKE NEDERLANDSE UITGAVE Maarten 't Hart, *Een vlucht regenwulpen*, Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam 2016

Er zijn maar weinig boeken die hetzelfde lot hebben ondergaan als het boek *Een vlucht regenwulpen* (1978) van de Nederlandse prozaschrijver, essayist en bioloog Maarten 't Hart. De tekst is namelijk in 1971 geschreven, maar pas zeven jaar later, in 1978, uitgegeven. Wat heeft deze vertraging veroorzaakt? Hebben we hier te maken met een onzekere jonge schrijver, zijn er financiële redenen of is het gewoon toeval? Voordat we nader ingaan op de totstandkoming van de uitgave van *Een vlucht regenwulpen* moet gezegd worden dat de reactie van het lezerspubliek op dit boek nog maar eens aangeeft dat het vaak geen zin heeft om vooraf allerlei inschattingen te maken.

De auteur en zijn uitgever verwachtten namelijk zelf helemaal niets van de roman. Het onverwachte succes van *Een vlucht regenwulpen* hadden ze in hun eigen wildste dromen niet kunnen voorstellen. De ene na de andere druk verscheen en in het eerste jaar waren er al 100.000 exemplaren over de toonbank gegaan. In 2014 ontving 't Hart een onderscheiding voor het miljoenste verkochte exemplaar. Tot op heden zijn er, inclusief vertalingen, 2.500.000 exemplaren van het boek

verkocht. Voor een psychologische roman met lyrische elementen is dit astronomische aantal bijkans een wonder. *Een vlucht regenwulpen* kan vandaag de dag met gemak de vergelijking doorstaan met traditioneel succesvolle genres, zoals bijvoorbeeld fantasy, die momenteel in de smaak vallen bij het lezerspubliek. Aan de andere kant kan de indruk ontstaan dat artistieke kwaliteit in cijfers zou kunnen worden uitgedrukt. Dat is weliswaar een redelijk ketterse gedachte, maar in deze tijd van bikkelharde concurrentie kan het een baken van hoop zijn voor andere beginnende schrijvers.

De wetenschapper uit het vissersdorpje

Maar laten we teruggaan naar de bron van alles, de auteur van *Een vlucht regenwulpen*. Maarten 't Hart (*1944) werd geboren in een traditioneel, streng gereformeerd calvinistisch gezin in de havenstad Maassluis, die vroeger een belangrijke rol in de Nederlandse visserij speelde. Zijn latere keuze voor de ethologie, het vakgebied binnen de biologie dat zich specialiseert in het gedrag van dieren, waarin hij zich ondanks zijn arme komaf omhoog

wist te werken, is onmiskenbaar beïnvloed door de vele uren die hij in zijn kindertijd doorbracht in de groentewinkel van zijn grootouders van moeders kant in het nabijgelegen Maasland, waar zijn ouders even konden bijkomen van het leven in de stad en de kleine Maarten zich naar hartenlust kon uitleven. De dieren en planten in de omliggende modderige sloten en polders, zoals zeelten, lieveheersbeestjes, wantsen, kikkervissen, bootsmannetjes, salamanders, bloedzuigers, mosdiertjes en watertorren, fascineerden hem zoveel dat hij later zijn proefschrift heeft geschreven over het gedrag van de driedoornige stekelbaars, een vis die veel voorkomt in de Benelux.

Het oeuvre van 't Hart telt 44 boeken, waarvan 16 romans, een groot aantal verhalenbundels, essays en een bekende monografie over Bach. Dit is zelfs in de Nederlandse traditie van zeer productieve schrijvers respectabel te noemen. En er komen nog steeds nieuwe werken bij. In zijn retrospectieve roman *Magdalena* (2015), een "roman over zijn moeder", beschrijft de auteur zichzelf als hyperactief kind. Zowel in dit boek als in de autobiografische liefdesroman *Verlovingstijd* (2009)

klaagt de moeder van Maarten 't Hart, die als creatieve kracht in praktisch zijn hele oeuvre aanwezig is en in het echte leven 92 jaar is geworden, dat hij als kleine jongen in al zijn destructieve enthousiasme er niet voor terugdeinsde om het tafellaken van de tafel te trekken, enkel om te kunnen zien hoe de borden uit elkaar zouden spatten. Daarnaast imiteerde hij de typisch vrouwelijke activiteiten van zijn moeder, zoals breien en borduren. Een door 't Hart geborduurd tafellaken is bewaard gebleven en maakt momenteel deel uit van de expositie in het Literatuurmuseum in Den Haag.

De problemen met ADHD verdwenen echter als sneeuw voor de zon toen de kleine Maarten zijn eerste kinderboek opensloeg. Vanaf toen nam zijn leven een onverwachte wending. Op zesjarige leeftijd besloot hij dat hij schrijver wilde worden. Terugkijkend schat 't Hart aan de hand van de omvang van de Gereformeerde Evangelisatiebibliotheek in Maassluis dat hij tot aan zijn negentiende levensjaar 5000 boeken heeft gelezen, d.w.z. twee boeken per dag met een dagelijks tempo van honderd pagina's per uur. In het arbeidershuisje van de familie 't Hart bevond zich echter maar één boek, de Bijbel. Dit is kenmerkend voor de gereformeerde (protestantse) gemeenschap, waar iedere vorm van vermaak verboden is.

Onder calvinistische curatele Orthodox protestantisme of calvi-

nisme is een cultureel fenomeen dat in Zwitserland is ontstaan en via Duitsland is komen overwaaien. Het is gebaseerd op een persoonlijke, maar openlijk uitgedrukte band met God en in Nederland, met zijn continue dreiging van overstromingen, viel dit religieuze fenomeen letterlijk in goede aarde. De traditie van matigheid, nuchterheid en vlijt, maar ook gehoorzaamheid aan autoriteit (vader, predikant), rechtvaardigheid van het lijden en alom aanwezige angst voor het beeld van een strafende God, waar geen gulden middenweg bestaat tussen redding en verdoemenis, heeft zich in Nederland voornamelijk ontwikkeld in de het gebied dat collectief ook wel de "Bible Belt" wordt genoemd en zich uitstrekt van Overijssel in het noordoosten via de Veluwe naar Zeeland in het zuidwesten. Het is interessant om te zien dat de religieuze opmaak van Nederland grofweg de indeling van de bodemsoort volgt: katholieken vestigden zich op zachte zandgronden, terwijl de calvinisten, waarschijnlijk vanwege hun grotere onverzettelijkheid, voor hardere kleigronden kozen. Het Maassluis van 't Hart behoort geografisch weliswaar niet tot de "Bible Belt", maar wat mentaliteit betreft zeker wel. De schrijvers Jan Wolkers (1925–2007), Franca Treur (*1979), beiden vertaald in het Tsjechisch, alsmede Jan Siebelink (*1938), hebben dezelfde sociaal-culturele achtergrond. Dit is een wereld op zich, waar kerken niet versierd zijn met afbeeldingen van heili-

gen of kruiswegen, maar decoratief uitgevoerde Bijbelcitaten die herinneren aan de heerschappij van het woord, waar praktisch iedere protestantse gemeente een eigen theologie heeft ontwikkeld in een poging om zich van de andere, op zondag aanwezige gelovigen te onderscheiden. Het is een wereld die verbonden is met twee bezoeken aan de kerk, waar een strenge rustperiode in ere wordt gehouden, waarbij het in sommige gevallen zelfs verboden is om te fietsen (gelukkig voor 't Hart viel lezen niet onder dit verbod) en waar predikanten op alles een antwoord hebben. In deze omgeving domineert nog altijd de theorie van het conservatieve creationisme (de evolutietheorie is in deze kringen ook in de 21ste eeuw nog steeds taboe). Het gebruik van de tegenwoordige tijd is hier op zijn plaats.

Hoewel de wereld van de jeugd van 't Hart al lang achter ons ligt – de indrukwekkende vereeuwiging ervan in de literatuur even daargelaten – is dit religieuze element ondanks de grote ontkerkelijking van de jaren zestig nog steeds aanwezig in Nederland. Hierbij moet nog worden gezegd dat het Nederlandse calvinisme in tegenstelling tot het katholicisme niet de vernieuwende impuls van het Tweede Vaticaans Concilie heeft meegemaakt. Deze traditie is zeer bepalend voor de Nederlandse samenleving, veel meer dan de Nederlanders zelf willen toegeven (zoals bekend reflecteren naties maar heel langzaam op hun

eigen geschiedenis; de Nederlanders proberen op dit moment in het reine te komen met het kolonialisme en het daarmee verbonden probleem van slavernij). In het werk van 't Hart duikt regelmatig het motief op van (klassieke) muziek, in de oudheid naast geur beschouwd als de meest onschuldige stimulans van de zintuigen en de levenslange passie van de schrijver, in de familie van de personages van 't Hart, die geïnspireerd zijn op zijn eigen ouders, beschouwd wordt als “een zondige verleiding van de wereld” of “wereldlijke ijdelheid” en derhalve verboden is.

Wel zingen, maar niet dansen

De met het protestantisme verbonden levensstijl komt vooral tot uitdrukking in een strenge opvoeding, waarmee 't Hart in veel van zijn boeken afrekent. (Inderdaad, het huidige neoliberalisme brengt precies de tegenovergestelde problemen met zich mee.) Zo verhinderen de geldende omgangsregels het hoofdpersonage in *Verlovingstijd*, een student parasitologie in Leiden, om bij zijn vriendin, de dwarsfluitlerares Katja, te overnachten, ondanks het feit dat hun relatie al geruime tijd niet meer platonisch is. Als hij haar niet langer wil verbergen, moet hij eerst met haar trouwen, zoals het hoort. Ondanks de niet al te positieve kenmerken van de gemeenschap waarin hij opgroeide, heeft de auteur eerder een venijnig liefdevolle band met de traditionele spiritualiteit, waarvan hij zich tijdens zijn liberale studententijd aan de universiteit van Leiden heeft gedistantieerd, dan dat hij deze absoluut verwerpt (een vergelijkbare hartstocht is terug te

vinden bij F. Nietzsche en omgekeerd bij S. Kierkegaard).

Heeft de godsdienstige opvoeding van 't Hart, die doordrenkt was van het zingen van psalmen, naast een hoop niet-benijdenswaardige jeugd-trauma's ook niet een gevoel voor taal en liefde voor muziek, waaronder religieuze klassieke muziek, opgeleverd? Thuis werd weliswaar niet naar muziek geluisterd, maar in de kerk kon wel altijd muziek worden gemaakt. Als latere amateurorganist had hij onbeperkt toegang tot het kerkorgel. Zijn gevoel voor taal erfde 't Hart van zijn vader, die hele Bijbelspassages uit zijn hoofd kon reciteren en het nummer van het desbetreffende hoofdstuk en vers kon noemen, zoals beschreven wordt in het boek *De aansprekers* (1979). Deze vaardigheid is kenmerkend voor de zogenaamde lekencultuur, waarbij geen formele opleiding op basis van moderne wetenschappelijke opvattingen wordt gevolgd, maar praktische wijsheden uit de Bijbel worden overgedragen. In 1965 verloor na een optreden van een Jehova's getuige op de televisie het christelijk geloof alle geloofwaardigheid voor de schrijver. Vanaf dat moment is hij agnost, zij het een zeer eigenzinnige. Waarom? Dit kan niet enkel verklaard worden door alledaags materialisme.

Van trauma naar humor

In het humoristisch-ironische, sterk autobiografische verhaal “De moeder van Ikabod” uit de gelijknamige bundel humoristische verhalen, die in 2017 is onderscheiden met de J.M.A. Biesheuvelprijs, beschrijft de auteur een calvinistische kerkdienst, waaraan hij op uitnodiging

deelneemt als gelegenheidsorganist. Het is zomer en de vaste pastoor werd vervangen door de externe predikant Ilonka, wier achternaam ironisch genoeg “de Priester” is. De verwachtingen van de verteller-’t Hart zijn hooggespannen. Onze helden krijgen echter met praktische problemen te maken. Er zijn enkel een vrouw en haar dochter naar de kerk gekomen en deze verlaten de gebedsruimte als ze zien dat zij de enige bezoekers van de kerkdienst zijn. De kerk is helemaal uitgestorven. Alleen de personen die een rol speelden in de kerkdienst zijn nog aanwezig: de auteur-organist, de koster Anita, de predikante Ilonka en een ouderling van de pastorale raad. De predikante stelt de vraag of de kerkdienst wel moet doorgaan als er niemand is om hem voor te houden. De ongemakkelijke stilte wordt doorbroken door 't Hart zelf die als bekende atheïstische bioloog, “afvallige van het geloof” en auteur van artikelen zoals “God bestaat niet” en “De duivel in de Bijbel” (die hij ook echt heeft geschreven) verrassend genoeg aangeeft dat de kerkdienst gewoon door moet gaan. De beslissing is genomen. De kerkdienst gaat door.

Ilonka preekt over een thema uit het Oude Testament en de schrijver luistert de ceremonie op met muziek van Bach. Het is een schitterende dienst en alle vier de deelnemers genieten ervan. Tijdens de koffie in de consistoriekamer (katholieken zouden dit de sacristie noemen), waarbij de verteller de aantrekkelijkheid van de zich omkledende Ilonka niet ontgaat, valt de predikante hem aan met de vraag hoe hij het kan

verklaren dat hij als atheïst met het spelen van kerkmuziek een bijdrage aan een kerkdienst levert. In plaats van antwoord te geven, hetgeen de verteller elegant weet te ontwijken, vertelt de auteur Ilonka hoe hij met zijn eigen moeder in een bos moest afspreken, omdat haar tweede echtgenoot na de dood van de vader van 't Hart haar had verboden met “die verschrikkelijke godloochenaar”, zoals zijn stiefvader hem zelf noemde, om te gaan. Een serieuze discussie over het geloof verandert in grappen en grollen, waarna iedereen in lachen uitbarst. Een onverwacht “Tsjechisch” einde?

Laten we de terechte vraag van Ilonka eens stellen: hoe is het mogelijk dat iemand die zijn aversie tegen een bepaalde vorm van christendom niet onder stoelen of banken steekt en zelfs van mening is dat het Evangelie een historische vervalsing is, hoewel hij zelf geen historicus is, in zijn vrije tijd psalmen zingt en in de kerk als vervanger de muziek speelt bij de woorden “Mijn meest beminde Jezus”? Een atheïst die psalmen neuriet. Grenst dit niet aan schizofrenie?

Tot op zekere hoogte geeft de auteur zelf een verklaring voor deze tegenstrijdigheid: hij heeft zijn gevoel voor religie blijkaar helemaal ondergebracht in de muziek, hetgeen onder andere blijkt uit zijn monografie over Bach. De menselijke psyche blijft een mysterie. Hoe het ook zij, het is duidelijk dat het hier om een creatieve tegenstrijdigheid gaat; de maker is zich ervan bewust en gebruikt deze met verve als basis voor een humoristisch verhaal. De auteur 't Hart heeft een groot deel van zijn publiciteit te danken aan controver-

ses rond geïnstitutionaliseerde religie. De kerkgemeente van Maassluis sprak zich bijvoorbeeld uit tegen het feit dat 't Hart in zijn boek het woord “God” niet met een hoofdletter schrijft. (in de Tsjechische vertaling wordt deze bewuste spellingsfout gehandhaafd.) Ter afsluiting kan gesteld worden dat religie voor 't Hart nog steeds een levend thema is, waarmee hij volgens Franca Treur nog lang niet klaar is.

De wetenschappelijk medewerker in een jurk

't Hart, die door critici aanvankelijk “Wolkers in kostuum” werd genoemd, kwam nog meer in de schijnwerpers van het publiek te staan door in 1991 verkleed als vrouw naar het Boekenbal in Amsterdam te gaan, waar traditioneel de hele Nederlandse en Vlaamse literaire wereld met elkaar danst. Dit was op zichzelf vrij bizar, maar het toppunt was nog wel dat het personeel van de Nederlandse televisie de auteur niet herkende in zijn dameskleding. De ware identiteit van “Maartje”, in de hoedanigheid van wie 't Hart zich in het zicht van de camera's naar het bal had begeven, werd pas om half twaalf door de partner van Harry Mulisch ontdekt. Het ging hier echter niet om een goedkope theatrale truc om de aandacht van de media te trekken. De schrijver, die jarenlang als eerbiedwaardige wetenschappelijk medewerker college had gegeven aan de universiteit van Leiden over het gedrag van dieren, had zich in 1967 voor het eerst als vrouw verkleed. Zijn openbare “coming-out” was in de bovengenoemde jaren negtig, waarmee zijn periode als tra-

vestiet echter ook direct ten einde kwam. 't Hart merkte bij deze terugkeer naar het “normale” leven heel praktisch op dat dat hele zich opdirken tot vrouw hem te lang duurde. Hij bleef echter een voorliefde voor de schoonheid van damesmode houden. In reactie op talloze vragen verklaart hij deze controversiële periode vanuit een specifieke relatie met het andere geslacht (kijk in *Een vlucht regenwulpen* naar Marta en bedenk dat 't Hart er nu op zijn oude dag mee pocht volledig immuun voor verliefdheid te zijn): de handeling om zich als vrouw om te kleden bevrijdt hem van het vurig verlangen naar andere vrouwen. Waar de een de oplossing voor het dilemma van verlangen in travestie zoekt, nemen anderen, zoals de dichter J. H. Krchovský, om een voorbeeld uit de Tsjechische cultuur te noemen, hun toevlucht tot het boeddhisme. Kunstenaars zijn van oudsher niet zulke voorstanders van burgerlijke gewoontes en angstige voorzichtigheid. Bij dit alles moet echter direct worden opgemerkt dat 't Hart al vijftig jaar een monogaam, kindloos leven leidt met indologe Hanneke van den Muyzenberg, met wie hij in 1967 getrouwd is.

In relatie tot het schrijverschap merkt de auteur hierover het volgende op: “In de Nederlandse literatuur (...) zijn vrouwen altijd gemakkelijk bereikbaar, het gaat de hele tijd over seks. In werkelijkheid zijn vrouwen helemaal niet bereikbaar. Dat interesseert me enorm. En daarom is het ook een onontkoombaar thema in mijn boeken.” In dit verband kunnen we het eerder vermelde *Verlovingstijd* noemen. Dit boek bevat een op originele wijze

veranderend motief van een drie-hoeksverhouding, waarin 't Hart – zoals we van hem gewend zijn – in de eerste persoon de beslommeringen van vriendschaps- en liefdesrelaties beschrijft, zonder daarbij overmatig sentimenteel te worden. In de vriendschap tussen de hoofd-persoon-verteller en Jouri, beiden getalenteerde studenten, functio-neert het geheimzinnige principe van onuitgesproken aanbeveling bij de keuze voor vriendinnen en latere partners. Als gevolg hiervan neemt Jouri de ene na de andere potentiële of daadwerkelijke vriendin van de hoofdpersoon over, omdat hij alleen maar verliefd kan worden op een vrouw die door zijn vriend als voor-werp van interesse is aangemerkt. Hierdoor ontstaat een tweede para-dox: vrouwen beginnen iets met de hoofdpersoon omdat ze de aandacht van Jouri willen. De vriendschap van de twee vrienden beweegt zich voort-durend op het randje van loyaliteit en jaloersheid. De spanning is te snijden.

Van natuurwetenschapper tot schrijver
Maarten 't Hart is stelselmatig beginnen te schrijven in 1968 toen hij in militaire dienst zat. Deze vervulde hij echter in het medische laborato-rium in Rijswijk, zogezegd uit verve-ling om het credo uit zijn kinderjaren ten uitvoer te brengen. Voordat hij ook maar een zin gepubliceerd had, had hij in 1971 (dankzij zijn calvinisti-sche discipline) al drie romans op papier staan: *Stenen voor een ransuil* (1971), *Ik had een wapenbroeder* (1973) en, als toppunt van dit drieluik, *Een vlucht regenwulpen*, dat echter

pas in 1978 zou verschijnen. Zijn eerste roman over een streng gere-formeerde man die in het reine pro-beert te komen met zijn strenge opvoeding en homoseksualiteit be-haalde een eervolle vermelding bij een literaire prijs voor debutanten. Dit gaf 't Hart de moed om zich in de wereld van de uitgevers te storten en maakte nieuwe creatieve krachten in hem los. De uitgeverij gaf groen licht voor zijn debuut. De schrijver had de strijd echter nog niet gewonnen. Zijn tweede uitgebrachte roman had niet het gewenste succes en de uitgeverij weigerde nóg een roman uit te bren-gen. *Een vlucht regenwulpen* moest nog vijf jaar wachten.
Hiermee begint een soort tussen-periode, waarin 't Hart niet stil bleef zitten, maar experimenteerde met kortere vormen van proza. Het was een tijd van experimenteren en af-wachten. Maar het was ook een tijd van belangrijke veranderingen in zijn leven. In deze periode is 't Hart al wetenschappelijk assistent aan de universiteit van Leiden, waar hij vrienden wordt met een andere veel-belovende schrijver, de toekomstige fameuze verhalenschrijver Maarten Biesheuvel (*1939). Beiden onder-steunden elkaar, maar probeerden elkaar ook te overtreffen. Met jaloezie ziet 't Hart hoe Biesheuvel in zijn woning aan een drukke straat het ene na het andere verhaal uit zijn schrijf-machine tevoorschijn tovert, zonder dat hij ernaar op zoek was of ze hoefde aan te passen. Over de fan-tastische verhalen van Biesheuvel, die spoedig gebundeld werden in de succesvolle verhalenbundel *In de bovenkooi* (1972), werd gezegd dat hij

ze “niet schreef, maar tevoorschijn tikte”. (sinds Capote en Kerouac kan een waardeoordeel afhangen van het verschil tussen “writing” en “typing”!) Terwijl het boek van Biesheuvel en-thousiast werd ontvangen, zwegen de recensenten over de debuutroman van 't Hart. In 1975 volgde voor de jongere van de twee Maartens een zekere genoegdoening, toen 't Hart de Multatuliprijs ontving voor zijn verhalenbundel *Het vrome volk*. Hierop volgde nog een verhalenbun-del en een veel gelezen studie over ratten, die later ook in het Engels is verschenen.
Het wonderjaar 1978
En toen brak het *annus mirabilis* aan. Het jaar 1978 was voor 't Hart in alle opzichten een wonderjaar. Hij behaalde niet alleen zijn docto-raat, maar *Een vlucht regenwulpen* betekende ook zijn definitieve door-braak en bezorgde hem een vaste plek in de canon van de wereldlitera-tuur. Laten we eerst eens naar de ontstaansgeschiedenis van *Een vlucht regenwulpen* kijken voordat we ingaan op andere werken van de auteur. De auteur kwakte de eerste versie van de roman in slechts een maand op papier, in de ijskoude janu-armaand van 1971, toen Hanneke een maand op reis was naar India en hij alle rust had om zijn creativiteit de vrije loop te laten. Zoals hij zich later herinnerde, achtervolgde hem aan-vankelijk het hardnekkige beeld van een man die losjes verbonden was met de voorgaande roman, die alleen thuis zat en die hij later zonder aarze-len Maarten noemde, zonder dat 't Hart zich bewust was van de auto-

biografische weerklink van een lite-rair personage met die naam (in de familie van de auteur waren minstens zes Maartens, hij was zelf de vijfde Maarten op rij).
't Hart was aanvankelijk niet te-vreden. Hij vond de tekst onbeholpen en te emotief. In de jaren erna ging hij daarom zin voor zin, alinea voor alinea aan de tekst schaven alsof hij met een proefschrift bezig was. In een zwart schoolschrift, dat het manus-cript van de toekomstige bestseller vormde, maar helaas verloren is gegaan, paste hij steeds meer passa-ges aan, nog tot aan het beslissende jaar 1978, toen hij de tekst voor de laatste keer met alle aanpassingen op de typemachine overschreef en zelfs nog een paar passages schrapte (aanvankelijk moest genetica een grotere rol in de roman spelen). De auteur verklaarde later dat het emotionele gevoel waarmee de oor-spronkelijke versie geschreven was, zo sterk was en hem later nog steeds zo meesleepte dat hij geen afstand kon nemen van de materie en dat de voor een onbevooroordeelde heldere blik zo benodigde afstand tussen de schrijver en het geschrevene ontbrak. *Een vlucht regenwulpen* werd een succes en de auteur stuurde een exemplaar naar zijn grote liefde uit zijn studententijd, Marijke Reedijk, op wie het personage Marta geba-seerd is. Kort daarna werd het boek verfilmd (1981).
Een vlucht regenwulpen veroverde in rap tempo de harten van de lezers en werd al spoedig op de literatuur-lijsten op scholen gezet. Het boek moest echter nog even wachten op zijn vermelding in het handboek van

de literatuurgeschiedenis. In de wetenschappelijke discussie van die tijd, waarin literatuurwetenschappers die 't Hart voortdurend verweten dat hij niet breed belezen was, naar Amerikaans voorbeeld sterke maat-schappijkritiek “van de straat” prefe-reerden, was weinig plaats voor psychologische teksten met zeer per-soonlijke hoofdpersonages. Samen met de schrijver Oek de Jong (*1952) werd 't Hart vergeleken met Amerikaanse schrijvers van satirisch proza zoals Joseph Heller, Kurt Vonnegut en John Irving, waarbij de Nederlandse kant van deze denkbeel-dige vergelijking ('t Hart, De Jong) een gebrek aan maatschappelijk en-gagement werd verweten. ('t Hart: “Ik heb me nooit beziggehouden met zaken zoals regering en bestuur, or-ganisatie en politiek.”) Pas recentelijk heeft *Een vlucht regenwulpen* een wetenschappelijke rehabilitatie door-gemaakt vanwege de mystieke opvat-ting van natuur en de verankering in de lokale omgeving. En waren er bovendien geen andere werken die wel voldeden aan de eis van “van de straat” van die tijd, zoals de kroniek van de Nederlandse samenleving *Bonita Avenue* van Peter Buwalda (de Tsjechische vertaling is in 2013 verschenen), waarin een rector van een universiteit de hoofdrol speelt in het verval van een familie uit de hogere kringen van de maatschappij? Je zou nu het beeld kunnen ver-wachten van een financieel onafhan-kelijke schrijver die op zijn lauweren gaat rusten. Het tegendeel is waar. Zeer snel daarna volgde *De aanspre-kers* (1979), de meest autobiografi-sche roman van 't Hart. De auteur

beschouwt deze “roman van vader en zoon” na *Een vlucht regenwulpen* als zijn beste roman, waarschijnlijk van-wege het onverhulde emotionele engagement. In deze roman beschrijft hij hoe zijn vader naast het traditio-nele beroep van tuinman-teler ook het minder conventionele beroep van grafdelver uitoefent (een beroep dat door de kleine Maarten wordt bewon-derd, maar in de samenleving op het niveau van het beroep van vuilnis-man stond). De vitaliteit en de energie van zijn vader (alle wilde honden zijn bang voor de blik van zijn “bezwe-rende groene ogen” en in het verle-den sidderde menig Duitse bezetter voor hem) krijgen een knauw als bij hem na een periode van maagpijn kanker wordt ontdekt. Om te voorko-men dat zijn vader tegen de ziekte moet vechten en geen plezier meer zal beleven aan het resterende deel van zijn leven, houdt de verteller, het alter ego van de auteur, de diagnose voor hem achter. We lezen een be-wonderenswaardig eerbetoon in me-moriam, gebaseerd op de trieste omstandigheid van de naderende dood en het kwellende zwijgen van de verteller.

Voortdurende inspiratie
In deze periode schreef 't Hart ook een stortvloed aan artikelen en re-censies, waarmee hij zich profileerde als gevreesd polemist en vakkundig criticus. Hoewel we vooral in zijn vroege teksten vanwege de rechtlij-nigheid ervan eerder de wetenschap-per dan de kunstenaar terugzien, zijn de essays van 't Hart in het algemeen gebaseerd op een eigen, van niemand afgekeken standpunt op basis van zijn

kennis als bioloog en belezen criticus. Bovendien beschermt zijn nauwkeurigheid als natuurwetenschapper 't Hart (en vooral de lezer) tegen recensentenjargon. Een ander kenmerkend aspect van 't Hart is dat hij als gevoelig lezer zijn esthetisch oordeel volledig op zijn eigen karakteristieke smaak baseert en met encyclopedische kennis onderbouwt. En juist vanwege zijn eruditie heeft hij ook een zeer belangrijke bijdrage geleverd aan de discussie over het feminisme. De provocatieve bundel essays *De vrouw bestaat niet* (1982) is vandaag de dag nog steeds actueel. Van de latere romans vermelden we de psychologische detectiveroman *De kroongetuige* (1983), *Het woeden der gehele wereld* (1993; Tsjechische vertaling 2002), zich afspelend tegen de achtergrond van een onopgeloste moord die verband houdt met de periode van collaboratie en naast *Een vlucht regenwulpen* de enige roman van 't Hart die in het Tsjechisch is verschenen, en de unieke historische roman *Het psalmenoproer* (2006), waarin de stormachtige muzikale hervormingen van de protestantse liturgie van de achttiende eeuw worden beschreven.

Naast religie heeft het uitgesproken principe van "ik haat en ik bemin" van de auteur zijn ingang gevonden in de literatuur (en de muziek) en als gevolg hiervan kan men zonder overdrijving spreken over door hem geliefde en tegelijk gehate schrijvers. In dit verband is het dispuut over de rol van conventies in het literaire vak met de schrijver Frans Kellendonk (1951-1990), de auteur van de eerste en nog steeds gelezen aids-roman in de Nederlandse literatuur, *Mystiek*

lichaam (1990), beroemd geworden. In deze discussie definieert 't Hart zijn poëtica. Zijn voornaamste doel is de lezer mee te slepen, waarbij de vorm en de compositie voor hem van ondergeschikt belang zijn. Literatuur is voor hem een vorm van "gecondenseerde zelfuitdrukking", terwijl het bij Kellendonk, die eerder een aanhanger van het magisch realisme is, meer draait om "onderzoeken via verbeeldingskracht" en koude afstand. Schrijvers die hem ('t Hart) na aan 't Hart liggen, zijn Faulkner, Proust, T. Mann, Fontane, Dickens. Minder waardering heeft hij daarentegen voor H. Miller, D. H. Lawrence (ongetwijfeld vanwege diens opvatting over seksualiteit), Gombrowicz, Kafka en Nabokov. Hij legt liever de nadruk op lyrische poëzie. Het opmerkelijke aan deze discussie is het vermogen van beide, totaal verschillende auteurs om gevoelens van wederzijdse animositeit links te laten liggen en ondanks hun verschillende opvattingen een vruchtbare dialoog te voeren.

Mateloos genieten van literatuur en muziek

Duitse critici karakteriseren 't Hart als een "verbluffend ouderwetse verteller", die in de literatuur zijn eigen wereld heeft gecreëerd die zich tussen Maassluis en Leiden bevindt, en die ook de vergelijking met klassieke schrijvers als Charles Dickens kan doorstaan. Hoewel 't Hart zijn hoofd nooit op het hakblok van het postmodernisme heeft gelegd (in zijn werk vinden we geen vervreemdende ironie of metanarratieve spelletjes met de lezer), kan hij toch moeilijk gezien worden als een schrijver die

enkel "op de oude manier" schrijft. Een innovatief aspect is bijvoorbeeld de manier waarop hij met de verteltijd omgaat. Hierbij sluit hij aan op modernistische tendensen in het werk van Marcel Proust en William Faulkner. Als hij niet vernieuwend zou zijn, zou hij niet gelezen worden. Het is waar dat hij vooral een verteller is, een verteller van persoonlijk getinte verhalen, een meester van gevoelige inzichten in de intimiteit van de persoonlijke levenssfeer en in een zeer specifiek beleefde wereld. Hij is een schrijver die voortdurend in contact blijft met de levende werkelijkheid en wiens personages nooit in robots veranderen. Vanwege zijn gevoelige observatie van de innerlijke en uiterlijke wereld wordt over 't Hart ook wel gezegd dat hij enkele generaties Nederlanders heeft leren "kijken".

Ondanks zijn aangeboren schuwheid en vele conflicten verschijnt hij regelmatig in de media. In 1993 presenteerde hij een literaire talkshow en in 2014 bereikte hij het brede Nederlandse publiek met *Maartens moestuin*, zijn programma over het telen van gewassen. 't Hart is een kunstenaar van het type Woody Allen: in zijn openbare optredens spreekt hij meer dan eens zijn ontsteltenis uit over alle ellende in de wereld (zo heeft 't Hart vanwege de holocaust besloten om in zijn eigen leven kinderloos te blijven), maar fonkelt zijn (vooral recente) werk vaak van vreugde en levensgenot. Hij leeft te midden van de natuur, muziek en de roem van een levend klassiek schrijver. ■

Pavel Šrut, *Lichožrouti*

NAKLADATELSTVÍ Paseka, Praha 2012 ~ ILUSTRACE Galina Miklínová ~ PŘEKLAD DO NIZOZEMŠTINY Kees Mercks

Pochmurné úvahy a chmurné řeči

Po setmění se Hihlík s velkou igelitovou taškou plnou ponožek vypravil do dolní čtvrti. Tentokrát se musel dost často schovávat. Bud' skočil do průjezdu nebo se skrčil za parkujícím autem a párkrát musel splynout s popelnicí. Jednou ho dokonce nějaký stařík kolem popelnice honil, ale pak se ukázalo, že nehoní jeho, ale nějakého bílého králíka. Volal na něho: „Pepíčku! Pepíčku, vrať se!“

V uličkách poblíž Kilimandžára se už chodci objevovali jen zřídka. Tady měl čas trochu si vydechnout.

Uvažoval, co udělá.

Dokonce myslel na to, jestli přece jenom neměl vzít Ramsese s sebou! Nebo toho siláka Vasilu.

Byly to pochmurné úvahy. Kde bych asi teď Vasilu a jeho dva parťáky sehnal? říkal si.

Tak o tom bych něco věděl.

Když Vasil, Padrát a Čango vylezli z vraku parníku a ukázalo se, že o tom, co se stalo s Tulamorem juniorem, nemají ani páru, přestože se všechno událo tady kousek od nich, Šéfa popadl amok.

Vzal kus klacku a mlátil je hlava nehlava. Přestal, až když nemohl popadnout dech.

„Zejtřa se u mě hlaste!“ vyštěkl z posledních sil.

Opřel se o lucernu, nepřítomně koukal kolem, zatímco ti nešťastníci se belhali pryč.

V boudě za přístavištěm se dřív prodávaly vstupenky na výletní parník, ale teď byla opuštěná.

Tady se schovali a vedli chmurné řeči.

„Viděli jste, jak se mnou Šéf jednal? Jako s nějakou... onucí!“ zařval Vasil a v očích měl slzy lítosti. Vzpomněl si na své trudné sibiřské dětství.

„Asi bysme se z toho měli vyvlíknout, než nás to přiškrtí,“ přemýšlel nahlas Škrtič.

„Tohle už pro nás není. Jak já říkám: Nikdy nesedej na drát, když je pod vysokým napětím,“ řekl Padrát.

„Šéf je ras, ale Kudla Dederon se neštítí ničeho,“ řekl Čango.

„Ty ho znáš?“

podívil se Vasil.

„Jo. Párkrát vlítnul s tou svou smečkou do Eldoráda a polovinu hostů tam obral o ponožky.“

„Jak vypadá?“

„Jako feťák!“ zařval Čango. „Uši má propíchnuté síchrhajckama a dětskou fusekli si máčí do piva. Říká tomu spíďáckej dudlík!“

„Svět se zbláznil a my, slušný lichožrouti, jsme už odepzaný. Teď je na koni ta mladá generace!“ odplivl si Pepa Padrát. „A já jdu od válu. Já mám ve svém kumbálu vanu plnou ponožek, a když dostanu chuť na nějakou pěkně uleželou, tak naproti je hospoda a v ní mám pár svých štamgastů,“ zamrkal na Čanga.

„U mě v Eldorádu je to to samý,“ přitakal Čango.

„A navíc jeden pozná lidi...“

„...a začne si vážit toho, že je lichožrout,“ ukončil jejich debatu Vasil.

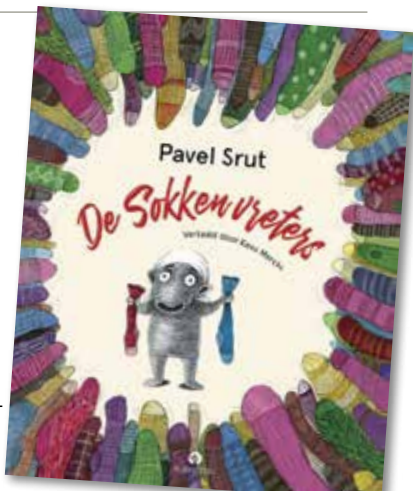
Celou dobu jen poslouchal a k těm chmurným řečem se nepřipojil. Až teď si vzal slovo.

„Jak vás tak, hoši, poslouchám, musím vám dát za pravdu. Vemte roha. Vy Šéfovi nic nedlužíte.“

„A co ty?“

Vasil se uhodil do prsou. „Co asi já tak můžu dělat, když mám takový skrzaskrzsrzaný široký srdce a věrnou náтуру? Nic! Ale vy se, holoubci, klidně vraťte domů.“

A tak Pepa Padrát zamířil do svého železářství, Škrtič Čango do Eldoráda, jen Vasil nechal nohy, ať si jdou, kam chtějí. □

Komentář překladatele

Při překladu jsem vědomě a dosti experimentálně (radikálně) zvolil různé rejstříky: spisovnou nizozemštinu, hovorovou řeč, nářečí a lámanou řeč s přízvukem. Tím jsem šel dále než zdrojový text, který používá pouze spisovnou a hovorovou češtinu. Inspiroval mě přitom mluvený text k animovanému filmu Galiny Miklínové, kde jsem v každém případě konstatoval řeč (ať už lámanou či nikoliv) s přízvukem (pražštinu, ruštinu a čínštinu). V nizozemské jazykové situaci nemluví podsvětí hovorovou řečí, nýbrž prostě nářečím. Inspiroval jsem se přitom naším národním lumpem Willemem Holleederem, z amsterodamské čtvrti Jordaanu, záznamy jehož hlasových projevů zná spousta lidí. Zviditelnil jsem to i ve jménech některých osob, jmenovitě několika (bývalých) členů bandy:

z Rusa Vasila se stal Vasili, z Čířana Čanga (Škrtiče) se stal Tsjang (de Wurger), pražský kriminálník Pepa Padrát dostal jméno Henkie Hakie a z vůdce banky Kudly Dederona se stal: Dollekíe Dralon. Počestný čínský obchodník Li-ku (zkratka pro Karlíku) dostal v nizozemštině jméno Yuan (prostě Jan). Hlavní postavou je Hihlík (v překladu Giecheltje). Název této kapitoly bylo třeba změnit kvůli souvislosti s ilustrací (není zde reprodukována) počátečního písmene: P. Příběh je o „ličožroutech“, malých bytostech, které ukradnou vždy jednu z páru ponožek a snědí ji, což řadě rodin způsobí problém, že jim z páru zůstane jen jedna ponožka, zvláště po prádle. Existují „slušní“ lichožrouti v „nadsvětí“, kteří usilují o řádný život, a existují bandy, které spolu soupeří o moc, aby se zmocnili podsvětí a nadsvěta. A jsou tu tuláci, feťáci a lupiči.

Tedy stav zcela aktuální a současně nadčasový. Tvorečkové jsou sami něco jako ponožky s malým chobotem a musí se dělat před lidmi ze skutečného světa neviditelnými, aby nebyli odhaleni. Provádějí to tak, že splynou s předměty nebo zvířaty z okolí. Dále se chovají jako malí lidé: rodí se, mají rodiče a prarodiče a mohou se jim narodit děti. Nemají rádi vodu, protože je činí těžkými jako olovo, a také ne psy, protože ti je mohou cítit. A nakonec umírají, ale to dělají tak, že se rozplynou ve venkovním vzduchu. Jeden profesor (Kadeřábek, v překladu Lokhorst) píše současně knihu o těchto bytostech, které prožívají nejružnější napínavá dobrodružství. Knihu přeložil z češtiny Kees Mercks. Vyšla v dubnu 2019 ve vydavatelství Rubinstein v Amsterdamu. **Kees Mercks** (překlad Ruben Pellar)

Commentaar van de vertaler

Bij de vertaling is bewust en tamelijk experimenteel (radicaal) gekozen voor diverse registers: ABN, spreektaal, plat en gebroken taal met een accent. Daarmee ging ik verder dan de brontekst, die alleen ABTsj (spis. čeština) en spreektaal hanteert. Ik heb me daartoe laten inspireren door de gesproken tekst bij de animatiefilm van Galina Miklínová, waar ik in elk geval (al dan niet gebroken) taal met een accent constateerde (Praags, Russisch, Chinees). In de Nederlandse taalsituatie spreekt de onderwereld geen spreektaal, maar gewoon plat. Ik heb me daarbij laten inspireren door onze nationale boef Willem Holleeder, een Jordanees, van wie geluidsopnamen viraal gingen. Ook in de naamgeving van enkele personages, met name enkele (ex)bendeleden is dit zichtbaar gemaakt: de Rus Vasil werd Vasili, de Chinees Čango (Škrtič) werd Tsjang

(de Wurger), de Praagse boef Pepa Padrát werd Henkie Hakie en bende-leider Kudla Dederon: Dollekíe Dralon. Of de brave Chinese winkelier Li-ku (afkorting voor Karlíku) werd Yuan (zeg maar Jan). Hoofdpersoon is Hihlík (werd Giecheltje). De titel van het onderhavige hoofdstukje moest worden aangepast in verband met de samenhang met de illustratie (hier niet weergegeven) van de beginletter: een P. Het verhaal gaat over 'sokkenvreter's', wezentjes die eropuit zijn een sok van een paar te stelen en op te eten, waardoor menig gezin met het probleem van vaak alleen enkele sokken komt te zitten, met name na de was. Er zijn 'burgerlijke' sokkenvreter's in de bovenwereld die een ordentelijk leventje nastreven, en er zijn bendes die onderling een machtsstrijd leveren om greep te krijgen op de onder- en bovenwereld. En er zijn zwervers, junks en inbrekers. Geheel

actueel dus en tegelijk van alle tijden. De wezentjes zijn zelf een soort sokjes met een slurfje en moeten zich onzichtbaar maken voor mensen uit de echte wereld om niet ontdekt te worden. Ze doen dat door zich te versmelten met voorwerpen of dieren uit de omgeving. Verder gedragen ze zich als mensjes: ze worden geboren, hebben (groot)ouders en kunnen kinderen krijgen. Ze hebben een hekel aan water, want daar worden ze loodzwaar van, en van honden, want die kunnen hen ruiken. En uiteindelijk sterven ze, maar doen dat door in de buitenlucht te vervluchtigen. Een professor (Kadeřábek, wordt Lokhorst) schrijft gelijktijdig een boek over deze wezentjes, die allerlei spannende avonturen beleven. Het boek werd uit het Tsjechisch vertaald door Kees Mercks en verscheen in april 2019 bij uitgeverij Rubinstein, Amsterdam. **Kees Mercks**

Pavel Šrut, Sokkenvreter's

UITGEVERIJ Rubinstein, Amsterdam 2019 ~ ILLUSTRATIE Galina Miklínová ~ VERTALING IN HET NEDERLANDS Kees Mercks

Prakkezerende sokkenvreter's

Na het invallen van de schemering ging Giecheltje met een grote plastic tas vol sokken op weg naar de benedenstad. Ditmaal moest hij zich om de haverklap verstoppen. Of hij sprong dan een portiek in of verschool zich achter een geparkeerde auto en een paar keer moest hij zich versmelten met een vuilnisbak. Eén keer werd hij zelfs door een bejaarde man om een vuilnisbak heen achternagezeten, maar het bleek dat hij niet hém achternazat, maar zijn witte konijn. Hij riep tegen hem: 'Jopie, Jopie, kom terug!' In de steegjes rond de Kilimanjaro kwam je nog maar zelden voetgangers tegen. Hier had hij de tijd om even uit te puffen.

Hij overwoog wat hij zou doen. Hij dacht er zelfs aan of hij toch niet Ramses mee had moeten nemen! Of die krachtpatser Vasili. Dat waren sombere overwegingen. Waar zou hij immers Vasili en zijn twee gabbers moeten vinden? vroeg hij zich af.

Daar weet ik wel iets van. Toen Vasili, Henkie en Tsjang van het wrak van de plezierboot op de wal waren gesprongen en het bleek dat ze er geen flauw idee van hadden wat er met Tulamor junior was gebeurd, ook al had alles zich maar een klein eindje van hen afgespeeld, had de Boss meteen een aanval van woede gekregen. Hij pakte een eind hout en begon op hen los te slaan. Hij hield daar pas mee op toen hij zelf naar adem moest happen. 'Morgen melden bij mij!' brieste hij, zijn laatste krachten gebruikend. Hij zocht steun bij een lantaarnpaal en keek afwezig om zich heen, terwijl die arme donders afdropen. In het hokje bij de aanlegplaats, waar vroeger kaartjes voor de plezierboot werden verkocht, was het nu leeg. Daar verscholen ze zich en voerden een nog somberder gesprek. 'Zagen joellie choe de Big Boss me bechandelde? As, eh... voetveeg!' bromde Vasili en had tranen in zijn ogen van verdriet. Hij dacht terug aan zijn zware Siberisch koude jaren.

'Misschien motte we 'm drosse voordat-ie ons nog wurgt,' peinsde de Wurger hardop. 'Dit is niks meer voor ons. Of, zoas ik altijd zeg: ga nooit op 'n stukkie ijzerdraad zitten as 'r stroom op staat,' zei Hakie. 'De Boss is 'n beul, maar Dollekíe Dralon is nergens vies van,' zei Tsjang. 'Ken jij 'm dan?' vroeg Vasili verbaasd. 'Jawel, 'n paar keer is-ie met die meute van 'm de Eldorado binnengestormd en heb-ie de helft van de bezoekers van hun sokke beroofd.' 'Hoe ziet-ie eruit?' 'As 'n junk,' bromde Tsjang. 'Hij heb vellighedsspelde door z'n ore en sabbelt graag op 'n kindersokkie dat-ie dan in z'n bier doopt. Dat noemt-ie z'n speedspeen!' 'Het is in de wereld 'n rotzooitje en wij, fatsoenlijke sokkenvreter's, wij benne afgeschreve. Thans zit de jonge generatie in 't zadel!' zei Henkie Hakie en spuugde op de grond. 'Ik ga met p'sioen. Ik heb thuis in m'n rommelhokkie 'n badkuip vol sokkies, en as 'k trek heb neem 'k 'n lekkere belége, en tegenover me is 'n kroeg en daar ken 'k 'n paar stamgaste,' voegde hij eraan toe en knipoogde naar Tsjang. 'Bij mij in de Eldorado is 't niet anders,' verzekerde Tsjang. 'En dan, zo leer je mense kenne...' 'En ga je chet waardere dat je 'n sokkenvreter bent,' voltooide Vasili het debat.

De hele tijd had hij gezwegen en zich niet in die sombere praatjes gemengd. Pas nu nam hij het woord. 'Gabbers, zoals ik joellie aanchoor, moet 'k joellie chelemaal g'lijk geve. Pak je biezen. Joellie zijn de Boss niks schuldig.' 'En jij dan?' Vasili bonkte zich op zijn borst. 'Wat mot ik nou met zo'n choei raum chart en zo'n trouwe natoer? Niks nie! Maar joellie, gabbers, gaan joellie g'roest naar joellie chaus t'roeg.' Zo gebeurde het dat Henkie Hakie koers zette naar zijn oudijzerhandel en Tsjang de Wurger naar de Eldorado; alleen Vasili liet zijn benen alle vrijheid te gaan waar ze heen wilden. ■

Karel Čapek,

Zahradníkův rok, (1929),

Het jaar van den tuinman (1932)

vs. Het jaar van de tuinier (2003)

Ilustrace: Josef Čapek

Při následujícím srovnání dvou překladů nádherného a humor-
ného *Zahradníkův roku* (1929) Karla Čapka je třeba zohlednit,
že v třicátých letech se používaly jiné překladatelské strategie
než dnes a že redaktor v kanceláři tehdy přeložený text více
přizpůsoboval panujícím normám tak, že vynechával slova
a věty, které se mu nelíbily, aby tak docílil „dobře čitelné nizo-
zemštiny“. Kromě toho nebyly překladové slovníky dosud tak
dalece rozvinuté jako dnes, alespoň ne s cílovým jazykem nizo-
zemština. K tomu došlo teprve v minulém století v polovině
konce devadesátých let/ na počátku desátých let tohoto století.
Paní Eva Raedt-De Canter vykonala svým (autorizovaným) pře-
kladem z češtiny průkopnickou práci. Překlad *Het jaar van den*
tuinman pochází z roku 1932 a vydalo ho nakladatelství Van
Holkema & Warendorf. Druhý, „moderní“ nizozemský překlad
je z roku 2003 a vydalo ho nakladatelství Gianotten. Dílo pře-
ložila z francouzštiny Annemarie Vervoordeldonková. V dalším
mi nejde o to, abych zvedl káravý prstík nebo uděloval pokle-
pání na rameno, zajímavé mi připadaly rozdíly, které se z růz-
ných důvodů do překladů vloudily. Francouzskou verzi se mi
nepodařilo získat, zato anglickou z roku 1931.
Nejprve český text (první odstavec, vydání Č. Spis., Praha 1957):

Karel Čapek: Jak se zakládají zahrádky

Zahrádky je možno zakládati několikerým způsobem;
nejlepší je ten, že se na to vezme zahradník. Zahradník
vám tam nasází všelijaké hůlky, proutí a košťátka, o kte-
rých tvrdí, že jsou to javory, hlohy, bezy, vysokokmeny,
polokmeny a jiné přírodní druhy; potom se rýje v hlíně,
zobrací ji na ruby a zase ji uplácá, udělá ze škvárů cestič-
ky, nastrká tu a tam do země jakési zvadlé lupení, o němž

prohlašuje, že to jsou pereny, naseje na příští trávník
semínko, jež nazývá anglickým jílkem a psínečkem, psár-
kou, pohaňkou a bojínkem, a potom odejde, nechávaje
za sebou zahrádku hnědou a holou, jako byla dne prvního
o stvoření světa; jen vám klade na srdce, abyste tu
všechnu hlínu země denně pečlivě kropili, a až vzejde
tráva, abyste si nechali přivézt na cestičky písek.
Nu dobře.

Název knihy:

1a. *Het jaar van den tuinman* (1932)

Název knihy:

1b. *Het jaar van de tuinier* (2003)

Název 1. kapitoly

2a. Hoe tuintjes aangelegd worden

Název 1. kapitoly

2b. Hoe een tuin ontstaat

3a. Er zijn heel wat verschillende manieren om een tuintje
aan te leggen;

3b. Er zijn wel honderd manieren om een tuin aan te
leggen;

4a. De beste manier is om een tuinman te nemen.

4b. De beste is om een tuinier in de arm te nemen.

5a. De tuinman zal een aantal stokken, twijgen en bezem-
stelen in den grond zetten

5b. Deze tuinier zal allerlei stukken hout, stokken of be-
zemstelen in de grond steken

6a. en U verzekeren dat dit ahornen, hagedoorns, serin-
gen, stok- en struikrozen, en andere plantensoorten zijn;

6b. En u verzekeren dat het esdoorns, meidoorns, serin-
gen, stam- of struikrozen en andere plantensoorten zijn.

7a. Daarna zal hij paadjes maken van puin, hier en daar
wat verdorde struiken in den grond steken en verklaren
dat dit vaste planten zijn;

7b. Vervolgens begint hij in de grond te wroeten, schept
hem om en stampť hem weer aan, legt sintelpaadjes aan,
steekt hier en daar wat droevige twijgen in de grond –
planten volgens hem –

8a. hij zal zaad strooien voor het toekomstige grasperk en
zal het Engelsch raygras en helmgras, vossestaart, hon-
destaart-, en kattestaartgras noemen;

8b. en strooit zaad dat hij raaigras, kropaar, vossenstaart,
kamgras en doddegras noemt, voor het toekomstige
grasveld.

9a. daarna zal hij vertrekken, en den tuin achterlaten
ledig en woest, zooals hij was op den eerste dag van de
schepping der aarde;

9b. Dan gaat hij weg en laat de tuin net zo woest en ledig
achter als op de eerste dag van de schepping,

10a. en hij zal je op het hart drukken, dat je al deze aarde
iedereen dag zorgvuldig moet begieten,

10b. Na u te hebben opgedragen de aarde elke dag zorg-
vuldig te besproeien

11a. en als het gras opkomt grint moet bestellen voor de
paden. Maar nu verder.

11b. En, wanneer het gras opkomt, zand te laten komen
voor de paden. Dat gaat goed.

Největší rozdíl se objevuje u 6 a 7: u 6 jsou „vysokokmeny a polokmeny“ (hoog- en halfstammen) nahrazeny „stok- en struikrozen“ (hûlkové a keřové růže) (6a), přičemž „stokrozen“ (hûlkové růže) tak jako tak není botanicky správné, a u 6b správnějším „stam- of struikrozen“ (stonkové růže a keřové růže). Žert, který zde Čapek dělá, je pokračování: „en andere plantensoorten“, kvazi naivní poznámky, protože vysokokmeny a polokmeny samozřejmě nejsou rostlinné druhy. Dále zmizelo u 7a „zobrací ji na ruby a zase ji uplácá“ a „cestičky jsou ze stavebního rumu“ (paadjes van puin) (7a) ve skutečnosti se jedná o „cestičky ze škvárů“ (sintelpaadjes). Anglický překlad z roku 1931 ovšem také uvádí „rubble“ (stavební rum). A u 11a: „štěrk“ (grint) musí být „písek“ (zand).

Spor je ostatně možný, i co se týče názvu knihy: zvolíme „tuinier“ (1b, zahrádkář, ten, kdo zahradničí ze záliby) nebo „zahradník“ (1a, profesionální zahradník). Zde jedná, myslím, skutečně o někoho, kdo zahraničí ze záliby, ale měl by raději využít pomoci profesionálního zahradníka. Zahradník může pracovat také u někoho jiného, zatímco zde se jedná o „neprofesionálního milovníka zahradničení“. A v názvu 1. kapitoly by mělo stát „worden aangelegd“ (se zakládají) a nikoliv „ontstaan“ (vznikají), jako by šlo o spontánní dění.

„Hondenstaart- en kattenstaartgras“ v 8a bylo, zdá se, převzato z anglického překladu (dog's tail and cat's tail grass) („dog's tail grass je latinsky *Cynosurus cristatus*, česky pohánka hřebenitá, cat's tail grass označuje možná více trav, jednou z možností je *Phleum pratense*, bojínek luční, bojínek skutečně v Čapkově textu nacházíme). Možná je obojí inspirováno Čapkovou láskou ke psům a kočkám, o které také psal. Ostatně zde nápadně aliteruje v „psínečkem, psárkou, pohaňkou a bojínkem“, rovněž tak u „hnědou a holou“ (9), což by se dalo například přeložit výrazem „bruin en braak“. Výčet druhů trav u 8b ovšem působí absurdně.

Nezajímavý není ani povzdech na konci „Nu добре“. U 11a je z toho: „Maar nu verder“ (Ale teď dál), v 11b: „Dat gaat goed“ (Jde to dobře), ale je to tedy méně dobře. Anglické: „Very well then“ se tomu podle mého blíží nejvíc. Pak je tu ještě pár menších odchylek. Byla by příliš velká práce všechno vysvětlovat. Raději to přeložím sám:

Karel Čapek: Hoe je tuintjes aanlegt

Tuintjes kun je op diverse manieren aanleggen; de beste manier is een tuinman in de arm te nemen. Een tuinman zal voor u allerlei stokken, twijgen en bezempjes in de grond planten, waarvan hij zal beweren dat het ahornen, meidoorns, vlierstruiken, hoog- en halfstammen en andere plantensoorten zijn; vervolgens wroet hij in de aarde, keert die ondersteboven en stampt die weer aan, legt hij paadjes aan van sintels, steekt hier en daar wat verlept gebladerte in de grond, waar hij plechtig van verklaart dat het winterharde planten zijn, zaait voor een grasveld in spe zaadjes in, die hij Engels raagras noemt en struisgras, rookgras, kamgras, doddengras, en vervolgens gaat hij weg, een bruin en braak tuintje achterlatend, dat eruitziet als op de eerste dag van de schepping; hij zal je nog op het hart drukken dat je al die aarde dagelijks zorgvuldig zult moeten besproeien, en dat je, zodra het gras opkomt, zand moet laten komen voor de paadjes. Het zal allemaal wel.

*

Druhý odstavec českého textu:

Člověk by si myslel, že kropení zahrádky je zcela jednoduchá věc, zvlášt má-li na to hadici. Záhy se ukáže, že hadice je neobyčejně úskočný a nebezpečný tvor, pokud není domestikována; svíjí se, skáče, vymršťuje se, dělá pod sebe spoustu vody a s rozkoší se hrouží do bahna, jež si takto vytvořila; načež se vrhne na člověka, jenž hodlá kropit, a ovine se mu kolem nohou; je nutno na ni šlápnout, a tu se vzepne a otočí se člověku kolem pasu a krku; zatím co s ní postižený zápasí jako s krajtou, obrátí ta obluda mosaznou hubičku vzhůru a chrlí mocný proud vody do oken na čerstvě pověšené záclony. Je nutno chopit ji energicky za hlavu a natáhnout ji co nejvíce možno; bestie zuří bolestí a začne rozstříkovat vodu nikoliv z hubičky, nýbrž z hydrantu a kdesi uprostřed těla. Je třeba napoprvé tří lidí, aby ji jakž takž zkrotili; všichni pak opouštějí místo zápisu pomazání blátem až po uši a bohatě zkropeni vodou; pokud se zahrádky týče, změnila se místy v mazlavé kaluže, zatím co na jiných místech žíznivě rozpukává.

*

1a. Men zou zoo denken, dat het begieten van een tuintje 'n heel eenvoudig werk is, vooral als men een tuinslang heeft.

2a. Maar het zal U spoedig duidelijk worden, dat een tuinslang, zoolang zij nog niet getemd is een buitengewoon grillig en gevaarlijk beest is

3a. want zij worstelt, zij springt, zij draait, zij maakt plassen water en duikt verheugd in den chaos, dien zij gemaakt heeft;

4a. daarna valt zij den man aan, die haar gebruikt en kronkelt en steigert zij en draait zich om je middel en nek,

5a. en terwijl je met haar vecht als met een cobra, richt het monster zijn koperen kop op

6a. en spuwt een machtigen stroom water door de ramen op de gordijnen die pas opgehangen zijn.

7a. Je moet haar stevig beetpakken en vasthouden; het beest kronkelt alsof het pijn heeft en begint te spuiten, niet uit zijn bek, maar ergens uit het midden van zijn lichaam.

8a. Er zijn minstens drie man voor noodig om het te temmen en zij verlaten allen het slagveld, bespat met modder en gedrenkt in water;

9a. wat den tuin zelf betreft, hier en daar is hij veranderd in een modderpoel, terwijl de grond op andere plaatsen barst van droogte.

1b. Men zou denken dat niets eenvoudiger is dan het besproeien van een tuin, zeker wanneer men in het bezit is van een tuinslang.

2b. Algauw komt u echter tot de ontdekking dat een nog niet getemde tuinslang een bijzonder geraffineerd en gevaarlijk wezen is.

3b. Zij kronkelt, maakt rare buitelingen, verslapt plotseling, verspreidt een grote plas water en wentelt zich behaaglijk rond in de aldus ontstane modderpoel.

4b. Vervolgens werpt ze zich op de persoon die van plan was te gaan sproeien en rolt zich om diens benen. Hij moet haar daarop onder zijn voet vastklemmen, maar ze verheft zich en krult zich om zijn middel en hals.

5b. Terwijl hij met haar vecht als met een python, draait het monster zijn koperen mond naar de hemel

6b. en spuit een krachtige waterstraal door de openstaande ramen tegen de schone gordijnen.

7b. Het is dan noodzakelijk haar bij de kop te pakken en zoveel mogelijk uit te rekken. Het gedrocht wordt gek van pijn en gaat spugen, niet uit zijn bek, maar via de achterkant en ergens vanuit het midden van zijn lichaam.

8b. De eerste keer zijn er drie mannen nodig om haar enigszins tot bedaren te brengen. Zij zullen het slagveld doorweekt en tot aan hun oren met modder besmeurd verlaten.

9b. Wat de tuin betreft: op enkele verspreid liggende klodders modder na is de grond kurkdroog.

U 3a se „svíjí se“ překládá „worstelt“, u 3b „kronkelt“, KM: „kronkelt“; nizozemské „slang“ (hadice) je gramaticky ženského nebo mužského rodu. Zvolíme-li ženský rod, dostává kontext lehce erotické zabarvení; „skáče“ u 3a: „ze springt“ (skáče), 3b: „ze maakt rare buitelingen“ (dělá podivné kotrmelce) (?), KM: „ze springt of huppelt“ (skáče nebo poskakuje); „vymršťuje se“: u 3a „ze draait“ (kroutí se), u 3b: „ze verslapt plotseling“ (náhle ochabuje) (?) KM: „ze veert plots op“ (náhle se vymršťuje). V druhé části věty dělá 3a chybu: vynechává „behaaglijk“ (s rozkoší), přestože slovo větu naopak tak pěkně zabarvuje: hadice je zjevně ve svém živlu. O „chaos“ (3a) se vůbec nejedná.

Ve 4a je vynecháno jako „om de benen“ (kolem nohou) a „op de slang trappen“ (na ni šlápnout) (z důvodů sympatií vůči zvířatům nebo ženám?); „zich verheffen“ (4b) za „vzepne“ je poněkud slabé, „steigeren“ (4a) příliš silné (hadice není kůň); KM: omhoogschieten. „nek“ (4a) a „hals“ (4b): je třeba použít „keel“.

U 5 is „python“ (krajta) (5b) správné, „cobra“ (kobra) (5a) ne (i v anglickém překladu je „cobra“). Tam, kde má 5a „koperen kop“ (měděná hlavice) a 5b „koperen mond“ (měděná ústa), by vlastně mělo být ironicky a půvabně „koperen mondje“ (měděná hubička). Fakticky se zde samozřejmě jedná o hubici (zahradní) hadice. A vlastně to má být: „geelkoperen“ (mosazný) místo „měděný“ (anglicky: brass mouth).

U 6 nejsou u 6b záclony „čerstvě pověšené“, to je totiž vynecháno; KM: raději „vitrage“ (záclony).

U 7 je 7b přesnější. U 7a je „uitrekken“ (natáhnout) možná z výše uvedených důvodů vynecháno. Pak zajímavý „hydrant“, ze kterého hadice chrlí. U 7a je vynecháno, u 7b nota bene „achterkant“ (zadní strana), což se sice rýmuje s hydrant, ale není správné. Míně je odběrný bod, ze kterého může přicházet velké množství vody, jako například požární kohout (nebo hydrant, i když je toto slovo běžněmu občanu méně známé). Zde se jedná o stojící kohout v zahradě, na kterém je upevněna zahradní hadice.

U 8 je „minstens“ (napoprvé) v 8a chybné, 8b správné („voor de eerste keer“). Dále vynechává 8a „tot zijn oren“ (až po uši) a „pomazání blátem“ je u 8a „bespat met modder“ (postříkání blátem) a u 8b přesněji „met modder besmeurd“ (pomazání blátem). 8a: „gedrenkt in water“ (namočení ve vodě), 8b: „doorweekt“ (promáčení); KM: musí být ironické: „rijkelijk besproeid“ (bohatě pokropení).

Možná je dokonce třeba chápat „pomazat“ a „pokropit“ jako slova církevního rituálu: pomazání a pokropení. Minimálně jako *second thought*. Aby se to přece jen trochu ozvláštnilo: „bemodderd en besprenkeld“ (zablácení a postříkání), přičemž se v každém případě opakované „po-“, objevuje jako opakované „be-„.

U 9 jsou „mazlavé kaluže“ (glibberige plassen) v 9a „modderpoel“ (blátivá kaluž), u 9b: „klodders modder“ (hroudý bahna). (Pěkný vnitřní rým, ale to v textu není.) Na závěr: „zahrádka žíznivě rozpukává“ je v 9a přeloženo jako: „barst van droogte“ (puká suchem), u 9b je zahrada „kurkdroog“ (suchá jak troud); KM: „uitgedroogd naar water dorst“.

Ideálně by tato pasáž mohla v mém překladu vypadat takto:

Je zou denken dat het besproeien van een tuintje een heel eenvoudige zaak is, en al helemaal als je een tuinslang ter beschikking hebt. Algauw blijkt zo'n slang, zolang ze niet gedomesticeerd is, een bijzonder grillig en gevaarlijk wezen; ze kronkelt, huppelt, veert met een schok op, zorgt onder zich voor een hoop water en dompelt zich dan vol genot in de modder die ze op die manier heeft gevormd; vervolgens werpt ze zich op degene die wil gaan sproeien, en wikkelt zich om zijn benen; nu moet je je voet op haar zetten, maar dan schiet ze omhoog en draait zich om zijn middel en keel; terwijl de getroffene met haar worstelt als ware ze een python, steekt het monster zijn geelkoperen mondje omhoog en spuit een machtige stroom water door de ramen tegen de pas opgehangen vitrage. Je moet haar energiek bij de kop pakken en haar met je andere hand zo ver mogelijk zien uit te rekken; het beest wordt razend van pijn en begint water rond te sproeien, maar dat komt niet uit zijn lieve mondje, maar uit de waterkraan in de tuin én ergens uit het midden van zijn lijf. Voor de eerste keer heb je er drie man voor nodig om haar enigszins te bedwingen; tot aan de oren bemodderd en rijkelijk met water besprenkeld verlaten allen daarna het strijdveld; wat het tuintje betreft: dat is hier en daar in glibberige plassen veranderd, terwijl het op andere plekken uitgedroogd naar water dorst. ▢

Karel Čapek, *Zahradníkův rok*, (1929), *Het jaar van den tuinman* (1932) *vs. Het jaar van de tuinier* (2003)

Illustratie: Josef Čapek

Bij de volgende vergelijking van twee vertalingen van Karel Čapeks prachtige en grappige *Zahradníkův rok* (1929) dient in aanmerking te worden genomen dat er in de jaren dertig andere vertaalstrategieën gebruikelijk waren dan tegenwoordig en dat de bureauredacteur destijds een vertaalde tekst meer aan de heersende standaards aanpaste door woorden en zinnen weg te laten die hem niet bevielen om er zo 'leesbaar Nederlands' van te maken. Bovendien waren de vertaalwoordenboeken nog niet zover ontwikkeld, althans niet naar het Nederlands. Dat gebeurde pas de vorige eeuw rond eind jaren negentig/begin jaren tien van deze eeuw. Mevrouw Eva Raedt-De Canter deed met haar (geautoriseerde) vertaling uit het Tsjechisch pionierswerk. *Het jaar van den tuinman* is van 1932 en werd uitgegeven bij Van Holkema & Warendorf. De andere, 'moderne' Nederlandse vertaling is van 2003, werd uitgegeven bij Gianotten en is uit het Frans vertaald door Annemarie Vervoordeldonk. Verder gaat het mij er hier niet om een beschuldigend vingertje te heffen of een schouderklopje uit te delen, interessant vind ik de verschillen die er om verschillende redenen in sluipen. De Franse versie kon ik niet bemachtigen, een Engelse uit 1931 wel. Eerst de Tsjechische tekst (eerste alinea, uitgave Č.Spis., Praha 1957):

Karel Čapek: Jak se zakládají zahrádky

Zahrádky je možno zakládati několikerým způsobem; nejlepší je ten, že se na to vezme zahradník. Zahradník vám tam nasází všelijaké hůlky, proutí a košťátka, o kterých tvrdí, že jsou to javory, hlohy, bezy, vysokokmeny, polokmeny a jiné přírodní druhy; potom se rýje v hlíně, zobrací ji na ruby a zase ji uplácá, udělá ze škvárů cestičky, nastrká tu a tam do země jakési zvadlé lupení, o němž

prohlašuje, že to jsou pereny, naseje na příští trávník semínko, jež nazývá anglickým jílkem a psínečkem, psárkou, pohaňkou a bojínkem, a potom odejde, nechávaje za sebou zahrádku hnědou a holou, jako byla dne prvního o stvoření světa; jen vám klade na srdce, abystu tu všechnu hlínu země denně pečlivě kropili, a až vzejde tráva, abyste si nechali přivézt na cestičky písek. Nu dobře.

Titel boek:

1a. *Het jaar van den tuinman* (1932)

Titel hoofdstuk 1

2a. Hoe tuintjes aangelegd worden

3a. Er zijn heel wat verschillende manieren om een tuintje aan te leggen;

4a. De beste manier is om een tuinman te nemen.

5a. De tuinman zal een aantal stokken, twijgen en bezemstelen in den grond zetten

6a. en U verzekeren dat dit ahornen, hagedoorns, seringen, stok- en struikrozen, en andere plantensoorten zijn;

7a. Daarna zal hij paadjes maken van puin, hier en daar wat verdorde struiken in den grond steken en verklaren dat dit vaste planten zijn;

8a. hij zal zaad strooien voor het toekomstige grasperk en zal het Engelsch raygras en helmgras, vossestaart, hondestaart-, en kattestaartgras noemen;

9a. daarna zal hij vertrekken, en den tuin achterlaten ledig en woest, zooals hij was op den eerste dag van de schepping der aarde;

10a. en hij zal je op het hart drukken, dat je al deze aarde iederen dag zorgvuldig moet begieten,

11a. en als het gras opkomt grint moet bestellen voor de paden. Maar nu verder.

Titel boek:

1b. *Het jaar van de tuinier* (2003)

Titel hoofdstuk 1

2b. Hoe een tuin ontstaat

3b. Er zijn wel honderd manieren om een tuin aan te leggen;

4b. De beste is om een tuinier in de arm te nemen.

5b. Deze tuinier zal allerlei stukken hout, stokken of bezemstelen in de grond steken

6b. En u verzekeren dat het esdoorns, meidoorns, seringen, stam- of struikrozen en andere plantensoorten zijn.

7b. Vervolgens begint hij in de grond te wroeten, schept hem om en stampt hem weer aan, legt sintelpaadjes aan, steekt hier en daar wat droevige twijgen in de grond – planten volgens hem –

8b. en strooit zaad dat hij raaigras, kropaar, vossenstaart, kamgras en doddegras noemt, voor het toekomstige grasveld.

9b. Dan gaat hij weg en laat de tuin net zo woest en ledig achter als op de eerste dag van de schepping,

10b. Na u te hebben opgedragen de aarde elke dag zorgvuldig te besproeien

11b. En, wanneer het gras opkomt, zand te laten komen voor de paden. Dat gaat goed.

Het grootste verschil treedt op bij 6 en 7: bij 6 zijn de 'hoog- en halfstammen' vervangen door 'stok- en struikrozen' (6a), waarbij 'stokrozen' sowieso botanisch niet correct is, en bij 6b door het correctere 'stam- en struikrozen'. De grap die Čapek hier maakt is het vervolg: 'en andere plantensoorten', een quasi naïeve opmerkingen omdat hoog- en halfstammen op zich natuurlijk geen plantensoorten zijn. Verder is bij 7a het 'wroet- en stamwerk' verdwenen en zijn de 'paadjes van puin' (7a) echt 'sintelpaadjes' (ze škvárů). De Engelse vertaling uit 1931 geeft trouwens ook 'rubble' (puin). En bij 11: 'het grint' moet 'zand' zijn (písek).

Over de titel van het boek is trouwens ook te twisten: kies je voor 'tuinier' (hobbyist, 1b) of 'tuinman' (1a, nl. (de beroeps-). Hier gaat het, lijkt me, echt om een hobbyist die maar beter een professionele kracht in de arm zou moeten nemen. Een tuinman klust ook bij anderen, terwijl het hier om een 'burger'-tuinier gaat. En in de titel van hoofdstuk 1 zou 'worden aangelegd' moeten staan en niet 'ontstaan', alsof het spontaan gebeurt.

'Hondenstaart- en kattenstaartgras' in 8a lijkt uit de Engelse vertaling te komen (dog's tail and cat's tail grass). Misschien zijn beide geïnspireerd op Čapeks liefde voor honden en katten, waarover hij ook schreef. Overigens allitereert hij hier wel opvallend, zoals ook bij 'hnědou a holou' (9), bijvoorbeeld te vertalen met 'bruin en braak'. De opsomming van grassoorten werkt bij 8b wel absurdistisch.

Niet oninteressant is ook aan het eind de verzuchting 'Nu dobře'. Bij 11a wordt dit: 'Maar nu verder', in 11b: 'Dat gaat goed', maar is dus minder goed. Het Engels: 'Very well then' komt er volgens mij het dichtste bij. Dan zijn er nog flink wat kleinere afwijkingen. Om dat allemaal uit te leggen zou te veel werk zijn. Liever vertaal ik het zelf maar even:

Karel Čapek: Hoe je tuintjes aanlegt

Tuintjes kun je op diverse manieren aanleggen; de beste manier is een tuinman in de arm te nemen. Een tuinman zal voor u allerlei stokken, twijgen en bezempjes in de grond planten, waarvan hij zal beweren dat het ahornen, meidoorns, vlierstruiken, hoog- en halfstammen en andere plantensoorten zijn; vervolgens wroet hij in de aarde, keert die ondersteboven en stampt die weer aan, legt hij paadjes aan van sintels, steekt hier en daar wat verlept gebladerte in de grond, waar hij plechtig van

verklaart dat het winterharde planten zijn, zaait voor een grasveld in spe zaadjes in, die hij Engels raaigras noemt en struisgras, rookgras, kamgras, doddengras, en vervolgens gaat hij weg, een bruin en braak tuintje achterlatend, dat eruitziet als op de eerste dag van de schepping; hij zal je nog op het hart drukken dat je al die aarde dagelijks zorgvuldig zult moeten besproeien, en dat je, zodra het gras opkomt, zand moet laten komen voor de paadjes. Het zal allemaal wel.

*

Tweede alinea van de Tsjechische tekst:

Člověk by si myslel, že kropsení zahrádky je zcela jednoduchá věc, zvlášť má-li na to hadici. Záhy se ukáže, že hadice je neobyčejně úskočný a nebezpečný tvor, pokud není domestikována; svíjí se, skáče, vymršťuje se, dělá pod sebe spoustu vody a s rozkoší se hrouží do bahna, jež si takto vytvořila; načež se vrhne na člověka, jenž hodlá kropit, a ovine se mu kolem nohou; je nutno na ni šlápnout, a tu se vzepne a otočí se člověku kolem pasu a krku; zatím co s ní postižený zápasí jako s krajtou, obrátí ta obluda mosaznou hubičku vzhůru a chrlí mocný proud vody do oken na čerstvě pověšené záclony. Je nutno chopit ji energicky za hlavu a natáhnout ji co nejvíce možno; bestie zuří bolestí a začne rozstříkovat vodu nikoliv z hubičky, nýbrž z hydrantu a kdesi uprostřed těla. Je třeba napoprvé tří lidí, aby ji jakž takž zkrotili; všichni pak opouštějí místo zápisu pomazání blátem aý po uši a bohatě zkropení vodou; pokud se zahrádky týče, změnila se místy v mazlavé kaluže, zatím co na jiných místech žíznivě rozpukává.

*

1a. Men zou zoo denken, dat het begieten van een tuintje 'n heel eenvoudig werk is, vooral als men een tuinslang heeft.	1b. Men zou denken dat niets eenvoudiger is dan het besproeien van een tuin, zeker wanneer men in het bezit is van een tuinslang.
2a. Maar het zal U spoedig duidelijk worden, dat een tuinslang, zoolang zij nog niet getemd is een buitengewoon grillig en gevaarlijk beest is	2b. Algauw komt u echter tot de ontdekking dat een nog niet getemde tuinslang een bijzonder geraffineerd en gevaarlijk wezen is.
3a. want zij worstelt, zij springt, zij draait, zij maakt plas-sen water en duikt verheugd in den chaos, dien zij ge-maakt heeft;	3b. Zij kronkelt, maakt rare buitelingen, verslapt plotse-ling, verspreidt een grote plas water en wentelt zich be-haaglijk rond in de aldus ontstane modderpoel.
4a. daarna valt zij den man aan, die haar gebruikt en kronkelt en steigert zij en draait zich om je middel en nek,	4b. Vervolgens werpt ze zich op de persoon die van plan was te gaan sproeien en rolt zich om diens benen. Hij moet haar daarop onder zijn voet vastklemmen, maar ze verheft zich en krult zich om zijn middel en hals.
5a. en terwijl je met haar vecht als met een cobra, richt het monster zijn koperen kop op	5b. Terwijl hij met haar vecht als met een python, draait het monster zijn koperen mond naar de hemel
6a. en spuwt een machtigen stroom water door de ramen op de gordijnen die pas opgehangen zijn.	6b. en spuit een krachtige waterstraal door de openstaan-de ramen tegen de schone gordijnen.
7a. Je moet haar stevig beetpakken en vasthouden; het beest kronkelt alsof het pijn heeft en begint te spuiten, niet uit zijn bek, maar ergens uit het midden van zijn lichaam.	7b. Het is dan noodzakelijk haar bij de kop te pakken en zoveel mogelijk uit te rekken. Het gedrocht wordt gek van pijn en gaat spugen, niet uit zijn bek, maar via de achter-kant en ergens vanuit het midden van zijn lichaam.
8a. Er zijn minstens drie man voor nodig om het te temmen en zij verlaten allen het slagveld, bespat met modder en gedrenkt in water;	8b. De eerste keer zijn er drie mannen nodig om haar enigszins tot bedaren te brengen. Zij zullen het slagveld doorweekt en tot aan hun oren met modder besmeurd verlaten.
9a. wat den tuin zelf betreft, hier en daar is hij veranderd in een modderpoel, terwijl de grond op andere plaatsen barst van droogte.	9b. Wat de tuin betreft: op enkele verspreid liggende klodders modder na is de grond kurkdroog.

Bij 5 is ‘python’ (5b) juist, ‘cobra’ (5a) niet (ook het Engels heeft cobra). Waar 5a ‘koperen kop’ en 5b ‘ko-peren mond’ heeft, zou het eigenlijk ironisch en lieflijk ‘koperen mondje’ (hubička) moeten zijn. In feite gaat het natuurlijk om het mond(stuk) van de (tuin) slang. En eigenlijk moet het zijn: ‘geelkoperen’ i.p.v. ‘koperen’ (Engels: brass mouth).

Bij 6 zijn bij 6b de gordijnen niet ‘zojuist opgehangen’, want weggelaten; KM: liever ‘vitrage’.

Bij 7 is 7b preciezer. Bij 7a is het ‘uitrekken’ (natáhnout) mogelijk om bovengenoemde redenen weggelaten. Dan de interessante ‘hydrant’ waaruit de slang spuwt. Bij 7a weg-gelaten, bij 7b nota bene ‘achterkant’, hetgeen wel rijmt op hydrant, maar niet juist is. Bedoeld is het tappunt waar een grote hoeveelheid water uit kan komen, zoals bij een brandkraan (of hydrant, al is dat woord bij de gewone burger minder bekend). Het gaat hier om een staande kraan in de tuin waaraan de tuinslang is bevestigd.

Bij 8 is ‘minstens’ (napoprvé) in 8a fout, 8b juist (‘voor de eerste keer’). Verder laat 8a ‘tot zijn oren’ weg en ‘pomazáni blátem’ is bij 8a ‘bespat met modder’ en bij 8b preciezer ‘met modder besmeurd’. 8a: ‘gedrenkt in water’, 8b: ‘doorweekt’; KM: moet ironisch zijn: ‘rijkelijk besproeid’ (bohatě pokropeni). Misschien zelfs moeten ‘pomazat’ en ‘pokropit’ als kerkrituele termen worden opgevat: gezalfd en besprenkeld. Ten minste als *second thought*. Om het toch enigszins te verbijzonderen: ‘bemod-derd en besprenkeld’, waarbij in elk geval het ‘po-’ her-haald wordt wordt weergegeven met ‘be-’.

Bij 9 zijn de ‘mazlavé kaluže’ (glibberige plassen) in 9a een ‘modderpoel’, bij 9b: ‘klodders modder’. (Mooi binnen-rijm weliswaar, maar het staat er niet.) Tot slot: ‘zahrádka žiznvě rozpukává’ wordt bij 9a: ‘barst van droogte’, bij 9b is de tuin ‘kurkdroog’; KM: ‘uitgedroogd naar water dorst’.

Idealiter zou deze passage er dan als volgt uitzien in mijn vertaling:

Je zou denken dat het besproeien van een tuin-tje een heel eenvoudige zaak is, en al helemaal als je een tuinslang ter beschikking hebt. Algauw blijkt zo’n slang, zolang ze niet gedomesticeerd is, een bijzonder grillig en gevaarlijk wezen; ze kron-kelt, huppelt, veert met een schok op, zorgt onder zich voor een hoop water en dompelt zich dan vol genot in de modder die ze op die manier heeft gevormd; vervolgens werpt ze zich op degene die wil gaan sproeien, en wikkelt zich om zijn benen; nu moet je je voet op haar zetten, maar dan schiet ze omhoog en draait zich om zijn middel en keel; terwijl de getroffene met haar worstelt als ware ze een python, steekt het monster zijn geelkoperen mondje omhoog en spuit een machtige stroom water door de ramen tegen de pas opgehangen vitrage. Je moet haar energiek bij de kop pakken en haar met je andere hand zo ver mogelijk zien uit te rekken; het beest wordt razend van pijn en begint water rond te sproeien, maar dat komt niet uit zijn lieve mondje, maar uit de waterkraan in de tuin én ergens uit het midden van zijn lijf. Voor de eerste keer heb je er drie man voor nodig om haar enigszins te bedwingen; tot aan de oren bemod-derd en rijkelijk met water besprenkeld verlaten allen daarna het strijdveld; wat het tuintje betreft: dat is hier en daar in glibberige plassen veranderd, terwijl het op andere plekken uitgedroogd naar water dorst. ■

Stefan Hertmans, *Válka a terpentýn*

PŘEKLAD Veronika ter Harmsel Havlíková NAKLADATELSTVÍ Argo, Praha 2020
PŮVODNÍ NIZOZEMSKÉ VYDÁNÍ Stefan Hertmans, *Oorlog en terpentijn*, uitgeverij De bijzige bij, 2013

Válka a terpentýn

Příběh malého hrdiny během Velké války, příběh vojáka, který snil o tom, že se stane umělcem.

Krátce před smrtí v osmdesátých letech minulého století předal Hertmansův dědeček svému vnukovi několik hustě popsaných starých sešitů. Celá léta se autor neodvážil sešity otevřít, až to jednoho dne přeci jen udělal a našel v nich netušená tajemství. Dědečkův život byl poznamenán dětstvím prožitým v bídě na přelomu 19. a 20. století, strašlivými zážitky vojáka na frontě první světové války a předčasnou smrtí jeho životní lásky. Po zbytek života ukrýval dědeček svůj smutek v tichých krajino-malbách a kopírování uctívaných malířských velikánů. Hertmans přepracoval dědečkův fascinující životní příběh do jímavého románového děje opřeného o autentické deníkové záznaky frontového vojáka.

Český překlad Veroniky ter Harmsel Havlíkové vychází v nakladatelství Argo.

Nejranější vzpomínka, kterou na svého dědečka mám, je z pláže v Oostende – šestašedesátiletý pán, pečlivě upnutý v temně modrém obleku, vyhloubil vnukovou modrou lopatkou dolík, jehož naházené okraje dohledka uplácá, aby se v něm se svou ženou mohl alespoň trochu pohodlně usadit. Násep za sebou maličko navýšil, aby byli chráněni před srpnovým větrem z vnitrozemí, vanoucím pod mlžným oparem vysoko na obloze k ustupujícímu okraji mořských vln. Zuli si boty a ponožky, a s prsty u nohou zabořenými do odhrabaného vlhkého písku si vychutnávají jeho chlad – což se mi jako šestiletému chlapci zdál čin neobyčejně frivolní na tyto dva lidi věčně oblečené v černé, šedé či tmavomodré. Dědeček si navzdory horku a pláži na téměř lysé hlavě nechává černou fedoru, má na sobě bělo-skvoucí košili a jako vždy černého motýlka, velikého, většího než motýlky normálně bývají, z něhož navíc ještě visí dva cípy dolů, takže z dálky to vypadá, jako by si kolem krku uvázel siluetu černého anděla s roztaženými křídly. Moje maminka mu tyhle mašle šila podle jeho instrukcí, celý jeho dlouhý život jsem ho neviděl jinak oblečeného než s černým

motýlkem s cípy jako šosy u fraku; musely jich být desítky, jeden mám někde mezi knihami relikvií z dávných, ztracených časů.

Sako si po půl hodině přeci jen svlékl, z manžet si vyndal zlaté knoflíky a strčil si je do levé kapsy, potom si dokonce vyhrnul rukávy košile, lépe řečeno, dvakrát si je pečlivě založil těsně pod loket, každý záhyb stejně široký jako škrobená manžeta, a teď sedí, sako, jehož hedvábná podšívka se leskne v poledním světle, má pečlivě složené přes ruku, jako by pózoval pro nějaký impresionistický portrét. Jeho pohled se ztrácí ve vzdáleném lidském mumraji, ječících dětech, které na sebe cákají vodu, pokřikujících a rozesmátých výletníků, kteří se po pláži honí jako malí. Vidí cosi jako pohyblivý obraz od Jamese Ensora, ačkoli dílo tohoto rouhačského Ostendana s anglickým jménem nesnáší. Ensor je „mazal“, a *mazal* je kromě *hejhuly* a *sebranky* asi ta největší výhrada, jakou vůči někomu může mít. Ti dnešní malíři jsou samí mazalové; nemají ani ponětí o malířském *jemnocitu*, o všech subtilních aspektech starého a vznešeného malířství. Patlají jedno přes druhé, nerespektují zákony anatomie, dokonce ani nevědí, jak nanést

lazuru, už si nemíchají vlastní barvy, terpentýn používají jako vodu, neznají tajemství vlastnoručně utřeného pigmentu, jemného lněného oleje nebo foukání sikativu – není divu, že žádní velcí malíři už neexistují.

Vítr se ochladí, dědeček si vyndá manžetové knoflíky z kapsy, shrne si rukávy, pečlivě si dopne košili, oblékne si sako a pomůže své ženě pečlivě našít černou krajkovou mantilu přes ramena a přes lesklý drdol tmavě šedých vlasů. Pojd', Gabrielle, řekne jí, vstanou, vezmou si boty do ruky, a trochu neohrabaně se vydají k promenádě, on s nohavicemi ještě o patnáct centimetrů poohrnutými, ona s černými punčochami nacpanými do bot, takže pod tmavými torzy vidím čtyři bílé kotníky, jak se pomalu a souběžně pohybují nad pískem. Jdou směrem ke kamennému schodišti, po němž mohou vyjít na hráz. Tam se posadí na nejbližší lavičku, dlouze si budou oprašovat a očišťovat nohy od písku, pak si na alabastrová chodidla natáhnou černé ponožky a zaváží si boty něčím, čemu se v té době říkalo „šněrovaadlo“ místo tkanička.

Já sám, když se mi zhroutil spletenec chodeb s velkými hliněnkami – mými milovanými kuličkami, jsem se celý roztřesený rozběhl k mamince. Už je zase příliv, řekne, když mě tře, aby mě zahřála, a nad dunami za námi se objeví první bouřková mračna. Vítr kartáčuje čupřiny dun; jako by jim cuchal chlupy a velká pískově žlutá zvířata se chystala na blížící se večer.

Dědeček už má v ruce lesklou vy-

cházkovou hůl z lakovaného jilmového dřeva, trochu netrpělivě čeká, až všichni zase vyjdeme na promenádu. Pak kráčí v čele; není velký, metr šedesát osm, slychávám ho často říkat, ale kam přijde, tam lidé ustupují stranou. Hlavu vztyčenou, černé naleštěné kotníkové boty bez jediného smítka, ostré puky na kalhotách, na jedné paži je do něj zavěšená jeho mlčenlivá žena, v druhé ruce má hůl – tak si vykračuje poněkud netrpělivě před námi, sem tam se ohlédne a zavolá na nás, že nám ještě ujede vlak, když se budeme takhle loudat. Kráčí jako voják ve výslužbě, to znamená, že neklape tupě podpatky, nýbrž, jak se sluší a patří, nejprve našlapuje na bříška chodidel, a to už víc než půl století. Pak tak či onak zmizí z dohledu mých vzpomínek, a já se, obklopen náhlým jasnem tohoto dávného výjevu, cítím tak unavený, že bych na místě usnul.

Bez jakéhokoli přechodu je tu další jeho obrázek, který v sobě nosím, obrázek tiše plačícího muže – sedí u stolečku, na kterém maloval a psal, oblečený v šedé haleně, s černým kloboukem na hlavě. Okénkem obrostlým psím vínem dovnitř padá žluté ranní světlo; v ruce drží jednu z mnoha reprodukcí, jež si často vytrhával z knih o umění a používal je na vytváření kopií (reprodukcí připíchl na prkénko, které dvěma dřevěnými kolíky připevnil k malířské paletě); obrázek drží v rukou, nevidím, co to je, ale vidím, že mu po tvářích stékají slzy a že si potichu něco mumlá.

Vyběhl jsem po třech schodech do jeho kamrlíku, abych mu pověděl, že jsem vyhrabal kostřičku krysy; teď rychle a tiše ustupuji, koberec na schodech tlumí mé kroky, zavřu za sebou dveře, ale později, když dole pije kávu, se vplížím nahoru a na stole najdu obrázek ženy obrácené zády k divákovi, štíhlé ženy s tmavými vlasy, leží na jakési pohovce či posteli před červenou oponou, její pokojně zamyšlený obličej je vidět v zrcadle, které před ní drží amorek s modrou pentlí přes rameno; do popředí vystupují její štíhlá obnažená záda a oblé hýždě. Na chvíli se můj pohled přesune na úzká ramena, jemně zkroucené vlásy na krku, potom zase sklouzne na její pozadí, téměř obscénně obrácené k divákovi; vyděšeně obrázek položím, seběhnu dolů, dědeček je v kuchyni. Stojí u maminky a francouzsky jí zpívá písničku, kterou si pamatuje z války.

Mé dětství bylo zaplavené příběhy o první světové válce, pořád dokola jen ta válka: vágní hrdinské činy v bažinách pod sprškou bomb, rachotící palba, křik stínů ve tmě, francouzsky řvané povely, to vše líčené z houpacího křesla s velkým citem pro okázalost – dále všude kolem byl neustále ostnatý drát, kolem uší nám létaly šrapnely, rachotily samopaly, světlice opisovaly veliké oblouky po temné obloze, pálily hmoždíře a houfnice, vybuchovaly tisíce bomb a granátů, zatímco tetičky upíjející čaj pobaveně přikyvovaly a já si nepamatoval téměř nic kromě toho, že dědeček musel být

Stefan Hertmans, *Oorlog en terpentijn*

OORSPRONKELIJKE NEDERLANDSE UITGAVE Stefan Hertmans, *Oorlog en terpentijn*, uitgeverij De bijzige bij, 2013

Oorlog en terpentijn

Het verhaal van een kleine held in de Grote Oorlog, het verhaal van een soldaat die ervan droomde kunstenaar te worden.

Vlak voor zijn dood in de jaren tachtig van de vorige eeuw gaf de grootvader van Stefan Hertmans zijn kleinzoon een paar volgeschreven oude cahiers. Jarenlang durfde Hertmans de schriften niet te openen – tot hij het wél deed en onvermoede geheimen vond. Het leven van zijn grootvader bleek getekend door diens armoedige kinderjaren in het Gent van voor 1900, door zijn gruwelijke ervaringen als frontsoldaat tijdens de Eerste Wereldoorlog en door een jonggestorven, grote liefde. In zijn verdere leven zette hij zijn verdriet om in de stilte van schilderkunst. Stefan Hertmans' jarenlange fascinatie voor zijn grootvaders leven bracht hem uiteindelijk tot het schrijven van deze aangrijpende roman. De Tsjechische vertaling van Veronika ter Harmsel Havlíková verschijnt binnenkort bij de uitgeverij Argo.

hrdina v těch časech ode mě stejně vzdálených jako středověk, o němž jsem slyšel vyprávět ve škole. Tedy, hrdinou už stejně byl, vždyť mi dával hodiny šermu, brousil mi kapesní nožík, učil mě, jak kreslit mraky jemným rozmazáváním tvaru nejprve naneseného kouskem ohořelého dřeva z krbu, nebo jak zobrazit nespočet lístečků na stromě, aniž by je člověk všechny doopravdy nakreslil – to pravé tajemství umění, jak říkával.

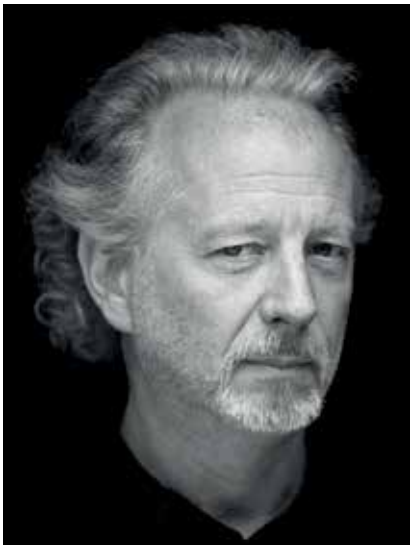
Na příběhy se smělo zapomenout, neboť se stejně pokaždé vracely, a to i ty nejpodivnější příběhy o umění a umělcích. Že starý Beethoven pracoval na své deváté symfonii jako posedlý, protože byl hluchý, to už jsem věděl, ale k tomu se jednoho dne přidala šokující informace, že když pra-

coval, dokonce se ani nenamáhal dojít si pořádně na záchod, prostě si „chodil ulevovat za piáno,” takže – cituji – „tu krásnou píseň o tom, jak zástup lidstva sbratřen blíže, skládal vedle hromady lejn”. Představoval jsem si tedy toho velkého skladatele hluchého jako poleno, jak sedí ve vídeňském interiéru se zlacenými hlavicemi sloupů, s honosnou parukou, v kamaších a přezůvkách, vedle několikametrové pyramidy výkalů, a pokaždé, když o některém z těch nudných dlouhých nedělních odpolední zaznělo divukrásné adagio z *Pastorální* a mí rodiče i prarodiče podřimovali na hnědé květované pohovce za rádiem, viděl jsem vedle leskle lakovaného spinetu horu hoven, zatímco do zvuku dřevěných dechových nástrojů a houslí kukala kukačka z Vídeňského lesa

a dědeček měl oči pevně zavřené: jeho úcta k romantickému géniovi, v nějž svatosvatě věřil, mu v takových chvílích nedovolovala mít na očích všednost ostatních obyvatel domu. Teprve o mnoho let později jsem si uvědomil, že on sám žil zhruba půl druhého roku doopravdy vedle hromady lejn – v těch příšerných zákopech, kde byl člověk vytrestán kulkou do hlavy, jakmile ji vystrčil nad okraj, aby si ulevil jinde. To, nač chtěl zapomenout, se tedy vracelo v útržcích příběhů, v absurdních detailech, ať už vyprávěly o pekle či nebi, právě z těchto útržků a detailů jsem musel skládat mozaiku, abych pochopil něco z toho, co se v něm celý život odehrávalo: boj mezi vznešeností, po níž toužil, a vzpomínkami na smrt a rozklad, které ho držely v zajetí. ▢

Stefan Hertmans *1951

je vlámský prozaik, esejista a především básník. Jeho dílo je ověněno mnoha literárními cenami a hojně překládáno. Vedle aktivní literární tvorby přednáší na domácích i zahraničních universitách v Paříži, Vídni, Berlíně a Londýně a reprezentuje vlámskou literaturu na mezinárodních knižních veletrzích a symposiích. K jeho nejúspěšnějším prozaickým dílům patří román *Naar Merelbeke* (Do Merelbeke, 1994) a cestopis *Steden* (Města, 1998). Dosavadní vrchol Hertmansovy tvorby však tvoří román *Ooorlog en terpentijn* (Válka a terpentýn) z roku 2013, jenž byl přeložen do čtyřadvaceti světových jazyků a oceněn hned čtyřmi významnými literárními cenami. V roce 2018 požádal německý spolkový prezident Frank-Walter Steinmeier Hertmanse, aby s ním slavnostně otevřel nový pavilon Frankfurtského knižního veletrhu. V letošním roce autor obdržel prestižní cenu Constantijna Huygense za celoživotní dílo.

kinderen. Wat hij ziet is zoiets als een bewegend schilderij van James Ensor, hoewel hij een hekel heeft aan het werk van deze godslasterende Oostendenaar met de Engelse naam. Een 'klakpotter' is Ensor, en *klakpotter* is, naast *klepsjiezen* en *kroelkes-volk*, wel het grootste verwijt dat hij iemand kan maken. Klakpotters zijn het, de schilders van vandaag de dag; ze hebben geen benul meer van *fijnschilderen*, van alle subtiele aspecten van de vroegere, edele schildersstiel. Ze rommelen maar wat aan, respecteren de wetten van de anatomie niet meer, weten niet eens hoe ze een glacis moeten leggen, mengen nooit meer zelf hun verf, gebruiken terpen-tijn alsof het water is, hebben geen weet van de geheimen van eigenhandig fijngestampt pigment, van fijne lijnolie of het aanblazen van siccatief – geen wonder dat er geen grote schilders meer bestaan.

De wind wordt wat killer, hij haalt zijn manchetknopen weer uit zijn jaszak, rolt zijn hemdsmouwen af, knoopt het overhemd keurig dicht, trekt zijn jasje aan en helpt zijn vrouw haar zwartkanten mantilla zorgzaam over haar schouders en over de glanzende wrong in haar donkergrijze haren te draperen. Kom, Gabriëlle, zegt hij, en ze staan op, nemen hun schoenen in de hand, beginnen een beetje moeizaam aan de klim naar de promenade, hij met zijn broek nog een vijftiental centimeters opgestroopt, zij met haar zwarte kousen in haar schoenen gepropt, zodat ik de vier witte kuiten onder de donkere torso's traag en gelijkmatig zie bewegen boven het zand. Ze wandelen in de richting van de arduinen trap waarover ze de dijk op kunnen klimmen. Daar zullen ze op het dichtstbij-

zijnde bankje gaan zitten, hun voeten langdurig afkloppen en schoonwrijven, hun zwarte sokken over hun albasten voeten trekken, hun schoenen dichtmaken met wat men in die tijd nog 'rijgkoorden' noemde in plaats van veters.

Zelf ben ik, nadat mijn gangenstelsel met de grote stenen knikkers was ingestort – mijn gekoesterde *bonketten* –, rillend op mijn moeder toegelopen. De zee komt weer op, zegt ze, terwijl ze me warm wrijft en de eerste stapelwolken boven de duinen achter ons verschijnen. De wind schuiert de duinkoppen; het is alsof hij hun duinharen in de war blaast en grote zandkleurige dieren zich schrap zetten tegen de avond die komen gaat.

Mijn grootvader heeft zijn glanzende wandelstok van gevernist olmenhout al in de hand, hij staat licht ongeduldig te wachten tot wij allen weert op de promenade aankomen. Dan loopt hij voorop; hij is niet groot, een meter achtenzestig hor ik hem vaak zeggen, maar waar hij komt gaan mensen opzij. Het hoofd recht op, zijn zwartglimmende hoge schoenen onberispelijk, zijn broek in de scherpe vouw, zijn zwijgzame vrouw aan zijn arm en zijn wandelstok in de andere hand – zo loopt hij enigszins ongeduldig voor ons uit, kijkt zo nu en dan om en roept ons toe dat we de trein gaan missen als we zo blijven slenteren. Hij loopt als een militair in ruste, dat wil zeggen niet lomp op zijn hielen bonkend, maar altijd eerst met de bal van de voet neerkomend, zo hoort het ook, sinds meer dan een halve eeuw. Dan verdwijnt hij op een of andere manier uit het zicht van mijn herinnering, en voel ik mij, overmand door de plots oplichtende helderheid van dit tafereel van zo lang

geleden, zo moe dat ik ter plekke in slaap zou kunnen vallen.

*

Zonder enige overgang is het volgende beeld dat ik van hem heb dat van een stil huilende man – hij zit aan het kleine tafeltje waaraan hij schilderde en schreef, gekleed in zijn grijze kiel, zijn zwarte hoed op zijn hoofd. Het gele ochtendlicht valt door het kleine, wingerdomgroeide raam; in zijn handen houdt hij een van de vele reproducties die hij geregeld uit kunstboeken scheurde, en die hij gebruikte bij het maken van kopieën (hij prikte de reproductie op het plankje dat hij met twee houten pennen aan het schilderspalet vastklikte); hij houdt de afbeelding in zijn handen, ik kan niet zien wat het is, maar ik zie dat er tranen over zijn wangen lopen en dat hij in stilte iets prevelt. Ik ben de drie treden naar zijn opkamertje opgelopen om hem te vertellen dat ik het skelet van een rat heb opgedolven; nu trek ik me snel en stil terug, mijn stappen worden gedempt door het tapijt op de treden, ik sluit zijn deur weer, maar later, wanneer hij beneden koffiedrinkt, sluip ik naar boven en vind de abeelding op zijn tafel: het is het schilderij van een naakte vrouw, die met haar rug naar de kijker ligt, een slanke vrouw met donkere haren, ze ligt op een soort sofa of bed voor een rode voorhang, haar vredig mijmerende gezicht is te zien in een spiegel die haar wordt voorgehouden door een cupido met een blauw lint over zijn schouder; prominent zijn haar slanke naakte rug en ronde billen. Dan verplaatst mijn blik zich naar de frêle schouders, de fijn krullende haartjes in haar hals, dan weer naar de haast obsceen naar de kijker toegekeerde

derrière; geschrokken leg ik de afbeelding neer, ik loop naar beneden, daar is mijn grootvader in de keuken. Hij staat bij mijn moeder en zingt voor haar een liedje in het Frans, dat hij zich herinnert uit de oorlog.

*

Mijn kinderjaren zijn overwoekerd geweest door zijn verhalen over de Eerste Wereldoorlog, steeds maar weer de oorlog: vage heldendaden in moddervlaktes onder een regen van bommen, knetterende gewerschoten, in het duister schreeuwende schimmen, in het Frans gebrulde bevelen, dat alles met groot gevoel voor vertoon uitgebeeld vanuit zijn schommelstoel – verder was er steeds weer prikkeldraad, er vlogen shrapnels om onze oren, mitraillettes knetterden, lichtkogels beschreven een hoge boog langs het donkere uitspansel, mortieren en houwitsers vuurden, duizend bommen en granaten, terwijl de van hun thee nijpende tantes beaat zaten te knikken en ikzelf niet veel meer onthield dan dat mijn grootvader een held moest zijn geweest in tijden die even ver van me lagen als de middeleeuwen waarover ik hoorde vertellen op school. Nu ja, een held was hij toch al, hij die me schermles gaf, mijn zakmes sleep,

Stefan Hertmans *1951

is een Vlaamse prozaschrijver, essayist en vooral dichter. Zijn oeuvre is gelauwerd met vele literaire prijzen en wordt veelvuldig vertaald. Naast zijn actieve literaire productie doceert hij aan de universiteiten in België en ook in het buitenland, zoals in Parijs, Wenen, Berlijn en Londen. Hij representeert de Vlaamse letteren op internationale boekenbeurzen en symposia. Tot zijn meest succesvolle prozawerken behoort de roman *Naar Merelbeke* (1994) en het reisverhaal *Steden* (1998). Het hoogtepunt van Hertmans' werk vormt echter de roman *Oorlog en terpentijn* van 2013, die in vierentwintig talen vertaald is en vier belangrijke literaire prijzen kreeg. In 2018 heeft de Duitse bondspresident Frank-Walter Steinmeier Hertmans gevraagd om samen met hem het nieuwe paviljoen van de Frankfurter Buchmesse feestelijk te openen. Dit jaar ontving Hertmans de prestigieuze Constantijn Huygensprijs voor zijn oeuvre.

me wolken leerde tekenen door zachtjes met een gommetje te gaan vegen in vormen die je eerst hand aangebracht met een stukje verbrand hout uit de hard, of hoe je de ontelbare blaadjes van een boom moet weergeven zonder ze daadwerkelijk allemaal te tekenen – het ware geheim van de kunst, zoals hij zei.

Verhalen waren er om te vergeten, want ze kwamen telkens toch terug, ook de vreemdste verhalen over kunst en kunstenaars. Dat de oude Beethoven zo geobsedeerd aan zijn negende symfonie werkte omdat hij doof was, wist ik al, maar daar kwam op een dag de ontstellende informatie bij dat hij zelfs de moeite niet nam om behoorlijk de wc op te zoeken wanneer hij aan het werk was en dus maar 'zijn gevoeg deed naast zijn piano', waardoor – ik citeer – 'hij dat schoon lied over alle mensen die broeders worden, zat te componeren naast een hoop mest'. Ik stelde me de grote potdove componist dus voor, gezeten in een Weens interieur met goudkleurige kapitelen, met zijn weelderige pruik, slobkousen en galoches, naast een piramidevormige, metershoge hoop uitwerpselen, en telkens wanneer het wondermooie adagio uit de *Pastorale* weerklonk

op een van die saaie lange zondagmiddagen en mijn ouders en grootouders op de met bloemmotieven getooide bruine sofa zaten te knikbollen achter de radio, zag ik een berg stront naast een glanzend gelakt spinet, terwijl de koekoek uit het Wienerwald tussen de houtblazers en violen riep en mijn grootvader de ogen stijf gesloten hield: zijn eerbied voor het romantisch genie, waarin hij heilig geloofde, liet hem niet toe op zulke ogenblikken de alledaagsheid van zijn huisgenoten onder ogen te zien. Pas vele jaren later heb ik beseft dat hijzelf ongeveer anderhalf jaar daadwerkelijk naast een hoop mest had geleefd – in de ellendige loopgraven, waar je, zodra je je hoofd boven de rand uitstak om elders je gevoeg te doen, werd afgestraft met een kogel door je kop. Wat hij wou vergeten, kwam aldus terug in flarden van verhalen, in absurde details, en of ze nu over hel of hemel gingen, het was met dit soort flarden en details dat ik aan het puzzelen moest gaan om iets te begrijpen van wat zich een leven lang in hem had afgespeeld: de strijd tussen het verhevene, waar hij naar snakte, en de herinnering aan dood en verderf, die hem in de greep bleef houden. ■

